

a falu

2015. ősz

XXX. évfolyam

Megjelenés minden évszakban

› Mezősgörggyi Dávid:
A falu – harminc év
margójára

› Czibere Ibolya, Kovách
Imre, Csatári Bálint:
Vidékhalozatunk hét
éve

› Kapronczai István:
Magyar vidékgazdaság
– 10 év az unióban

› G. Fekete Éva:
Vidéki települések
közötti
együttműködések

Szerzők

Czibere Ibolya	Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem
Csatári Bálint	ny. tudományos főmunkatárs, MTA RKK, Kecskemét
Dinnya László	egyetemi tanár, Károly Róbert Főiskola
G. Fekete Éva	CSc geográfus, MTA RKK Észak-Magyarországi Osztály, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem
Kapronczai István	c. egyetemi tanár, ny. főigazgató Agrárgazdasági Kutatóintézet
Kovács Imre	Tudományos tanácsadó MTA TK; egyetemi tanár, Debreceni Egyetem
Ligetvári Ferenc	az MTA doktora, egyetemi magántanár
Mezőszetgyörgyi Dávid	főigazgató, Herman Ottó Intézet.

fa

Horváth Piroska

BÚCSÚ A NYÁRTÓL

*Kicsit én is meghalok a múltó nyárral,
fáj, ahogy távozik és messzire szárnyal.
Könnyeket sem ejt, bár még lázas a bókja,...
néha még megéget forrón tüzes csókja.*

*Az utamra elkísér hűvös hajnalon,
szép mosolyát látom csillanó harmaton.
Fáj, hogy már menni készül -, annyira siet.
Szomorú - biccent a rozsdásodó liget.*

*Kofferjába gyúrte nyáresték mézcsókját,
fűszeres szellőkkel eltáncolt tangóját.
Érzékkel vívódó, kacérkodó zápor,
hűsítő könnyével eláztatott százszor.*

*Fájdalmas a búcsú - összeszorul szívem!
Beköszönt Ősz úrfi ezer pompás színben.
Elmúlás rejtőzik tarka köntös mögött,
Keresztespók asszony búcsúkendőt szövött.*

*Bánatos estéjén elköszön hát végleg,
haldokló napsugár, - gyengülő napfények.
Úgy fáj, hogy már távozik, - messzire szárnyal,
kicsit most meghalok az elmúló nyárral.*

A FALU

Alapítva: 1985

Alapító: Agroinform Kiadó
és Nyomda Kft.

Szerkesztő bizottság:

Németh Tamás
elnök

Csatári Bálint
Csonka-Takács Eszter
Dinya László
G. Fekete Éva
Kovách Imre
Ligetvári Ferenc
Mezőszentgyörgyi Dávid
Ónodi Gábor
Podmaniczky László
Szörényiné Kukorelli Irén
Tóth Albert

Szerkesztőség vezetője:
Eperjesi Tamás

Felelős szerkesztő:
Dénes Zoltán

Felelős kiadó:
Mezőszentgyörgyi Dávid

1223 Budapest Park utca 2.
Telefon: 06-1 3628100
E-mail: afalu@nakvi.hu
www.agrarlapok.hu

ISSN 0237-4323

Megjelenik minden évszakban

A borító és a belív képeinek forrása:
Dénes Zoltán és www.shutterstock.com.

Tartalom

5

Mezőszentgyörgyi Dávid
A falu – harminc év
margójára

7

Czibere Ibolya,
Kovách Imre, Csatári Bálint
Vidékhalózatunk hét éve

13

Kapronczai István
Magyar vidékgazdaság –
10 év az unióban

25

G. Fekete Éva

Vidéki települések közötti
együtműködések

63

Csatári Bálint

Rácsodálkozások

47

Dinya László

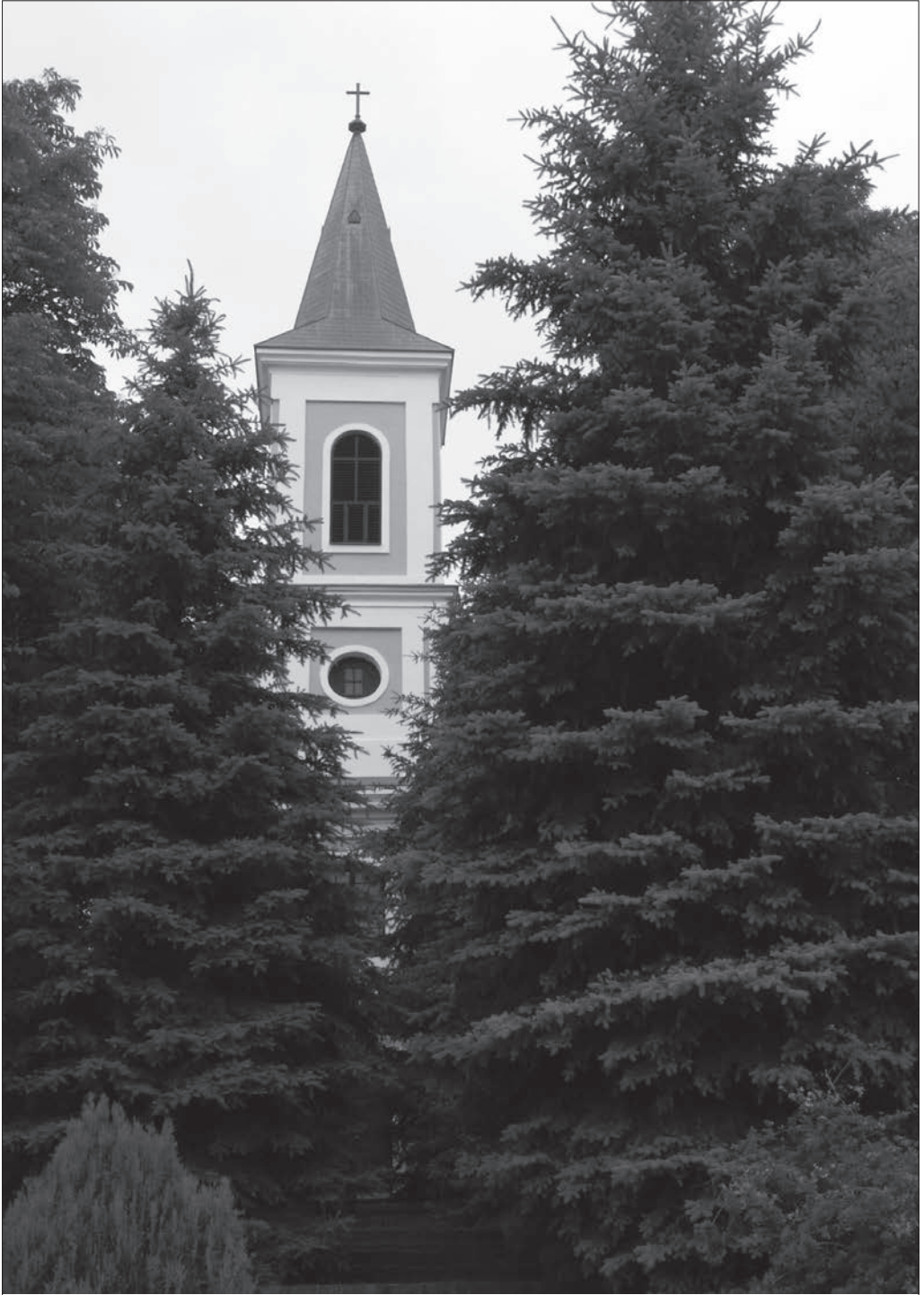
Magyarország intelligens
szakosodási irányai
vidékfejlesztési szemszögből

67

Ligetvári Ferenc

Az Ós-Dráva fejlesztési
lehetőségei

Az **A falu** szerzői és lektorai – a folyóirat újraindítása óta – díjazás nélkül végzik a munkájukat, ezzel járulnak hozzá a fenntartásához. A megjelent írásművek ezért csak a szerző, illetve a Kiadó hozzájárulásával használhatók fel.

A falu - harminc év margójára

Kedves Vidékbarát!

A kiadvány, amelyet Ön most a kezében tart idén immár harminc éve teszi fel és vizsgálja meg a vidékkel, a helyi társadalommal és gazdasággal, az ökológiai szemléletű környezetgazdálkodással vagy éppen a civil szervezetekkel kapcsolatos kérdéseket, hogy ezzel hozzájáruljon a vidék megerősödéséhez. Három évtized egy ember életében is számos változást hoz magával, egy gyermek érett felnőtté válik, amely egy negyedévente megjelenő folyóirat életében sincs másképp.

Az évek során formálódtak témái, a szerzők, a felelős szerkesztők, az aktuális kérdések, melyekre választ kerestünk. Emellett változott a kiadó is, hiszen az 1985-ben, az Agroinform Kiadó és Nyomda Kft. által alapított folyóirat, 2012-től a Herman Ottó Intézet elődszervezetéhez került, s az akkor még VM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet égisze alatt jelenik meg.

Az átalakulás a kiadót sem kerülte el, az intézet neve és ezzel együtt feladatköre számos alkalommal módosult. 2015. július 1-jétől megváltozott és kibővült feladatkörrel, a Nemzeti Környezetügyi Intézet feladataival és munkatársaival kiegészülve új néven dolgozik tovább.

Az 1994-ben megkezdett úton haladva, júliustól hat igazgatósággal számos területen tevékenykedve járul hozzá a magyar vidék fejlődéséhez, a vidéki emberek életminőségének javításához. Feladatainak fókuszába a természetvédelem és környezetügy került, így közreműködik az olyan állami természetvédelmi feladatokban, mint a természeti ér-

tékek és természetvédelmi oltalom alatt álló területek monitorozása, a botanikai, zoológiai kutatásokhoz kapcsolódó, a természet védelméhez szükséges országos adatgyűjtéshez. Ez utóbbi információkat elemző és szolgáltató tevékenységében használ fel és biztosít az állami természetvédelmi intézmények számára. Szakmai motorjává a Környezetügyi Igazgatóság vált, amely tevékenysége során olyan átfogó, rendszerszemléletű megközelítési módot igyekszik kialakítani, ami lehetővé teszi a feladatok integrált ellátását, valamint szinergiák kialakulását az egyes szakterületek, így a hulladékgazdálkodás, környezet-állapot-értékelés, környezeti kármentesítés, valamint a zaj-, levegőtisztaság-védelem között.

Új feladatai mellett, azonban A falut, a vidékfejlesztők és környezetgazdák szaklapját továbbra is szívügyének tekinti az intézet, amelynek szerzői és lektorai – a folyóirat újra-indítása óta – díjazás nélkül végzik a munkájukat, ezzel járulnak hozzá a fenntartásához. A szaklap minősített tudományos folyóirat, a benne található közlemények megfelelnek a tudományos minősítési követelményeknek: a cikkek tudományos témákat dolgoznak fel, tudományos nyelvezettel íródnak.

A lapban a jövőben is kiváló szakemberek, vidék- és területfejlesztők, önkormányzati szakértők, polgármesterek, szociológusok, vállalkozók cikkeit, tanulmányait olvashatjuk. A publikált tanulmányok tematikája továbbra is változatos marad, a szociológia, közgazdaságtan, földrajztudomány, környezet- és természetvédelem, közgazgatás, agrárgaz-

daságtan, politikatudomány stb. tudományok-tudományterületekről írt cikkeknek ad helyet, amelyek különböző módszertani megközelítéssel, a tudományos minősítési követelményeknek megfelelő igényességgel íródnak.

Tisztelt Olvasó! Kiadóként hisszük, hogy

az állami és jogi eszközök mellett a vidék megerősödéséhez a szellemi-kulturális javak is hozzájárulnak. Ennek szellemében kiadványunkhoz kellemes, hasznos időtöltést kívánok!

Mezőszentgyörgyi Dávid

Vidékhalózatunk hét éve

**Czibere Ibolya, Kovách Imre,
Csatári Bálint**

Az Európai Uniónak a 2007-2014-es évekre szóló tervezési és finanszírozási ciklusa idején, a magyarországi Vidékfejlesztési Operatív Program technikai segítségnyújtás (TS) kerete támogatásával, a többi tagállamhoz hasonlóan 2008 végén hazánkban is megalakult, a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat (MNVH), amely a későbbiekben különböző miniszteri rendeletek és szervezési keretek között működött. A hazánkban e kétségtelenül új – a komplex szemléletű és az integrált vidékfejlesztést sajátos eszközökkel támogató, a modern társadalomtudományok által évtizedek óta pontosan leírt eredmények és a számítástechnikai lehetőségek révén egyre jobban menedzselhető – hálózati forma működésének első hazai értékelését e cikk szerzői a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet megbízásából egy ún. akciókutatás során 2014 tavaszán végezték el.

Munkájukról, amely egyfelől az MNVH Elnöksége, Tanácsa és Állandó Titkársága részletes dokumentumaink az elemzésén, másfelől a szervezet professzionális alkalmazottaival folytatott interjúkon, illetve a

szervezet tagságára kiterjedő on-line kérdőíves adatfelvételen alapult, rövidesen önálló tanulmánykötet jelenik meg. Ebben a rövid írásban, melyet a Falu c. folyóirat érdeklődő olvasóinak szánunk, a mellékletekkel, táblázatokkal, térképekkel együtt több mint százötven oldalt kitevő kötetből tézisszerűen emeljük ki a legfontosabb eredményeket, tanulságokat, problémákat, illetve azok kiküszöbölésének lehetőségeit.¹ Ez a közlési forma gyakori a tudományos közéletben, s reméljük, hogy a folyóirat olvasóit is elgondolkodtatják, netán vitára készítetik e sommázó mondatok. Talán azt is segíti majd ez az írás, hogy a rövidesen megjelenő könyvet is kézbe vegyék, tanulmányozzák.

A vidékhálózat jó és sikeres működésének nyilvánvaló feltétele, hogy a hálózati munkában résztvevő tervező, kutató, fejlesztő, menedzsereknek, szakembereknek, civil szervezetek vezetőinek, aktív értelmiségieknek, vidéki közéleti embereknek legyenek közös ismeretei, együttesen megvitatható gondolatai és cselekvési tervei a vidékeink jövőjére nézve.

¹ Az eredeti tanulmányok a NAKVI irattárában elérhetőek fel. A Kovách Imre és Csatári Bálint által vezetett ad hoc munkacsoport a következő kutatási jelentéseket készítette: Kovách I. – Czibere I. (2014): A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat szervezeti és hálózati működése, p.97; Csatári B. – Farkas J. Zs. – Lennert J. (2014): Tények és vélemények a magyar vidékről és a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózatról p.72.

A szervezeti és hálózati működés általános jellemzői

A dokumentumelemzések eredményei szerint az MNVH nagyon lényeges ismérveként írható le az erőteljes szabályozottságra való törekvés – mind a munkamegosztás, mind a hatáskörök kialakításánál. Ugyanakkor a szervezet jól használta a strukturális eszközöket is. Ezzel lehetővé vált, hogy a különböző szakmai szempontok intézményesített keretek között konfrontálódhassanak és kiegyenlítődhessenek, valamint az is, hogy az újszerű problémák megoldására és az eddig nem végzett feladatok ellátására a viszonylag merev struktúra keretei között is lehetőség nyíljon.

Az MNVH célhierarchiájának elemzése szerint a benne fellelhető átfedések azt jelzik, hogy , míg a célok lebontása a szervezet struktúrájában a felsőbb szintről nézve megoldási utakat, feladatokat eredményez, addig az alsóbb szinteken ugyanazok magukat a célokat jelentik, vagyis azt lehet mondani, hogy a szervezet célhierarchiája célok komplex láncolatából áll. Az így lebontott célokkal egyre kisebb közösségek érdekeit képesek összehangolni. Az MNVH sajátosan bonyolult helyzetéből fakadóan (felülről bürokratikus, alulról hálózati elv mentén működik) ezzel a céllebontással és célhierarchiával (megfelelő működtetési feltételek között) kiválóan volt képes elérni a szervezetet/hálózatot alkotó egyes munkatársakat, tagokat, akik érintetté és bevonhatóvá váltak, illetve válhattak.

Az MNVH szervezetrányítása így olyan speciális hierarchiával írható le, melyet három, egymásra épülő irányítási szint képvisel, a stratégiai, az operatív és a diszpozitív² szintek. Ezek mindegyikében érvényesül a tervezés, irányítás (mérés, elemzés), visszacsatolás folyamatköre is. A diszpozitív szinten válik kézzel foghatóvá az MNVH működése, alaptevékeny-

sege, vagyis ezen a szinten nyújtják a szolgáltatásokat. Amíg a stratégiai és az operatív szinteken a dokumentáltság a tudatos irányítás elengedhetetlen jellemzője, addig a diszpozitív szinten elsősorban a mérés dokumentálása és a tényadatok rögzítése történik.

Az MNVH hálózati működési logikájában több fontos szerveződési elv is szerepet kap, de ezen elvek érvényesülésének területeit, eredményességét, érvényre jutásuk formáit, és nem utolsósorban a hatékonyságukat a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nehéz volt pontosan leírni. A területi elv, a horizontális szerveződési elv, az alulról szerveződés elve, a vertikális szerveződés elve az MNVH működési logikájában, szervezeti struktúrájában különböző célok mentén, deklaráltan érvényesítendő elvnek tekinthető. Ugyanakkor ezek együttes érvényesítésének lehetősége kihívások (még inkább konfliktusok, problémák, nehézségek) elé állítja a szervezetet. Szükséges lenne szintenként definiálni a különböző működési logikát és a hálózati elv kiteljesedésének érvényesítése érdekében az erre irányuló beavatkozásokat is megszervezni.

A dokumentumokból számszerűsíthető eredmények kiemelkedően nagy érdeklődést és aktivitást mutatnak a szervezet környezetében, amely azt bizonyítja, hogy a jól megalkotott strukturális jellemzők 2011-2014 között pozitívan befolyásolták az MNVH teljesítményét és eredményességét. Bár több elem vizsgálata a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem volt lehetséges, az MNVH kiemelkedő teljesítménye egyértelműen visszavezethető a kiépített strukturális jellemzőkre, a kialakított szervezeti kultúrára és a személyes vezetői erényekre.

Az MNVH hálózati működésének szempontjából különösen kiemelendő, hogy az

² A szervezetek ezen a szinten állítják elő a termékeket és nyújtják a szolgáltatásokat.

elméleti munkák szerint is leírt hálózati szerveződése nem csak a társadalomra, hanem a gazdaság működésére is hangsúlyosan jellemző. Az új gazdaság ugyanis az információ, a tőke és menedzsment globális hálózatai köré szerveződik. A hálózati társadalom irányába mutató folyamatok átalakítják a társadalom és a termelés viszonyait, ugyanakkor döntő hatásuk van a hatalmi viszonyokra és kapcsolatokra, a globalizált és a helyi kultúra változásaira is. Az erre való törekvések az MNVH elmúlt négy évi tevékenységében kétszertelenül tetten érhetőek voltak.

Az MNVH kiterjedtségének egyik legfontosabb jellemzője, hogy tízezernél több regisztrált tagja van. Ezek több mint fele magánszemély. A regisztráltak 16 százaléka egyesület, non-profit szervezet, 12 százaléka vállalkozás. A nyilvántartásba vett szervezetek egy része valóságos és nagy hatású résztvevője a vidékfejlesztésnek, sok más szereplőt köt az MNVH-hoz, bár a szervezetek nagyobb részéről ilyen hálózati hatást még nem tudunk mérni. Nincs olyan szintje a magyar vidékiségnek, amelyet az MNVH valamilyen mértékben ne ért volna el, ugyanakkor a hálózat kiterjesztése további feladat mennyiségi és tartalmi értelemben is.

Az MNVH regisztrált tagjainak megközelítően a kétharmada él 10 000 fő alatti településen. Kedvező, hogy a regisztráltak megoszlása a megyék szerint is viszonylag egyenletes hálózatosodást mutat. Az MNVH „hálózatisága” területi továbbépítésének kiemelten lényeges eleme lehet a megyei referenciarendszer. Működésük hatása munkába állásuk után növekvő regisztráció mögött is tetten érhető. A megyei szintű tanácsadás és koordináció mindenképpen előfeltétele a há-

lőzat további kiterjesztésének és erősítésének. Egy kulturális tőkével, kapcsolatrendszerrel rendelkező, megfelelően motivált, de nem túl nagyszámú vidéki szereplőcsoport a hálózat kulcsszereplőjévé válhat, akiknek a tevékenységét a részben decentralizált szervezet segítheti majd hatékonyan.

Felmérésünk szerint a hálózati tagok közötti kapcsolattípusok közül a diadikus, láncrendszer szerűen működő „híd”, a „csillag”, és az „elszigetelt”³ típus előfordulása is feltételezhető.

A kapcsolatok szorosságának a típusai közül a laza, könnyen felbomló és újraszerveződő, illetve a kölcsönösen függő, az értékrendszerek fennállásáig stabil kapcsolatstruktúrák vannak a leginkább jelen az MNVH-ban. A hatalmi viszonyok befolyásolhatják ugyan az egyes hálózati tagok kapcsolatait, de az MNVH-hoz kötődő tevékenységüket ez talán kevés valószínűséggel hatja át. A stratégiai cél lehet az „elszigetelt” kapcsolattípus arányának jelentős csökkentése, a diadikus kapcsolatok „csillag” jellegűvé alakítása és a stratégia szövetség(ek) létrehozásának a hatékony elősegítése.

Az MNVH közvetlen szervezésében vagy támogatásával a vizsgált három évben 2 8721 rendezvényt tartottak. Ezek valamivel több mint harmadát tartották falvakban, ami az MNVH hálózati működése szempontjából kiemelkedő eredmény. Az utóbbi három és fél évben háromszor annyi MNVH érdekeltségű rendezvényt tartottak, mint ahány község van az országban. A rendezvények megoszlása nyilván nem volt egyenletes, és vannak olyan falvak is, ahol évente több találkozót, fesztivált is meg tudtak szervezni. A rendezvények egy részét sikerült többször is megszervezni, ami jelentősen növeli hálózati értéküket.

³ Diadikus, ill. hídszerű kapcsolat az, amikor több tag kapcsolódik egymáshoz, majd magához a szervezethez. Csillagszerű az a kapcsolatrendszer, amikor a tagok egymáshoz is és az MNVH is nagy számban kapcsolódnak, míg az elszigetelt típus esetében a tagok csak a szervezettel lépnek kapcsolatba.

múltját és lehetséges – a közös munkákba bevonható – kapacitásait.

Különösen kiemelendő eredmény, hogy az MNVH regisztrált szakemberei a lakónépesség nagyságának faktorán felül is hozzájárultak a vidékfejlesztési támogatások megszerzéséhez és sikeres felhasználásához. A v

álaszadók jelentős aránya (42%) úgy gondolja, hogy az MNVH fontos szakmai kapcsolatokhoz segítette hozzá őket. Az egyik legsikeresebb ilyen hatással is bíró MNVH rendezvénysorozatnak egyértelműen az új Vidékfejlesztési Program társadalmi egyeztetési fórumait tartották 2013 nyarán.

A válaszadók általában az MNVH hálózatépítő munkáját inkább jóra értékelték (átlag 3,6; medián = 4,0), ugyanakkor más kérdésekhez képest magasabb volt ennek az adatnak a szórása.

A projektötleti pályázatok on-line kérdőíves értékelése esetében a válaszadók egyértelműen elégedettebbek voltak annak szakmai részével, mint a lebonyolítás körülményeivel (3,75-3,0).

A válaszadók 48 százaléka gyakran vagy nagyon gyakran olvassa, forgatja az MNVH által kiadott szakmai anyagokat, hírleveleket. Érdekes és fontos, hogy ezek színvonalát éppen a legelmaradottabb térségekből értékelték a legjobbnak.

Mind a rendezvények, mind a kiadványok tekintetében a tagság jónak értékeli az MNVH munkáját, hiszen az 1-5-ig terjedő skálán (az iskolai osztályozási rend szerint) az értékelés átlaga 4,0, illetve 4,06 volt.

A véleményeket tovább csoportosítva egyértelműen megállapítható, hogy jelentős szervezési és vidék-szakmai „tartalékok” rejlenek az MNVH regisztrált tagságában. A szervezet közeljövőjét illetően a legtöbben egyértelműen a vidékfejlesztési projektötletek folytatása mellett tették le a voksukat (394 választás), másodikként pedig a vidéki értékek népszerűsítése (290), illetve harmadikként a LEADER HACCS-ok támogatása állt (249).

A vidéki térségek helyzetének tényleges javítása csak hosszú távú folyamatok révén lesz lehetséges. Ezért érthető, hogy a kérdőívekre válaszoló tagság többsége nem tapasztalta vidéki térsége egyértelmű fejlődését a 2007-2013-as fejlesztési időszak során.

A válaszadók a legkevésbé a humán erőforráshoz kötődő tényezőknél (egyedi tudás, versenyképes tudás, vállalkozó szellem, jó iskolák, pedagógusok) észleltek gyarapodást. Ez sajnos jelzi azt, amelyet más vizsgálatok is igazolnak, hogy a humán erőforrások állapota, a társadalmi tőke helyzete egyre jobban befolyásolja majd vidéki térségeink jövőjét. Talán éppen emiatt volt fontos az MNVH tevékenysége, ami – az adott keretek között – kifejezetten erre irányult, a nemzetközi kapcsolatokat, vagy az azokból eredeztethető lehetséges hazai tudás-adaptációt is beleértve (pl. TRANSLEADER projekt és kiadványai).

Az on-line kérdőívre válaszolók a leg súlyosabb magyar vidéki problémáknak a munkanélküliséget, az elszegényedést és az előregedést tartják. 2010 óta jelentősen megnőtt viszont azoknak az aránya, akik kiemelt problémának ítélték az elvándorlást, a helyi társadalom elszakadását a földtől és a gyenge közbiztonságot. Sok térségből jelezték, hogy számottevően megnőtt a vízháztartási-víz-gazdálkodási problémák súlya is. Ezekkel a problémákkal – sajnos – az MNVH-nak nem volt módja érdemben foglalkozni.

A válaszolók döntő többsége (80%) szükségesnek tartaná a vidékfejlesztés magas szintű kormányzati koordinációját. A megkérdezettek nagy többsége (70%) egyetértene azzal is, hogy egy sokoldalú és sikeres, komplex szemléletű magyar vidékfejlesztéshez szükséges lenne egy színvonalas megyei szintű intézményrendszer teljes körű kiépítése, valamint döntő többségük (83%) szükségesnek tartana egy akár régiók szerint különböző beavatkozásokat alkalmazó magyar vidékfejlesztést. Az MNVH a megyei referensek munkába állításával és a megyei vidékprog-

ramok dokumentálásával tett erre irányuló lépéseket, de ezek nem váltak a tényleges tervezési-programozási szervezeti tevékenységek részévé.

A fenti tagsági igények arra is ösztönzést adhatnának az MNVH-nak, hogy a jövőben növelje térségi (megyei) aktivitását, és használja – akár virtuális közösségépítő módszerekkel – a nagyszámú kistelepülési-vidéki regisztrált személyi kapacitását a sokak által fontosnak tartott vidéki szellemi és szakmai „összefogás-építéshez”.

Igen ellentmondásos volt a kérdőívzés alapján a vidékfejlődés és mezőgazdaság kapcsolatának megítélése. Dacára a nagy forrásokat vidékre juttató agrártámogatásoknak, csak a válaszadók kisebb része tudott erősödő mezőgazdasági eltartó képességről beszámolni (27%), a többségük szerint csupán szinten maradt (50%), esetleg gyengült is az elmúlt hét évben (23%). Az a sajátos szervezeti (sőt települési) szétválás, ami a vidékfejlesztés és a földművelésügy (agrárügy) között 2015-ben bekövetkezett, tovább növelte ennek a problémának a súlyát.

A város-falu kapcsolatokat a legtöbben a „projektérdek-vezérelt” kifejezéssel jellemezték (43%), amit a „gyenge kapcsolat” (25%) követett. A „kiegyensúlyozott”, „jól szervezett”, „egyenrangú” kifejezéseket csak kevesen választották. Az MNVH is keveset tudott tenni ez ügyben.

Az MNVH tehát jelentős fejlődési potenciállal rendelkező hálózat, amelynek további működése és fejlődése nélkülözhetetlen a nemzeti vidékfejlesztési célok megvalósításához. Egyedi és kivételes funkciójú szerveződés, fenntartása, forrásainak

bővítése és önálló tevékenysége jogi, adminisztratív kereteinek a megfelelő szabályozása és biztosítása nemzeti érdek. Az MNVH több hálózat ismérveit ötvöző átmeneti szervezet, amelynek megvan a lehetősége a kohéziós hálózattá történő alakulásra.

Záró gondolatok

Ez év végén, a jövő év elején az új, 2014-2020-as fejlesztési periódushoz kapcsolódó tevékenységek sora indulhat el, melyek között remélhetően újra fontos szerepet kaphat a Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat.

A 2014 augusztusában készült ex ante⁴ értékelés szerint: „A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat továbbfejlesztésére és működtetésére fordítható összeg a vidékfejlesztési programok teljes összegének 1,5 %-ában tervezett. Az EMVA hozzájárulás mértéke nem levezetett a tanulmányban. A Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat támogatható tevékenységeinek kijelölése a megfelelő rendeletekkel alátámasztott. Ezek a tevékenységek a jelenleg hatályos cselekvési tervnek megfelelőek. **Az igényelt hozzájárulás levezetése ezekből a tevékenységekből jó tervezési módszer lett volna, de ezt a lehetőséget a Vidékfejlesztési Program nem használja ki.** ⁵ A falusi-járásimegyeyi-szakterületi-országos szintekre tagolódás és a döntési hatáskörök megosztása megfelel a szubszidiaritás elvének.”

Reméljük tehát, hogy az idézett értékelés szerinti, s az MNVH jövőjét biztos és távlatos alapokra helyező tervezési-szervezési tevékenységek újraindulnak, s ezekhez e kis tanulmány tézisszerű megállapításai is szerény mértékben hozzájárulhatnak.

⁴ 2014-2020 közötti Vidékfejlesztési Program előzetes (ex-ante) értékelés, Terra Stúdió, Budapest, p126.

⁵ A szerzők kiemelése.

Magyar vidékgazdaság – 10 év az EU-ban

Kapronczai István

Az Európai Unióhoz való csatlakozástól napjainkig egy évtized telt el. Történelmi időszak. 2004-ben – tagországgá válva – átalakult a világ, amely Magyarországot és a magyar vidéket körülveszi. Elértük céljainkat? Csalódtunk? Kérdések, amelyekre ma még korlátozott válaszok adhatók.

Hazánk nagy reményekkel lett tagja az Európai Uniónak. A rendszerváltáskor elgondolt európai integrációs cél valósult meg ezzel és túlzó várakozások is megfogalmazódtak. Sokan azt gondolták, az egységes uniós piacon, a bővülő támogatási lehetőséggel élve a vidékgazdaság¹ egyik évről a másikra le fogja dolgozni hátrányait, versenyképessé válik, ezzel piacokat nyer és így a gazdálkodás jövedelemhelyezete rohamosan javulni fog.

A II. világháborút követően, a keleti blokk országai közül a vidékgazdaság és a benne

jelentős szereppel bíró agrárgazdaság fejlesztésében, az eredmények európai szinttel való megmértetésében hazánk jutott legmesszebbre a rendszerváltás időszakáig. Annak ellenére igaz ez, hogy a magyar vidékgazdaság belső problémái már az 1980-as évek elején-közepén megjelentek. A vidék drasztikus erodálódása azonban csak 1989 után kezdődött részben a mezőgazdaság problémái miatt. Míg a világ mezőgazdasági termelésének bővülése 1990 és 2012 között meghaladta az 50%-ot, a magyarországi termelés mintegy 10%-kal visszaesett. Ha a rendszerváltás óta eltelt két és fél évtized biológiai technikai változásait, fejlődését is mérlegeljük, bátran állítható, hogy hazánk jelenleg messze nem használja ki az agrárgazdaságában rejlő adottságait, így a vidékgazdaság területén potenciális tartalékokkal rendelkezik. Az agrárteljesítmény növelése így nemzetgazdasági

¹ A vidékgazdaság alatt Kis Krisztiánnak Győrben a Széchenyi István Egyetemen 2012. november 23.-án elhangzott, „A vidékgazdaság értelmezése, jellemzői, típusai és egy lehetséges modellje” című előadása alapján a vidéki területeken élő/működő természetes és jogi személyek gazdasági tevékenységének összességét értjük, ahol a gazdasági tevékenység lefedi: az áruk, a szolgáltatások és a munkaerő piacait, a gazdasági és társadalmi tevékenységből eredő nem piaci javakat, különös tekintettel a környezeti javak széles skálájára (biodiverzitás, fajdiverzitás, tájkép stb.), amelyek a vidéki területek földhasználatából származnak, valamint a nagyobb piacokkal nem rendelkező helységek közszolgáltatásait.

érdek! Az uniós tagságban rejlő lehetőségek ennek érdekében történő kihasználása elmélyült, célzott kutatást indokol. Jelen cikk ezt a feladatot nem vállalhatja fel, csupán négy gondolatkör köré rendezve néhány összefüggésre kívánja felhívni a figyelmet.

A rendszerváltás után megroppant a vidék társadalma, gazdasága

A magyar vidék a rendszerváltás után mély válságba került. Nem kizárólag az átalakulás következményeként, hisz a gondok gyökerei a nyolcvanas évek elejére-közepére nyúltak vissza. Abban az időszakban a vidék gazdaságának alapját képező mezőgazdaságról, mint sikerágazatról beszéltünk. Joggal! A felszín alatt lappangva azonban elindult egy olyan folyamat (elsősorban az új kihívásoknak megfelelni nem tudás), amely a nyolcvanas évek végére érzékelhetővé vált az ágazat teljesítményében, strukturális zavaraiiban. A drasztikus teljesítménycsökkenés viszont 1989 után következett be. Ebben meghatározó szerepet játszott, hogy – ellentétben az egész társadalmat jellemző, jobbára evolúciós átalakulással – az agrárgazdaságban és ezzel a vidék társadalmában revolúciós folyamatok indultak el. Vagyis gyökeres, gyors, erőltetett átalakítás. Előbb bontottuk le a régi – megroppant – épületet, mintsem újat építettünk volna. Ez nem ítéletalkotás, inkább tényközlés azzal a céllal, hogy tanulságait levonhassuk!

A rendszerváltás és az Európai Unióhoz való csatlakozás között eltelt közel másfél évtized. Ez is történelmi időszak! Sok okos megoldásra, fejlődésre adott volna lehetőséget a vidék gazdagodása érdekében. Nem használtuk ki ezeket a lehetőségeket! Történelmi kutatások bizonyítják, hogy a vidék társadalma – és így a gazdasága is – szinte valamennyi történelmi korszakban „átpolitizált” volt. Prekonceptiók döntöttek el olyan kérdéseket, amelyekre a társadalmi-gazdasági folyamatok önmagukban hatékonyabban válaszoltak vol-

na. Nem volt ez másként a mögöttünk hagyott években sem! A politika döntött, ráadásul úgy, hogy szinte soha nem volt átgondolt (és konszenzusos) vidékstratégia.

Az agrárpolitikai döntések is vitákat gerjesztettek, a viták egymással szembefordították a politikusokat, a szakembereket, a termelőköt, végeredményben az agrártársadalmat. A megosztottság vált jellemzővé. Az agrárgazdaság szereplői, a vidék polgárai farkasszemet néztek egymással. Haragosan, bizalmatlanul, ellenségesen, sokszor gyűlölködve. A hátukat pedig szabadon hagyták, ahol sebeket kaptak. Egy irányba kellett volna vetniük tekintetüket. Az irány pedig világos és egyértelmű volt: egy erős, versenyképes, érdekeit az EU keretein belül is érvényesíteni tudó vidék- és agrárgazdasággal kapcsolódjunk az Unióhoz. A gazdasági kondíciót vizsgálva viszont azt írhatjuk, hogy Magyarország nem volt felkészülve az uniós csatlakozásra, pontosabban fogalmazva, már nem volt felkészülve. Bár hipotetikus a felvetés, de ha a nyolcvanas években történik meg hazánk csatlakozása, a vidékgazdaság versenypozíciója jóval erősebb lett volna. Korábbi elemzéseink egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar vidék gazdasági ereje az uniós csatlakozás előtti két évtizedben folyamatosan gyengült, így érdekei érvényesítésére már kevésbé volt képes.

A gondolatkör azonban tovább tágítható. A morális értékeket is közvetíteni kell – akár közvetlenül, akár közvetve – a vidék társadalmának, illetve az arra hatást gyakorlóknak. A magyarság történetében a falu talán még soha nem volt annyira megosztott, mint napjainkban. Ebben a kilencvenes évek privatizációs folyamatai játszották a fő szerepet. Visszajára fordultak az értékviszonyok. Ma már nem illeti tisztelet a morális kiállást, a lelki tartást. A vidéki értelmiség – orvosok, tanítók, lelkészek, papok – a társadalmi tekintélyrangsorban elvesztették vezető szerepüket. Abszolút tekintéllyé váltak az anyagiak, a pénz. A vélemény formálásában, a világkép

alakításában meghatározó szerepet kapott a televízió és az internet, amelyek értékek közvetítésére ritkán vállalkoznak. Gazdasági értelemben a fogyasztásnak, a piacnak, erkölcsi tekintetben pedig a sokkolásnak, rombolásnak váltak eszközévé.

A kibontakozáshoz évek, évtizedek kellenek. Ennek érdekében azonban már ma szükség van a cselekvésre, a munkára. Értelmezésemben a falusi életminőség javításának fontos eleme kell, hogy legyen a morális értékek közvetítése, az etikai informáltság javítása is. Aki az ismeretek, információk közvetítését vállalja feladatul, erre is tekintettel kell lennie.

Ma még ez egyáltalán nincs így, kevés a pozitív példa, a mások elé zsinórmértéként állítható teljesítmény. Ráadásul a közvélemény formálás negatív irányultságú. Megmosolyogtatottá silányítják az olyan ősi értékeket, mint az önfeláldozás, az őszinteség, a becsületesség, a segítőkészség, a hit, a szeretet. Ezért a kevés nemes tett, a példa értékű cselekedet is elerőtlenedik, pislákol, majd ellobban.

Hitem szerint annak, aki a magyar vidékért és a benne gazdálkodó termelőkért igazán tenni akar, fel kell vállalnia ezeket az értékeket még akkor is, ha ez ma sokakban még értetlenséget szül. És nem csak felvállalni, közvetíteni és terjeszteni is kell azokat. Minél szélesebb körben meg kell adni a lehetőségét annak, hogy a lelki épülést, az erkölcsi pallérozódást, a felelősségérzet növekedését segítő ismeretek kovásszá váljanak a vidék társadalmában. Valahogy úgy, ahogy Dániában történt a tizenkilencedik században, ahol is egy térdre kényszerült, a tönk szélére jutott, területe kétharmadát elvesztő országot a népfőiskolákon keresztül erkölcsi és gazdasági értelemben is sikerült felvirágoztatni.

A vidék és az agrárgazdaság

Az agrárgazdaság a nemzetgazdaság egyik meghatározó ágazata és bár szerepe csökkenő,

– ez természetes velejárója a társadalmi-gazdasági fejlődésnek – jelentősége el nem vitatható. Ez a jelentőség nem csak gazdasági területen érvényes, hanem társadalmi, szociológiai és politikai vonatkozásban is. Mindezt nem lehet figyelmen kívül hagyni az ágazat megítélésékor. Ugyanakkor óvatosan kell bánni azokkal a véleményekkel is, amelyek az ágazattal hozták kizárólagos kapcsolatba a vidék fejlődését, illetve amelyek az ágazatnak „húzó” szerepet szánnak a magyar nemzetgazdaságban.

A laikus közvélemény, és sokszor politikai döntéshozók nyilatkozatai is kizárólag a mezőgazdaság fejlesztésétől várják a vidék felvirágoztatását. Ez azonban illúzió. A mezőgazdálkodás, tágabban értelmezve az agrárgazdaság valóban hozzájárulhat, illetve jelentős szerepet játszhat a vidék gazdasági alapjainak erősítésében, de ma már sokkal lazább a kapcsolat a vidék fejlettsége és a mezőgazdaság fejlettsége közt, mint volt az néhány évtizeddel ezelőtt. A vidékfejlesztés, a vidékgazdaság erősítése már komplex megközelítést igényel, amiben az agrárfejlesztés csak az egyik pillér. Emellett tekintettel kell lenni a vidékgazdaság fejlődésének természeti alapjaira, az infrastruktúrára, a gazdasági és társadalmi szerkezetre, a primer, a szekunder, a terciér sőt a kvaterner szektor ágazataira is.

Felelős politikusok azt is gyakran nyilatkozzák, hogy „Magyarország mezőgazdasági ország és a mezőgazdaság lehet a nemzetgazdaság húzóágazata”. Tudomásul kell azonban venni, hogy a mezőgazdaság egy fejlett – vagy közepesen fejlett – gazdaságú társadalomban már soha nem lehet „húzó ágazat”. Ugyanakkor szükségszerűen stratégiai ágazat és lehet sikerágazat is! Meggyőződésünk, hogy a magyar mezőgazdaságnak erre kell törekednie, okos, kiegyensúlyozott agrárirányítással és politikával ennek elérését kell célként kitűzni.

A mezőgazdaságénál ugyanakkor sokkal markánsabb nemzetgazdasági szerepe van az

agrárgazdaságnak, illetve az agrobiznisznek. Az agrárgazdaság a mezőgazdaságon, erdőgazdálkodáson és halászaton kívül magában foglalja az élelmiszer-feldolgozást is, míg az agrobiznisz ezeken felül kiterjed minden, a mezőgazdasági tevékenységet megelőző és követő tevékenységre, így az input anyagok (műtrágya, növényvédőszer, stb.) előállítására, a mezőgépgyártásra, a mezőgazdasági- és élelmiszertermékek szállítására, az élelmiszerkereskedelemre, a kapcsolódó biztosításra, a hitelezésre, az agrároktatásra és kutatásra. Ez a tevékenység-együttes már jelentősebb nemzetgazdasági szereppel bír, a vidékgazdaságban is fontosabb szerepet játszik és mindezeknek megfelelő erős érdekérvényesítés kapcsolódhat hozzá.

Az agrobiznisz fogalma már a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején megjelent a magyar agrárgazdasági szakirodalomban, de az agrobizniszben való gondolkodás még a közelmúltig sem vált hangsúlyossá az agrárpolitikai döntéshozatalban és a vidékfejlesztési programkészítésben sem.² Pedig a mezőgazdaság problémái önmagukban nem megítélhetők és megoldhatók. A folyamatok megértése csak a vertikum egészét szemlélve, termékpályában gondolkodva történhet. Az élelmiszer-feldolgozás, sőt az élelmiszerkereskedelem hatásvizsgálata is megkerülhetetlen.

Ennek megfelelően a 2014-2020. évi Vidékfejlesztési Program kiemelt területként kezeli:

- az élelmiszeripart, mint a vidéki térségek vállalkozásait, illetve;
- a rövid ellátási láncok (REL) fejlesztését.

Megállapításaink alátámasztására röviden bemutatjuk az élelmiszer-gazdaság nemzetgazdasági szerepének alakulását az elmúlt években, amelyekben alapvető átrendeződé-

sek az uniós csatlakozás óta nem történtek. Jellemzően folytatódtak azok a tendenciák, amelyek a korábbi évtizedben voltak megfigyelhetők. A GDP termelésben a mezőgazdaság aránya az 1990-es években fokozatosan mérséklődött, 2002-ben 3,5%-ot tett ki. Az azóta eltelt időszakban e körül az érték körül ingadozott, majd az utolsó három vizsgált évben mintegy egy százalékponttal emelkedett, és jelentős mértékben hozzájárult a gazdaság elmúlt években tapasztalt stabilizálódásához (1. táblázat). Ugyanakkor látni kell, hogy ez a pozitív folyamat nem gazdaságpolitikai döntések következménye, elsősorban globális árhatások és a hazai támogatás uniós szintre emelkedése magyarázzák

Az élelmiszeripar részaránya 2013-ra a nemzetgazdasági GDP-ből a 2002. évinek mintegy kétharmadára esett vissza, és már alig haladta meg a 2%-ot. Ez a meredek csökkenés már közel sem annyira természetes folyamat, mint a mezőgazdaságé, e mögött a hazai élelmiszeripar helyzetének rosszabbra fordulása húzódik meg.

Látható tehát, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttesen a nemzetgazdaság bruttó hazai termelésének 6-7%-át adja. Az agrobiznisz aránya azonban nehezebben számszerűsíthető. A statisztika önállóan nem számítja ennek a „komplexumnak” a hozzájárulását a nemzetgazdaság teljesítményéhez. Egzaktul nincs is kidolgozva az agrobiznisz számításának érvényes statisztikai rendszerekre épülő módszertana, illetve hiányoznak a konkrét elemzések. Ezért megbízható adatok helyett számításokon alapuló kalkulációkkal kell beérnünk ezen a téren.³ Ennek alapján írhatjuk, hogy Magyarországon az agrobiznisz részesedése folyamatosan csökken a nemzetgazdaság teljesítményében, hozzájárulása a GDP-hez napjainkban 12-13%-ra tehető.

³ Kovács G. (2010/b): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége, *Gazdálkodás*, 5. szám, 466-478. p..

Az agrárgazdaság aránya a nemzetgazdaságban

Év	A mezőgazdaság ^a részaránya			Az élelmiszeripar részaránya				Mezőgazdasági-, élelmiszeripari termékek, ital, dohányáru			Fogyasztói árindex előző év = 100,0
	a foglalkoztatásban ^b %	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben	a beruházásban	a foglalkoztatásban ^b %	a bruttó hazai termék (GDP) termelésben	a beruházásban ^d	részaránya	a fo-gyasz-tásban	az export-ban ^c	élelmiszer	
		folyó áron, %			folyó áron, %						
2002	6,2	3,5	6,3	4,2	3,1	3,1	27,5	6,8	308,9	105,4	105,3
2003	5,5	3,7	6,1	3,9	2,7	3,6	26,6	6,5	303,2	102,7	104,7
2004	5,3	4,1	4,3	3,6	2,4	3,7	26,1	6,0	223,1	106,5	106,8
2005	5,0	3,6	4,5	3,6	2,2	3,6	25,1	5,8	181,1	102,5	103,6
2006	4,9	3,5	4,2	3,6	2,1	3,1	25,8	5,5	214,8	107,7	103,9
2007	4,7	3,4	3,7	3,4	2,0	3,2	26,8	6,3	360,5	111,5	108,0
2008	4,5	3,7	4,7	3,3	1,9	2,5	26,5	6,7	373,4	110,2	106,1
2009	4,6	3,5	5,6	3,5	2,6	2,5	26,9	8,6	486,0	104,4	104,2
2010	4,5	3,6	4,8	3,3	2,3	2,7	27,5	8,2	587,3	103,2	104,9
2011	4,9	4,7	5,6	3,3	2,2	3,3	28,0	9,0	770,1	106,6	103,9
2012	5,2	4,5	5,8	3,3	2,1	2,8	26,8	10,1	1046,3	105,9	105,7
2013	4,9	4,4	5,7	3,4	2,2	2,4	27,7	9,9	1067,9	102,8	101,7

a) Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágazatba sorolt gazdasági szervezetek.

b) A munkaerő-felmérés adatai.

c) A Szabványos Nemzetközi Kereskedelmi Osztályozás (SITC) szerint.

d) Számított adat

Forrás: KSH, AKI

A rendszerváltást követő időszakban a nemzetgazdaság ágazatai közül a mezőgazdaság foglalkoztatása csökkent a legnagyobb mértékben. Míg 1990-ben a foglalkoztatottak 17%-a dolgozott az ágazatban, ez az arány 2002-re 6,2%-ra esett vissza. Ebben a gazdasági hatások mellett statisztikai elszámolási tényezők is szerepet játszottak. 1991-1992-ben ugyanis a mezőgazdasági nagyüzemek alaptevékenységen kívüli tevékenységei nagyrészt önállósultak, más szervezeti keretek között végezték tovább a munkájukat, így „kikerültek” az ágazatból. Foglalkoztatásuk más nemzetgazdasági ágakban került elszámolásra.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránycsökkenése az uniós csatlakozást megelőző és követő években is folytatódott, de 2010 után megfordult a trend. A vizsgált időszak utolsó éveinek markánsabb növekedése részben a mezőgazdasági foglalkoztatás mérsékelt bővülésével magyarázható, részben azzal, hogy más nemzetgazdasági ágakban a válság hatására meredekebben csökkent a foglalkoztatás, mint a mezőgazdaságban.

2008-ig hasonló tendencia volt megfigyelhető az élelmiszeriparban, de itt 2010 után nem következett be pozitív fordulat.

A mezőgazdasági beruházások nemzetgazdasági beruházásokon belüli aránya a GDP és a foglalkoztatási aránynál mérsékeltebb ütemben – 8,7%-ról 6,3%-ra – csökkent a rendszerváltást követő évtizedben. Ebben azonban elsődlegesen módszertani okok játszottak szerepet. A 2002. év előtt ugyanis a KSH a háztartási szektor mezőgazdasági jellegű beruházásait nem vette figyelembe, míg az uniós harmonizáció miatt 2002-ben már az is mezőgazdasági beruházásként került elszámolásra, ha egy család vásárolt egy motoros kerti kapát, vagy egy háti permetezőt.

Az EU-hoz történő csatlakozásunk előtti két évben a mezőgazdasági beruházások nemzetgazdasági aránya 6,1-6,3% körül alakult, majd 2008-ig 3,7-ra csökkent. Újbóli emelkedés ez után következett be. A változások a mező-

gazdasági beruházások erősen támogatás-érzékenységeivel magyarázhatók. A termelők igyekeznek kivárni azt az időpontot, amikor a szükséges és tervezett beruházásaikhoz támogatás nyerhető. Ilyen ösztönző volt az uniós támogatásokat osztó Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP), ennek hatására növekedtek a beruházások.

Az élelmiszeripar beruházási aránya 2005-ig stagnált, 3,6-3,7%-át adta a nemzetgazdaságnak. Az intenzív aránycsökkenés 2006-tal kezdődött és két év alatt az élelmiszeripar szerepe a nemzetgazdasági beruházásokban több mint egyharmadával csökkent és ez után sem következett be lényegi változás. Ennek oka az iparág kiteljesedő válsága.

Az agrárgazdaság részesedése a fogyasztásból a rendszerváltáskor mért 37%-ról 2002-ig 27,5%-ra csökkent. Ez a tendencia folytatódott 2005-ig, amikor az összes fogyasztásnak 25,1% át tették ki az élelmiszerek, italok és dohányárak, ezt követően – enyhe növekedési trendet mutatva – ingadozott ez az arány. A hosszú távú folyamatot akár pozitívan is értékelhetnénk, hiszen a – többnyire rugalmatlan – élelmiszerek fogyasztási arányának csökkenése a társadalom életszínvonalának növekedését is jelezheti. Valójában nem erről volt szó. A csökkenő arányt részben a fogyasztás mennyiségének visszaesés magyarázza, részben pedig az, hogy az élelmiszerek áremelkedése a rendszerváltást követő másfél évtizedben elmaradt az iparcikkétől, energiahordozókétől és szolgáltatásokétól. Így a folyóáron számított fogyasztási arány már csak emiatt is mérséklődött.

Nem mehetünk el szó nélkül amellet a negatív hatás mellett sem, amit a médiumok reklámtevékenysége okoz az élelmiszerfogyasztásban. A reklámoknak csak kis hányada segíti a minőségi élelmiszerfogyasztást, döntő részük iparcikkeket, kozmetikumokat, intim cikkeket, stb. hirdet. Ezzel manipulálja a fogyasztói igényeket. Ma a társadalom szegegyebb rétegeiben is kialakult az a szemlé-

let: inkább megveszem a gyerekeknek a mobil telefont és egyéb „presztizs cikkeket”, mint hogy a testi és szellemi gyarapodásukat segítő minőségi élelmiszerre költenék.

A rendszerváltáskor a nemzetgazdasági export egynegyedét az agrárgazdaság adta. Ez az arány az EU csatlakozás időpontjára 6%-ra csökkent, és az azóta eltelt időszakban előbb csökkent, majd növekedett, 2009-ben 7,3% volt. Ez az arány nagyobb, mint a mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat és az élelmiszeripar nemzetgazdasági GDP-ből való részesedése. Az agrárgazdasági külkereskedelmi forgalom egyenlege végig pozitív volt, a vizsgált időszak utolsó két évben pedig meghaladta az 1000 milliárd forintot. Ezzel az agrárgazdaság fontos stabilizáló szerepet játszik Magyarország külkereskedelmi mérlegének alakulásában.

A foglalkoztatás a vidék megtartó ereje

A 2007-2013 közt hatályos vidékfejlesztési program település besorolása szerint Magyarország településeinek 95%-a vidéki település, területének 87%-a vidéki terület, ahol a népesség 45%-a él. A vidéki térségeink egy részét a népesség folyamatos fogyása, egyes területeket az elnéptelenedés fenyegeti. A vidék vonzerejének rohamos csökkenésében a munkalehetőség hiánya játszik meghatározó szerepet. Ennek a következménye, hogy a születések számának mérséklődése mellett a kedvezőbb gazdasági helyzetben lévő városi térségek felé nő az elvándorlás.

Mindezek a folyamatok következtében a vidéki térségekben a népesség rohamosan öregszik, ami az eltartó képesség csökkenését vonja maga után. Ez számos gazdasági-társadalmi probléma oka.

A vidéki térségek szűkülő megélhetési és foglalkoztatási lehetőségei miatt a tartós munkanélküliség az átlagosnál magasabb arányú. A harmadik évezred első évtizedében leginkább vidéken növekedett a mutató érték-

ke, főleg ezekben a térségekben váltak egyre többen tartós munkanélkülivé.

A mezőgazdasági tevékenység visszaszorulása mellett növekszik a szolgáltatások szerepe, illetve azokban a térségekben, ahol az adottságok kedvezőek a turisztikai szolgáltatások nyújtása a helyben lakók számára jövedelem-kiegészítési lehetőséget jelent. Ez azért is kedvező, mert az idegenforgalom multiplikátor hatása révén növeli a fogyasztók számát az adott régióban, következképp elősegíti a helyi gazdálkodók termékeinek közvetlen forgalmazását, élénkíti a helyi piaci forgalmat.

Szerepe csökkenése ellenére azonban a vidéki térségekben még mindig a mezőgazdaság a legnagyobb foglalkoztató, a vidéki népesség jelentős hányada folytat mezőgazdasági tevékenységet. Ugyanakkor egyre általánosabbá váló jelenség, hogy legtöbbször nem a mezőgazdasági tevékenységet tekintik főállásnak, csupán jövedelem-kiegészítésnek szánják, illetve a saját fogyasztáshoz való hozzájárulásként szolgál.

A mezőgazdasági foglalkoztatás mérése több szempont szerint végezhető el, ennek megfelelően többféle, egymástól jelentősen különböző adat is létezik a statisztikák között. A meglevő adatok közötti ellentmondás látványos, mivel minden egyes esetben eltérő a fogalomhasználat, így az adott adatsorok egymással nem hasonlíthatóak össze, jelentős szakismeret szükséges ahhoz, hogy az eltérő adatsorok közötti viszony tisztázható legyen.

Az intézményi munkaügyi statisztikával tanulmányunkban nem foglalkozunk, mivel a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepét és ennek tendenciáját a lakossági foglalkoztatási statisztika jobban tükrözi. Ez a statisztika negyedéves mintán alapuló lakossági felvétel, az adatszolgáltatók körét a kijelölt magánháztartásban élő népesség alkotja. A kérdőíves összeírás folyamatos, vagyis az év minden hetében sor kerül összeírásra a megelőző

hétre vonatkozóan. A lakossági munkaügyi statisztikában foglalkoztatottnak minősül az a személy, aki a referencia-időszakban (ún. vonatkozási héten), legalább 1 óra, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy munkájától csak átmenetileg (szabadság, betegség stb. miatt) volt távol.

A mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágazatban a foglalkoztatottak létszámát az elmúlt másfél évtizedben a 2. ábra mutatja. Ebből látható, hogy különösen erőteljes volt a foglalkoztatottak számának csökkenése a 2000 és 2005 közti időszakban. Ekkor közel 62 ezer fővel (mintegy 25%-kal) mérséklődött a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma. Jelentős fordulat következett be 2008 után, amikor a vizsgált hét év többségében nőtt a mezőgazdasági foglalkoztatás. Ebbe az irányba hatott a piaci alapú foglalkoztatás bővülése mellett a lakosság közmunkaprogramokban történő részvétele is. Ugyanakkor szerepet játszhatott az is, hogy ha valakinek a mező-

2. táblázat

**A foglalkoztatottak száma mezőgazdaság, erdőgazdaság, halászat ágazatban (2000-2015)⁴
ezer fő**

Időszak	Foglalkoztatottak száma
2000	255,5
2005	193,9
2008	169,2
2009	175,8
2010	171,8
2011	185,1
2012	200,3
2013	181,2
2014	179,1
2015	189,9

Forrás: KSH

gazdaság eddig csak melléktevékenysége volt, de például az iparban elvesztette az állását, akkor a mezőgazdaság most már főtevékenységnek számított.

A vidék foglalkoztatását a mezőgazdasági munkaerő-felhasználási statisztikával is jellemezhetjük. Ez a Mezőgazdasági Számleltrendszerben (MSZR) használt mutató az általános mezőgazdasági összeírásban, illetve a gazdaságszerkezeti összeírásban kerül felmérésre. A köztes években az adatokat az intézményi munkaügyi, a foglalkoztatottsági statisztika és teszüzemi adatok segítségével számítják, illetve becslik.

Az MSZR-ben a mezőgazdasági munkaerő felhasználás mérésére szolgáló mutató, az éves munkaerőegység (ÉME). 1 ÉME egy olyan személy éves munkaidő-ráfordításának felel meg, aki egész éven át teljes munkaidőben végez mezőgazdasági tevékenységet egy mezőgazdasági egységben. Az éves munkaidő ráfordítás 1800 óra/év. Segítségével a részmunkaidő és az ideyemunka is figyelembe vehető. Az összes ÉME-k mennyiségét a fizetett és a nem-fizetett ÉME együttesen adja.

Az MSZR módszertan szerint elszámolt mezőgazdasági munkaerő 2000 és 2012 között 36%-kal (243 ezer ÉME) csökkent, majd 2013-ban 2,6%-kal emelkedett. (3. táblázat) A nem fizetett munkaerő felhasználás ebben az évben 1,6%-kal bővült, míg a fizetett munkaerő felhasználás 2012-höz hasonlóan nőtt és valamivel több mint 5%-kal meghaladta a 2005. évi értéket

Mindezek után feltehető a kérdés, milyen potenciális lehetőségek vannak a mezőgazdasági foglalkoztatásban, milyen mértékben tud hozzájárulni az ágazat a vidék gazdasági alapjainak erősítéséhez? A választ megadja az Agrárgazdasági Kutató Intézet 2012-ben pub-

⁴ A 2000-20012 évek közti adatok éves átlagadatok, míg a 2013-2015 közti adatok a január-márciusi átlagot mutatják

Az MSZR-ben elszámolt összes mezőgazdasági munkaerő

Mértékegység: ezer ÉME

Időszak	Munkaerő felhasználás összesen	Ebből: Nem fizetett munkaerő	Fizetett munkaerő
2000	676,0	532,6	143,4
2005	522,2	407,7	114,6
2010	440,0	335,0	105,0
2011	436,9	328,9	108,1
2012	433,3	318,5	114,8
2013	444,4	323,6	120,8

Forrás: KSH, AKI

likált tanulmánya⁵. Eszerint a mezőgazdasághoz kötődő vidéki foglalkoztatás bővítésében a piaci alapú munkahelyteremtés mérsékelt lehetősége miatt jelenleg a szociális alapú foglalkoztatás bővítésében nagyobb a potenciál. A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítéséhez a piaci alapú munkahelyteremtésben az ágazati lehetőségek kihasználása mellett a hangsúlyt a tevékenységbővítésre (ezen belül leginkább az élelmiszer-feldolgozásra, közvetlen értékesítésre) szükséges helyezni, míg a szociális munkahelyteremtésben a közfoglalkoztatás, a szociális földprogramok, valamint a szociális szövetkezetek működtetése mellett a saját fogyasztásra termelés ösztönzése eredményezhet foglalkoztatás bővülést. A piaci alapú munkahelyteremtésben az állam szerepe a működést segítő feltételrendszer (adókedvezmények, járulékterhek csökkentése, rugalmas foglalkoztatási formák támogatása) megteremtésében kiemelt. A szociális alapú foglalkoztatás-bővítésben pedig a közvetlen állami, önkormányzati, valamint civil szerepvállalás nélkülözhetetlen.

Ezek alapján a mezőgazdasághoz közvetlenül és közvetetten kapcsolódva összességében 2020-ig mintegy 80-100 ezer fő teljes munkaidőnek megfelelő többlet foglalkozta-

tása érhető el. A bővítés egyharmada piaci alapon hozható létre. A növekmény egyrészt új munkahelyek kialakításából, másrészt a jelenlegi munkaerő egyenletesebb kihasználásából, illetve a fekete-munka kifehérítéséből is származhat. A foglalkoztatás bővítésének fele-kétharmada szociális alapú lehet, míg a fennmaradó rész (9-15%) multiplikátor hatásként más ágazatokban jelentkezhet vidéki térségeinkben.

Az EU támogatási rendszere segíti a vidéket

Az Európai Unió előtt álló kihívások napjainkban részben gazdaságiak (élelmiszerbiztonság, árvolatilitás, gazdasági válság), részben környezetiek (üvegház hatású gázok kibocsátása, talaj pusztulása, víz és levegő minősége), részben térségiek (vidéki életképesség, diverzifikált mezőgazdálkodás). Ezekre a kihívásokra az Unió politikai célok megfogalmazásával válaszol, amelyek a szabályozórendszerében konkretizálódnak. A témánk szempontjából releváns térségi kihívásokra válaszul fogalmazódott meg, hogy kiemelt politikai célnak kell tekinteni a kiegyensúlyozott térségi fejlődést, amely

⁵ Biró Szabolcs – Székely Erika (2012): A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei a vidéki térségeinkben, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Agrárgazdasági könyvek, 121 p.

a vidéki életképesség támogatásában, a diverzifikáció ösztönzésében és a társadalmi és strukturális diverzitásban elősegítse a vidéki területek fejlődését. Ugyanakkor – akár közvetetten – a támogatási rendszer egésze hozzájárul a vidékgazdaság fejlődéséhez.

2004 májusától kezdődően a hazai agrár-támogatási rendszerben nemzeti forrásból, uniós forrásból fizetett támogatások, illetve együttes finanszírozású támogatások egészítik ki egymást. Meghatározó szerepet játszanak a közvetlen kifizetések és a vidékfejlesztési programok keretében finanszírozott támogatások. A korábbi hazai modellhez viszonyítva kisebb a jelentőségük a beruházási-, nagyobb a jövedelemtámogatásoknak. A támogatáspolitiká egyre inkább a kevésbé piac- és kereskedelemtorzító támogatások irányába mutat.

Az uniós csatlakozás összességében kedvezően hatott a hazai gazdálkodók támogatottságára. A 2002-2003. éveket jellemző 210-220 milliárd forintos agrár- és vidékfejlesztési támogatás összege 2004-re mintegy 400 milliárd forint körülire emelkedett.⁶ 2005-től kezdődően 2012-ig az éves kifizetések 410 és 650 milliárd forint közt változtak, 2013. évtől pedig a támogatások a 700 milliárd forintot körül alakultak.

Az Európai Unióhoz történt csatlakozás egyik előnye az is, hogy a növekvő agrártámogatásoknak egyre nagyobb hányadát finanszírozzák közösségi források. Míg a csatlakozásig – értelemszerűen – a hazai költségvetés 100%-ban biztosította a kifizetett támogatásokat, 2004-ben ez az arány 85%-ra, 2005-ben pedig 43%-ra mérséklődött. Az aránycsökkenés az elmúlt években is folytatódott, ami részben az EU-s támogatások összegszerű növekedésének és a hazai költségvetési forrá-

sok kivonásának volt a következménye. 2015-ben az uniós pénz már több mint négyötödét finanszírozza az agrártámogatásoknak.

Az Európai Unió komoly filozófiaváltást hajtott végre a folyó pénzügyi ciklusban a Közös Agrárpolitikában. Megnőtt a tagországok döntési szabadsága az uniós pénzek felhasználása terén, de ezzel megnőtt a kormányok felelőssége is. Egy-egy döntés versenyelőnyt, de súlyos versenyhátrányt is jelenthet az adott ország számára a konkurens tagállamokhoz képest.

Egyértelműen a kormányzat sikereként értékelhetők a brüsszeli tárgyalások eredményei. Megítélésünk szerint nem igazán lehetett jobb pénzügyi feltételeket kiharcolni, mint amit hazánk elért. Ennek eredményeként Magyarország közel 10 százalékos forrástöbblettel számolhat ebben a költségvetési ciklusban. (1. ábra)

Ugyanakkor azzal már nem dicsekedhetünk, hogy 2015. augusztus 10.-ig nem volt Brüsszel által elfogadott Vidékfejlesztési Programunk. Ez késlelteti a források felhasználását, leszűkíti a támogatások elköltésére rendelkezésre álló időt, ami növeli a kevésbé hatékony projekt-finanszírozás, esetleg a források fel nem használásának kockázatát.

A vidék fejlesztése szempontjából a közvetlen támogatások is jelentős hatással bírnak, de ezek a hatások a mezőgazdasági vállalkozások pénzügyi kondícióján keresztül közvetettek, így ezzel cikkünkben nem foglalkozunk. Fontos viszont említést tenni a vidékfejlesztési támogatásokról, illetve azok felhasználásáról.

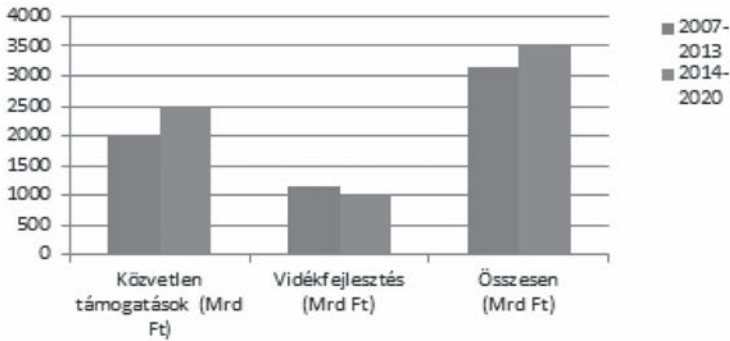
A Brüsszel által elfogadott és 940 oldalon a Kormány által közzétett program – árfolyamtól függően – mintegy 1250 milliárd forint támogatási összeg felhasználásának

⁶ Az első uniós évben csupán 156 milliárd forint volt a kifizetett támogatások összege. Ebben azonban az játszott a fő szerepet, hogy a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) intézményi felkészültsége és az Integrált Igazgatási és Ellenőrzési rendszer (IIER) hiányosságai miatt a földalapú (SAPS) támogatások kifizetésének nagy része 2005 elejére húzódott át.

Hazánk KAP forrásai (átcsoportosítás és nemzeti társfinanszírozás nélkül)

1. ábra

Forrás: Mezei Dávid előadása az OTP Bank Regionális Ügyfőltalálkozón, Sümeg, 2015.06.02.

prioritásait tartalmazza. Ez az összeg egyrészt hatalmas forrás, másrészt nem is olyan sok. Ha – a manapság divatos – négyes metróban számolunk, akkor azt írhatjuk: két és fél négyes métró lenne megvalósítható ebből a pénzből. Ha viszont azt kalkuláljuk, hogy ez az összeg 7 évre jut, és több tízezer potenciális pályázóval számolhatunk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az egy gazdaságra jutó éves összeg 1-2 millió forint, ami egy korszerű traktor négy gumiköpenyét sem fedezi.

Akár soknak, akár kevésnek tartjuk ezt a forrást, hatékony felhasználása alapvető nemzetgazdasági érdek. A korábbi vidékfejlesztési programok alacsony hatékonysága azzal is volt magyarázható, hogy a kormányok energiája (pénze és ideje) felőrölt a napi gondokkal, a különböző lobbikkal, agrár-erőcentrumokkal, elosztó láncokkal folytatott küzdelemben, s háttérbe szorult a stratégiai döntések végrehajtása, illetve programok megvalósítása. Nem volt erő ellenállni azoknak a köröknek, amelyek a pénzek elköltésében voltak érdekelték, így a források nem

koncentráltak egy-egy stratégiai cél mellett, nem mobilizáltak egyéb pénzügyi eszközöket – következésképpen alacsony határfokkal kerültek lehívásra.

A most induló vidékfejlesztési programban a vidék fejlődése szempontjából is pozitívnak tartjuk, hogy a források meghatározó hányada – mintegy 60%-a – gazdaságfejlesztési célokra kerül felhasználásra és ennek mintegy háromnegyede beruházási célokat szolgál. Ez segítheti a vidéki foglalkoztatás bővítését, a vidékgazdaság erősítését.

Ugyancsak előnyös a támogatási rendszer működtetése szempontjából, hogy egyszerűbb és hatékonyabb pályázati eljárások kerülnek alkalmazásra. Az egységes eljárásrendet kormányrendelet biztosítja, a pályázati kiírások, közigazgatási hatósági eljárások és az MVH törvény helyett a Polgári Törvénykönyv lesz irányadó. A kérelem egységes adatlapot és mellékleteket fog tartalmazni a korábbi főlap, betétlapok és mellékletek helyett. A meghirdetés alapja pályázati felhívás és nem jogszabály lesz. A pályázattalás rendje folyamatos lesz, amely legalább 24 hónapig fog tartani a

korábbi szakaszos, jellemzően egy hónapos támogatás benyújtási időszakkal szemben és a pályázat beadása elektronikusan fog történni. A kötelezettségvállalás alapja a támogatási szerződés (okirat) lesz, míg korábban határozat jelentette a kötelezettségvállalást és az elszámolások is egyszerűsödni fognak.

Mindezek a pozitív döntések mellett ugyanakkor kockázatosnak tartjuk a legtöbb támogatási jogcímnél a jogosultsági küszöb 6000 STÉ-re történő levitelét, amely jelentősen bővíti a potenciális pályázók körét. A 6000 STÉ mintegy 3 EUME-t jelent a korábbi 4 EUME méretküszöbvel szemben! A 3 EUME éves 1 millió 080 ezer forintos fedezeti hozzájárulású⁷ gazdaság. Fizikai méret szerint ez gabonából 6 hektárt, tejelő tehénből 2 egyedet, vagy 8 hízót jelent. A kibővített pályázói kör nehezíteni fogja az MVH munkáját és növeli annak veszélyét, hogy a támogatási összegek tovább aprózódnak, felhasználásuk-

nak alacsony lesz a határfoka. Ugyancsak a hatékony felhasználás ellen hathat az egyes vidékfejlesztési jogcímforrások 80%-ának elkülönítése az alacsony STÉ érték alapján kijelölt gazdaságkörre.

Összességében úgy látjuk, hogy – a veszélyekre fókuszáló szakirodalmi vélemények és a napjainkban fel-feltörő euszkeptizmus ellenére – a magyar vidék összességében jól járt az uniós csatlakozással, ami bizonyítható. Bár a Magyarországgal egy időben taggá vált országok általában jobban éltek az Unió kínálta lehetőségekkel, az integráción kívül sokkal több gonddal kellene szembe néznünk, vidékgazdaságunk színvonala elmaradna a jelenlegitől, a vidéken előállított termékeink külpiaci értékesítése nagyobb kihívás elé állítana bennünket és a vidék életszínvonala, valamint foglalkoztatása még alacsonyabb szintű lenne.

---

⁷ Ekkora összeg biztosítja a személyi jövedelem és fejlesztés fedezetét.

Vidéki települések közötti együttműködések

G. Fekete Éva

A települési közösségek közötti együttműködés a természeti, mint a társadalmi-gazdasági adottságok települési határokát átlépő jellege és ebből következően a problémák megoldása és a lehetőségek kiaknázása szempontjából egyaránt elkerülhetetlen. Az államszocialista rendszerben mindenféle közösségi, állam által nem kontrollált rendszer tiltott volt, a települések közötti kapcsolatokat a kényszerű közigazgatási összerendelések, valamint a területi munkamegosztás és házasodási szokások alakították. A rendszerváltás után elindult a települések közötti alulról szerveződő, fejlesztési célú együttműködések formálódása, ám ezek hamarosan ismét állami kontroll alá kerültek, intézményesülésük módját, formáját, az együttműködések tartalmát legerőteljesebben a közigazgatási reformtörekvések, a szakpolitikai területi integrációs szándékok, illetve ezekkel összhangban a kormányzati, majd európai uniós pályázatok formálták.

A fokozatos központosítási lépések következtében mára a települések közötti együttműködések egyetlen jellemző formájaként a LEADER helyi akciócsoportok maradtak meg. Az európai mozgalom tagjai azonban sajátos formát öltenek Magyarországon. A LEADER alapelvek több ponton sérülnek és

az Európa-szerte tapasztalt problémák szinte mindegyikével találkozhatunk. A csoportok nagy, a hagyományos területi kapcsolatoknál kiterjedtebb mérete, a túlzott központi irányítás, a (párt)politikai befolyás, a túlzott bürokrácia, a működés forráshiánya, az alacsony fokú innovativitás, a helyi társadalmi tőke gyengesége egyaránt akadályozza a területi megközelítésre, decentralizációra és szubszidiaritásra, a partnerségre, az innovációra, az integrált intézkedésekre, valamint a hálózatosodásra (együttesen a LEADER alapelvekre) épülő működést. Csak elvétve jelennek meg olyan közösségek, melyek valóban közösségek, túl tudtak lépni a településenkénti érdekek és fejlesztési szándékok egyszerű halmazba foglalásán és valóban felismerték a térségi együttes érdekeket, majd erre építették fel közös, partneri viszonyokra épülő cselekvésüket. Éppen ezért a tér alakításában a vártnál kisebb szerepet játszanak, a számukra mesterségesen alakított földrajzi kereteken belüli integráltságukban azonban jelentősek a különbségek.

A 90-es évek elején indult, a kormányzat által támogatott intézményesülési folyamatokból kimaradt, de mindenféle ügyeskedések által fenntartott, civil szervezeti formában működő települések közötti együttműködési

csoportok száma csekély, megmaradásukat az erős helyi elkötelezettségen túl általában valamilyen európai uniós (zöld, határ menti, társadalmi befogadási) programhoz való kapcsolódásuknak köszönhetik. A legerősebb közös, a túlélést lehetővé tevő vonásuk azonban a „megszállott”, ugyanakkor felkészült, a saját szűkebb települési érdekein felülemelkedni képes, politikai szempontból nem kikezdzhető vezető politikai ciklusokon átívelő tevékenysége.

A vidéki települési közösségek együttműködésének minden szintje konfliktusokkal terhelt, bár ezt a benne élők nem föltétlenül élik meg konfliktusként. A *települési közösségekben belül* a választott képviselők és a civilek – nem minden esetben felvállalt – konfliktusai nehezítik az együttműködést. A *települési közösségek között* a korábbi és a kialakuló új, a közigazgatási átszervezések által erősített aláfőlé rendeltségből és az intézmények központosításából származó konfliktusok gyengítik az összefogás erejét. A város-vidék ellentétek speciálisan a városoknak a térségi együttműködésekben való – a LEADER program által erősített - kimaradásához, „középen lyukas térségek” kialakításához vezettek. A *települési közösségek együttműködései közötti* konfliktusok forrása a központi, vagyis európai uniós fejlesztési forrásoktól való erős függőség és ebből fakadó verseny. Bár a LEADER Programban ez a verseny kevésbé domináns, sőt a program kimondottan ösztönzi a helyi akciócsoportok (HACS) közötti együttműködést, ezzel a lehetőséggel viszonylag kevesen élnek. A legerősebb konfliktus erővonalai *az együttműködések és az állam között* feszülnek. De valójában ez az ellentét a központi állami akarathoz megfelelő együttműködési formák talpon maradása és szinte kizárólagos létezése, a paternalizmus mindkét oldal általi elfogadottsága következtében nem vezet valós konfliktushoz. Viszont gátolja az újabb, öntevékenyebb, az előző konfliktusfajtákon felülkerekedő együttműködések kialakulását.

A települési közösségek közötti együttműködések jövőbeni alakulását a közösségek belső tulajdonságai mellett a központi hatalom decentralizációjának ténye és mértéke, valamint a (helyi) fejlődés endogén vagy exogén jellegéről alkotott elképzelés formálja. az ezek alapján kirajzolódó forgatókönyvek közül bármelyik életbe léphet az új programozási ciklusban.

A partnerségi viszonyok gátja

A vidéki térben a legkülönbébb kooperációknak lehetünk tanúi. Egyének, családok, vállalkozások, intézmények, hatóságok gazdasági, környezeti, társadalmi, vagy éppen komplex célok által vezérelten gondolkodnak és cselekszenek közösen. A vidéki kooperációkat vizsgálhatjuk azok célja, szereplői, nagyságrendje, más együttműködésekhez való viszonyulása, stb. szerint. Ebben a tanulmányban térbeni területi megközelítést követünk.

A geográfiai megközelítés alapja, hogy az együttműködések egy csoportja kimutat a vidéki térségekből, éppen ezeknek a tágabb, mondhatjuk, hogy a globális térbe való illeszkedését szolgálja, míg mások a vidéki szereplők közötti viszonyokat, ezzel magát a vidéki teret rajzolják ki. Ez utóbbiak között említhetjük a vidéki tér különböző lokális pontjaihoz kötődő társadalmi csoportok közötti együttműködések, melyek nem csupán a társadalmi és a gazdasági tér építőelemei, de a földrajzi teret is formálják. A települési közösségek közötti kooperációk egyszerre segítik a települési közösségek előtt álló problémák megoldását és hoznak létre a további működésüket meghatározó struktúrákat.

A vidéki közösségek együttműködései a tér alkotásának fontos eszközei. Az együttműködések, azok feltétel- és hatásrendszerének tanulmányozása jelentőséggel bír a térfolyamatok megértése és azok tudatos befolyásolása, tágabban értelmezve a vidéken élők életlehetőségeinek formálása szempontjából.

Hipotézisként állítjuk, hogy az államszocialista múlt, annak öröksége az együttműködéshez sajátos környezetet nyújtott. Ellentmondásosan segíti, de főképp gátolja a partnerségi viszonyokon nyugvó települések közötti együttműködéseket. Ez az örökség az Európai Unióban egységes vidékpolitika keretei között is a nyugat-európaiól eltérő tartalmat és formációt eredményez.

A tanulmány négy témakört dolgoz fel: (1) vizsgáljuk a vidéki települési közösségek közötti együttműködések indokait és (el)várható előnyeit. Ennek tükrében áttekintjük (2) az együttműködések alakító magyarországi folyamatokat és (3) az együttműködések jelenlegi helyzetét és nyugat-európaiól eltérő sajátosságait. Mindezen információk és tapasztalatok bázisán (4) kísérletet teszünk a jövőbeni folyamatok forgatókönyveinek felvázolására.

1. A vidéki települési közösségek közötti együttműködés indokai

A vidéki települési közösségek közötti együttműködések szükségességét a vidékiség lényegéből fakadó okok mellett politikai indokok is alátámasztják, és egyben megszabják a települési közösségek közötti együttműködések kereteit.

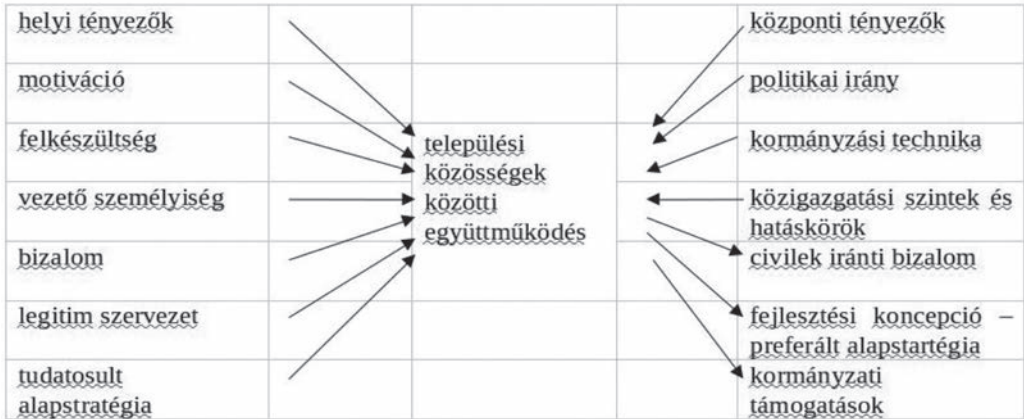
1.1. A vidéki települési közösségek immanens sajátosságai

Települési közösségként az emberek lakhely szerinti, a mindennapi szükségletek kielégítésében egymással közösséget vállaló, saját önkormányzattal rendelkező csoportját értelmezzük. A helyben élők szükségleteinek kielégítéséhez a szociálgeográfia jellemzően hét települési funkciót azonosít be. Ezek: (1) lakás, (2) munkavégzés / jövedelemszerzés, (3) tanulás, (4) vásárlás, (5) kommunikáció (binnen közlekedés), (6) szabadidő eltöltése és (7) közösségben élés. (Partzsch in Berényi 1997)

A lokális szükségletek kielégítésének szervezése döntő mértékben települési keretekben történik. A szubszidiaritás elvének (Pius XI 1931) megfelelően a család és a szomszédság által kielégíteni nem tudott szükségletekhez kapcsolódó funkciók szervezését – a regionális és országos szabálykeretek között – a helyi önkormányzatok végzik. (Pálné 2008)

(Magyarország településhálózatára jellemző a kisebb települések magas száma. Az ország lakosainak 8%-a a településállomány 54%-át kitevő 1000 főnél kisebb településen él. A városhálózaton belül is meghatározó, 45%-os részarányt képviselnek a 10 ezer főnél kisebb városok. Magyarországon a településhálózat egy az egyben visszatükröződik a közigazgatási rendszerben, amennyiben minden település lakossága saját önkormányzattal rendelkezik. Így Magyarország esetében települési közösségen az adott településen élők együttesét értjük.)

Ahhoz, hogy a lakosok eredményesen szervezzék saját életüket, a helyi legitimitációval rendelkező, ugyanakkor az állam által elismert önkormányzat létezése szükséges, de nem elégséges feltétel. Shortall és Shucksmith (2001), valamint Lister (2000) szerint a sikeres együttműködés alapfeltételei a bizalom, a komplementer erősségek, a közös döntéshozatal, a kétirányú információcsere és a kölcsönös elszámoltathatóság. Lister még hangsúlyozza az előre lefektetett közös célok, az egyenlő módon megosztott költségek és hasznok, a felelőségek tiszta lehatárolása és a közös munka iránti hosszú távú elkötelezettség jelentőségét. Emellett azonban elsősorban motiváltknak kell lenniük saját sorsuk alakítására, a szükségleteik szélesebb körben történő kielégítését erősítő változtatásokra. Másodsorban tudniuk kell, hogy pontosan mit is akarnak, milyen célok érdekében kívánnak tevékenykedni. Harmadsorban ismerniük kell a céljaik eléréséhez vezető utat és módszereket. Negyedsorban rendelkezniük kell a megvalósításhoz szükséges forrásokkal,

1. ábra: A települési közösségek közötti együttműködés modellje

forrás: saját szerkesztés

beleértve a saját forrásaik feletti rendelkezést és a közösség területén lévő erőforrások feletti kontroll lehetőségét. Végül, jó, ha tevékenységükhöz kívülről is kapnak támogatást, vagy legalábbis külső tényezők nem akadályozzák őket. A fenti öt követelményt a helyi erőforrásokra épülő, helyiek részvételével, helyi kontroll alatt megvalósuló területi beavatkozásként értelmezhető helyi fejlesztés¹ alapfelteleinél is tekinthetjük. (G.Fekete 2007)

A települési közösségek közötti együttműködés feltételei között is az első a valós helyzetből fakadó indokokon és azok felismerésén alapuló motiváltság.

Már csak a települési közösségek lényegéből és működésük körülményeiből adódóan is egy sor indok szól a térben szomszédos közösségek összefogása mellett. Különösen igaz ez a vidéki térségek kistelepülései esetében.

A vidékiséget jellemző négy alapvető kritérium (G.Fekete 2009) mindegyikéből következnek a települési közösségeket az együttműködés irányába hajtó indokok:

(1) A kisebb méret és alacsony koncentráció (a népesség, a vállalkozások, az intézmények,

az épületek sűrűségében) miatt vannak olyan funkciók, melyek a települési közösségen belül nem működtethetők, mert az adott méretben nem gazdaságos a funkciót kiépíteni, vagy mert hiányoznak a szükséges anyagi, munkaerő, szellemi források. A nehézség áthidalásához több települési közösség összefogására van szükség.

(2) A természeti környezethez való közelség, ami a gazdasági tevékenységekben csakúgy megmutatkozik, mint az életformában, a települési határokon átnyúló környezeti hatások jelentőségére mutat rá. A természeti tényezők csak ritkán korlátozódnak egyetlen településre, a természeti erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás, a környezeti fenntarthatóság biztosítása a települési határokon átnyúló együttműködések követel.

(3) A centrumoktól való távolságból adódó periféria problémák a szomszédos településeket egyformán érintik. A távolság (földrajzi periféria) áthidalásához szükséges infrastruktúra (közlekedés, kommunikáció), az érdekek érvényesítéséhez (társadalmi periféria) szükséges képviselet, a globális gaz-

¹ A helyi és általában a bottom up fejlesztés fogalmának meghatározásában, elméletének és nyugat-európai gyakorlatának tárgyalásakor alapműnek tekintem Myrdal, Galtung, Stöhr és Brugger írásait.

daságba való bekapcsolódáshoz (gazdasági periféria) szükséges piaci súly kialakítása egyaránt területi integrációt feltételez.

- (4) A relatíve lassabb kulturális változások következtében megőrzött kulturális értékek könnyebben tudatosíthatók, őrizhetők és hasznosíthatók, ha a hasonló örökségű közösségek összefognak, illetve, ha az egyedi kulturális vonások egy tágabb közösség sokszínűségében válnak láthatóvá. A kulturális örökség és diverzitás részint gazdaságilag hasznosítható erőforrást, részint a helyi identitás alapjaként a közösséget összetartó erőtt képvisel. Ez utóbbi a helyi társadalom alakítójaként a lakóhelyválasztásban, a népesség megtartásában és vonzásában is kimagasló szerephez jut. A kulturális örökség gazdasági hasznosításában a piaci törvényszerűségek miatt célszerű a települési közösségeknek együttműködniük, míg az eltérő helyi identitásokból kirajzolódó sokszínűség láthatóvá tételéhez, a „kínálat összehangolásához” szintén kooperációra van szükségük.

1.2. Az együttműködés politikai indokai

A vidéki települési közösségek közötti együttműködés fenti indokai a lokalitás és a vidék területi szerepének a legutóbbi időkben tapasztalt változásával erősödtek fel és egészültek ki politikai indokokkal.

Az európai modernizáció kiteljesedését követően hosszú időn keresztül a politikában a lokális közösségek területi fejlődésben² játszott szerepének csökkenésével, a vidéki erőforrások leértékelődésével kellett szembesülnünk. (Polányi 2001) Ebben a modernizáció alapját képező ipari termelés erősödő koncentráció és szervezethez igényének a rurális terek alacsony népsűrűségével és öröklött agrár meghatáro-

zottságával való találkozása játszott szerepet. Az 1980-as évektől (egyres országokban már lényegesen korábbról) azonban valami megváltozott. (Woods 2010) Ezek a változások az ökológiai és kulturális tényezők szerepének újrafelfedezését (Gibbs 1998, Ray 1994), a társadalom és a gazdaság lokális szintjének felértékelődését, a lokalitások megerősödését (Cook, 1990) és a vidék, a város-vidék kapcsolatok átértékelését (Buller-Hoggart 2001) hozták magukkal. A területi politikákban lejátszódó paradigmaváltás (Barca et al 2012) egyik alaptényezője a fejlesztés lokális dimenziójának és participatív jellegének felértékelődése, ami együtt járt a lokalitás fogalmának – a helyi közösségek integrációján alapuló – kiszélesedésével is.

Az 1980-as évektől kezdődően az állam viszonya a lokalitáshoz alapvetően megváltozott. A korábbi iparosítási politika hatástalanná és tarthatatlanná vált, új regionális politikai célok fogalmazódtak meg a kisvállalkozások létrehozásának támogatására és a létező vállalkozások racionalizálására (termékfejlesztés, marketing, stb.) A 80-as években a jóléti állam terjeszkedése a közszolgáltatások biztosításában is lelassult, súlyos nyomás nehezedett a költségvetésekre, veszélybe kerültek a korábban – főként falusi térségekben – nagyszámban létrehozott munkahelyek. A „helyi erőforrások használata” szlogent kezdték el alkalmazni a gazdaságpolitikában és a közszolgáltatások terén is. (Oksa 1991) Kiútként az alternatív fejlesztési stratégiák, köztük pl. a helyi szükségletek kielégítését a helyi erőforrások mobilizálásával, a külső támogatások felhasználásának helyi szervezésével és kontrolljával elérni kívánó *öneros fejlődés* modelljének alkalmazása kínálkozott. (Galtung 1980, Brugger 1986)

A lokalitás hangsúlyozása megjelent a nemzetközi fejlesztéspolitikában is. A fentebbiek

² Területi fejlődés alatt egy térség azon képességének változását értem, mely lehetővé teszi a térségben élők szükségleteinek a korábbinál szélesebb spektrumban és/vagy szélesebb társadalmi körben történő kielégítését oly módon, hogy közben mások (beleértve a jövő generációkat is) életlehetőségei ne szűküljenek. (Burton 1990)

mind hozzájárultak ahhoz, hogy az 1980-as évektől rendre fogalmazódtak meg az új nemzeti területpolitikák, melyekben a területfejlesztési döntéshozás decentralizációja, a szubszidiaritás, a helyi kezdeményezések fontosságának elismerése alapelveként jelennek meg. (OECD 2010) A fejlett országokban is jellemzővé váltak a különböző közösségi gazdaságfejlesztési és szolgáltatási programok és szervezetek. A helyi fejlesztést a nemzeti kormányzatok, az EU és az OECD programjai segítették. Közülük példaértékű helyi fejlesztési eredményeket értek el a foglalkoztatási célú ILE (Initiatives of Local Employment) és a vidékfejlesztési LEADER, majd újabban a határon átnyúló EGTC csoportok. Ezen csoportok számára a lendületet a helyi kezdeményező erő adja, az adott támogatási programon belül a siker elsősorban a helyi fogadókészségtől, innovativitástól függ.

1.3. Az együttműködés jellemző területei és paradoxonjai

A vidéki települési közösségek közötti együttműködések az előzőekben érzékeltetett helyi fejlesztés és egyben a lokalitás térbeni kiterjesztését valósítják meg. A környezeti, a társadalmi és a gazdasági tér alakítását egyaránt befolyásolhatják, mint ahogyan a korábban felsorolt települési alapfunkciók bármelyikét is érinthetik.

Az együttműködések a helyi fejlesztés dualitásának (Pike at al 2007) megfelelően a térségi önellátást és a globalizációs folyamatokba való intenzív bekapcsolódást egyaránt szolgálhatják. A két helyi fejlesztési alapstratégia különböző arányban kaphat helyet a települési közösségek céljaiban és tevékenységében. Az önellátásra törekvést hangsúlyosan kezelők körében az együttműködés fő területei: munkamegosztás a helyi termékek előállításában és értékesítésében, a helyi közösségek és a helyi identitás megerősítése, a belső piac és a belső kommunikációs

hálózatok építése. Míg a globális, az áramlások terébe való integrálódásra törekvés a verseny és a versenyképesség területeit, így a külső kommunikációs és üzleti kapcsolatokat, a külső tőke bevonását, a legkorszerűbb technológiák bevezetését állítja az előtérbe. Az együttműködést akadályozhatja, ha a szomszédos közösségek más-más helyi fejlesztési alapstratégiát követnek és nem találják meg a közös érdekeltiséget. (Önmagában az eltérő alapstratégia még nem akadály a együttműködésnek, de nagyobb kihívást jelent a partnerség kialakítása és működtetése.)

A lokalitás politikai felértékelődése következtében a települési közösségek közötti együttműködésekre is kiható két paradoxonnal szembesülünk.

(1) A politikai és kulturális tevékenységek lokalizálódása a globalizálódó gazdaság „helyvesztése”, az emberek, tevékenységek és döntések közötti kapcsolatokon alapuló „áramlások tere” működése közben, részint annak hatására megy végbe. (Castells, M. – Henderson, J. 1987) A lokálisan értelmezett szervezetek és mozgalmak „hely-specifikus” tapasztalatai ellentmondásba kerülnek a magasabb területi szinteken jelentkező érdekekkel. Ennek következtében, minél inkább uralják a globális tényezők a lokalitást, annál több helyi intézmény, szervezet és ember dolgozik a lokalitás egyediségének megjelenítésén és növelésén. (Stöhr 1988.) A regionális és helyi identitás együtt nő a globális orientációval. (Brugger 1986) A helyi közösségek fejlesztő tevékenysége két ágra szakad. Egyik irányban a globalizáció további specializációs érdekeit szolgálja, annak fő áramához próbálnak csatlakozni, a másik irány szerint pedig éppen a globalizációs ártalmak kivédése érdekében kívánják a lokalitást megerősíteni. Mindkét alapstratégia túllép a lokalitás határain és ezzel a fenti kettősség rányomja bélyegét a települési közösségek közötti együttműködések formálódására is.

(2) A helyi fejlesztés további paradoxonja

szerint a helyi fejlesztésben legaktívabbnak látszó, a nemzetközi és nemzeti politikákhoz leginkább alkalmazkodó, az Európai Unió fejlesztési politikájában egyre hangsúlyosabban szereplő koncentrációs és partnerségi elveknek és az ezekből következő programok által közvetített elvárásoknak leginkább megfelelő és ezáltal a támogatási források megszerzésében jeleskedő helyi szervezetek könnyen elveszíthetik lokális legitimitásukat. A külső források eléréséhez szükséges feltételrendszereknek való állandó megfelelési kényszer hozhatja *magával a helyi közösségtől való elszakadást. Így a szervezet hosszú távon már nem képes betölteni* eredeti hivatását, elveszíti legnagyobb erősségét: a helyi legitimitációt. (Galtung 1980, Green et al 1993)

2. A vidéki települési közösségek közötti együttműködések magyarországi alakulása

2.1. A rendszerváltás előtt (1980-as évek)

Miközben a nyugat-európai országokban a 80-as években sorra alakultak a helyi fejlesztés szervezetei, az *államszocialista rendszer keretei*

között, a központilag vezérelt területpolitikában csak kisebb hangsúlyeltolódások következhetek be. A totalitárius állam monolitikus fejlődésfelfogása és diktatórikus berendezkedése nem tűrte, sőt kimondottan gátolta a helyi közösségek megerősödését.³ A fokozatosan puhuló diktatúrában a központi kormányzat a fejlesztési döntések helyi legitimálásának formális megköveteléséig, majd a 80-as évek társadalmi vitái és az állami fejlesztési források rohamos csökkenése nyomán a helyi közösségi kezdeményezések fontosságának kimondásáig jutott el.⁴ Ez is elég volt azonban ahhoz, hogy helyi csoportok – gyakran külső értelmiségi támogatással⁵ - összeszerveződjenek és megfogalmazzák saját fejlesztési céljait. Anyagi források hiányában ezen célok megvalósításáért sokat tenni azonban nem tudtak, tevékenységüket kénytelenek voltak a kulturális rendezvényekre, a népi hagyományok őrzésére korlátozni, ill. ezekbe burkolni.⁶ A felülről irányított tanácsai rendszer nem engedte az életkörülmények és főként a gazdaság fejlesztésébe a helyi kezdeményezéseket beépülni⁷, de a településen belül megvívott csaták jó felkészülést jelentettek a rendszerváltás utáni időkre, amikor ezek

³ A nyugati demokráciák és az államszocializmus területpolitikája egyaránt felülről vezérelt volt, csak hogy ez utóbbi kifejezetten gátolta a helyi mozgásokat és a helyi közösségekre, mint a központi hatalmat fenyegető veszélyforrásra tekintett és ezért nem is engedte azokat szerveződni, míg az előbbi a források hatékony felhasználásának jegyében törekedett a helyi erőforrások bevonására, a döntések helyi legitimálására. (Bóhm 1988)

⁴ A 80-as években az aprófalvak elnéptelenedése hívta fel a figyelmet a csakis a központok fejlesztésére koncentráló központi fejlesztési politika hibáira. Széles társadalmi körben indult vita a növekedéspótlus-elméleten nyugvó területpolitika helyességéről. A viták egyik eredményeként felerősödött a helyi közösségek megerősítését célzó – akkor még a hivatalos politikával sokszor és sok helyen összeütközésbe kerülő – közösségfejlesztő mozgalom. (Varga and Vercseg 1991)

⁵ Közép-Európa társadalmában, ahol a 19.sz. polgári forradalmainak megkésettége gyarmati elnyomással is párosult, az értelmiségnek sajátos szerepe van. Az értelmiséghez tartozni nem csupán magasabb iskolai végzettséget jelent, de a fogalom a nemzeti küldetésudattal is átszíneződött.

⁶ A leggyakoribb akciók ekkor a népzene, a néptánc újralfedezését jelentő táncházak, a közösségi művelődési keretei közé illeszthető klubok voltak. Az sem véletlen, hogy a helyi szerveződések motorjai a művelődési házakban dolgozó népművelők voltak és a helyi művelődési házak a helyi politizálás központjaivá váltak.

⁷ A fejlesztés logikáját az iparosítás primátusa és a lakossági közszolgáltatásoknak az ipartelepítésekhez, valamint a településhierarchiában elfoglalt pozícióhoz való kötése jellemezte. (Enyedi 1997)

a csoportok legitim civil szerveződéseké alakulhattak.⁸

A rendszerváltás előtti, helyenként jelentkező helyi fejlesztő kezdeményezéseket tehát a települési bázis, az ebből következő területi elszigeteltség, a kulturális szférával való erős kapcsolat és a hivatalos fejlesztő politikán való kívülről rekesztettség jellemezte. Az államszocialista rendszer utolsó szakaszában a helyi fejlesztő kezdeményezéseket már nem a tiltás és nem csak a rendszerbe beépített közvetlen akadályok gátolták, hanem a negyvenéves működés során kialakultak a közvetett fékek is. Ezek közül a legfontosabb a paternalista hatalomgyakorlás és a polgári értékek megnyilvánulásának üldözése következtében az önállóság, az egyéni kezdeményező készség elvesztése. A negyven év alatt sikerült elérni, hogy az emberek tömegei leszokjanak az önálló gondolkodásról, a saját erejükre építő stratégiák felállításáról.⁹ Másrészt súlyos örökségnek bizonyult a hiánygazdálkodás keretei között megvalósuló település- és területfejlesztési gyakorlat következtében a városok és vidékük, a központi és társközségek, a települések és a megyei tanácsok között kialakult ellentétek létezése.¹⁰ Az örökség harmadik elemét pedig a korábbi területpolitika hatására kialakult, meglehetősen nagy területi különbségekkel és alapvető infrastrukturális hiányosságokkal rendelkező településrendszer adta.

Bár a 20. század elején a magyarországi vidéki teret is sűrűn átszőtték települési közösségek közötti családi, gazdasági, közösségi kapcsolatok, az államszocialista rendszer

sajátosságaiból adódóan a rendszerváltás előtti időszakban a vidéki közösségek között önkéntes, egyenrangúságon alapuló együttműködésekről nem beszélhettünk. Az intézményes, állam által kontrollált kapcsolatoké volt a főszerep. Több olyan mechanizmus is kialakult, melyek a későbbiekben (maígg) meghatározzák az együttműködés motivációit és jellegét. Így (1) a helyi fejlesztés lehetetlensége, (2) a körzetesítés, (3) a paternalizmus.

2.2. A rendszerváltást követő spontán szerveződés (1989-1996)

A rendszerváltó kormány egyik fő törekvése a negyven év sérelmeinek orvoslása, a vesztesek kárpótlása volt. Az említett örökség következtében a demokrácia, ezen belül a helyi közösségek autonómiájának visszaállítása csak települési bázison jöhetett létre. A szomszédos települések közötti ellenségeskedés nem tette lehetővé a közigazgatási körzetek megőrzését. Magyarország több mint háromezer települése mind önálló önkormányzati státuszba került.¹¹ Az önállóság mellé európai szinten is erős, ráadásul a település méretétől független hatásköröket kaptak. (Pálné 2008) A feladatokhoz a korábban látottnál több, de – mint később kiderült – a megvalósításhoz elégtelen forrásokat rendeltek. (Horváth M. 2002) A rendszerváltás létrehozta és kompetenciákkal megerősítette a helyi fejlesztés egyik szereplőjét, a helyi önkormányzatot. (A magyarországi átalakulás sajátosságaként a helyi vállalkozások és a civil szerveződések

⁸ A társadalmi szervezetekre vonatkozó, azok alakítását lehetővé tevő törvény 1989-ben lépett életbe.

⁹ Ez a jelenség nem szocialista „vívmány”, az angol közösségfejlesztők is gyakran panaszkodnak a paternalizmus eme következményére. (Gilchrist 2000)

¹⁰ A 70-es években jelentős körzetesítés zajlott Magyarországon, minek következtében a települések többsége társközségi státuszt kapott. A települések státusza, a településhierarchiában elfoglalt helye az 1972-től alkalmazott, a fejlesztési forrásokat a hierarchiában elfoglalt hely alapján leosztó fejlesztési politika miatt lett sorsdöntő. E politika alkalmazását a kisebb településeken élők úgy élték meg, hogy az értelemszerűen jobban fejlődő, sok esetben mesterségesen kijelölt központi települések tőlük veszik el a forrásokat. A források újraelosztásának mindenható urát pedig számukra a megyei tanács testesítette meg. (Vági 1982)

¹¹ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról

létrehozásának törvényi lehetősége már a politikai váltás előtt adott volt.)¹²

Az első demokratikus kormány nagyhorde-rejű társadalom- és gazdaságfejlesztési célokkal igen, kiforrott területpolitikával azonban nem rendelkezett. Így 1993-ig helyi fejlesztésről sem beszéltek. Elindultak azonban a kistelepüléseknek kedvező, az alapinfrastruktúra tetemes lemaradásán javítani kívánó, ám továbbra is a monolitikus fejlődésfelfogásra épülő nagy infrastruktúrafejlesztési projektek, melyek címzettjei legtöbbször a helyi önkormányzatok lettek.

A helyi gazdaságban az állami, a tanácsi és a szövetkezeti vállalatok összeomlása jelentős, a foglalkoztatásra és a kistermelők integrálására alapvetően kiható úrt hozott létre. Más gazdálkodó szervezet nem lévén, a helyi önkormányzatok kerültek vállalkozási kényszerbe. A *vállalkozóönkormányzat*-konceptiót a saját bevételek iránti igény is erősítette.

A helyi önkormányzati rendszer létrehozása, valamint a vállalkozó önkormányzat koncepció átmeneti felerősödése után a források újraelosztásában a pályázati rendszerek bevezetése számít a következő mérőföldkőnek a helyi gazdaságfejlesztés szempontjából.

A központi források allokációjának eme elterjedt módja rövid idő alatt a helyi fejlesztési elképzelések megvalósításának egyetlen pénzügyi forrásává vált. Az általános tökehiány következtében a helyi törekvések mellé rendelt saját pénzügyi források a legtöbb esetben legfeljebb papíron léteztek. A helyi magántőke mozgósítása a közcélú beruházásokhoz csak vágyálom maradt, az

önkormányzatok saját bevételekkel alig rendelkeztek.¹³ Az egyoldalú forrásösszetétel egyoldalú függőséget, a pályázatok kiíróinak, leggyakrabban a központi akaratnak való kiszolgáltatottságot erősítette. *A magyar helyi fejlesztés cél- intézmény- és eszközrendszerét a mai napig alapvetően meghatározza, hogy a támogatók mit tartanak kívánatosnak.*

1993-ban indult a PHARE¹⁴ kistérségi programja, mely kimondottan a helyi fejlesztést, ezen belül a helyi gazdaságfejlesztést akarta megerősíteni. A program innovatív kezdeményezésekhez adott támogatást, amennyiben azok több település önkormányzatainak, vállalkozóinak és civil szervezeteinek önkéntes összefogásán alapultak és egy hosszabb távú stratégiába illeszkedtek. A program hatására több mint 70 új kistérségi fejlesztő szervezet jött létre, dolgozta ki stratégiáját. A PHARE-program által elindított folyamatot erősítette az Országos Foglalkoztatási Alapítvány¹⁵ helyi gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozásának támogatásával. Más szervezetek támogatásával együtt összességében mintegy 130 kistérségi együttműködés kapott támogatást.

2.3. A területfejlesztés intézményesülése és a települések közötti együttműködések szervezeteinek burjánzása (1996-2001)

1996-ban az Országgyűlés elfogadta a Területfejlesztési Törvényt¹⁶. A területfejlesztésben megtörtént a területpolitika paradigma-váltása. Ennek részeként a gazdaságfejlesztés, ezen belül a helyi gazdaságfejlesztés felértékelődött. A területfejlesztés alapegysége a funk-

¹² 1989.évi II. (Egyesületi) törvény, 1988.évi VI: (Társasági) törvény

¹³ A helyi önkormányzatok saját bevételeinek aránya általában 30-40 %, de a kisebb településeken 10% alatt marad. (Temesi 2000)

¹⁴ Az Európai Unió előcsatlakozási programja 1989-től Lengyelország, Magyarország, majd a további kelet-európai országok számára.

¹⁵ Az OFA-t 1992-ben hozták létre azzal a céllal, hogy a munkaerő-piaci folyamatokat indukáló, a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeinek bővítését szolgáló innovációkat projektek finanszírozásával erősítse.

¹⁶ 1996.évi XXI. (Területfejlesztési) törvény

cionális kistérség, míg a tervezés és statisztikai adatgyűjtés egysége a statisztikai körzet lett.¹⁷ A Törvény a kistérségek fejlesztési koncepcióinak kidolgozását és a kistérség megyei képviselőjét az önkéntesen szerveződött, de csak helyi önkormányzatokból álló kistérségi területfejlesztési önkormányzati társulások hatáskörébe utalta. A megyei fejlesztési tanácsokban a kistérségek túlréprezentálásának elkerülése végett a kistérségi képviselők számát a statisztikai adatgyűjtési céllal létrehozott térségek számához kötötték.

A Törvény végrehajtása érdekes túlkapaszkodásokat hozott. Egyrészt a korábban már létrejött, helyi szereplők minden típusát átfogó kistérségi fejlesztő szervezetek vagy kizárták tagjaik közül a nem önkormányzatokat, vagy új szervezetet hoztak létre. Másrészt elindult a statisztikai körzetekhez való területi igazodás. Az új szervezetek már mind ezen a területi bázison, tisztán önkormányzati részvétellel jöttek létre.

A kistérségi gondolat hamar népszerű lett nemcsak a területfejlesztés, de minden ágazati irányító szervezet körében. Nem véletlen, hiszen 3200 önálló települési kormányzattal együttműködni, hatékony területi irányítási rendszert működtetni nem lehet.

A különböző tárcák sorra hirdették meg a kistérségi együttműködések ösztönző programjait. Lehetett pályázni kistérségi turisztikai iroda, ifjúsági referens, vállalkozói központ indítására. Ezek mögött minden esetben helyi önkormányzatok csoportjai álltak, vagy valamely gesztor önkormányzat, vagy egy már formalizált kistérségi társulás vezetésével.

A civil szervezetek száma másfélszeresére növekedett, de a helyi fejlesztés kistérségi civil szervezetei nem nőttek már ilyen mértékben.¹⁸

1998-ban módosították a területfejlesztési törvényt, minek következtében a megyei fejlesztési tanácsokban való kistérségi képviseletet korlátozták, az megszűnt motivációs tényező lenni. A korábban csak ezért létrejött szervezetek tevékenysége kiürült, a kistérségi aktivitás mérséklődött. Új szervezetek alig alakultak. A meglévők a már említett pályázati rendszerekben próbáltak forrásokhoz jutni.

A helyi fejlesztő kezdeményezésekben továbbhi megtorpanást hozott az, hogy a kormányzat 2000-ben a helyi fejlesztő kapacitások megerősítésének ígéretével, de tisztán politikai szándékkal és a helyi véleményeket figyelmen kívül hagyva létrehozott egy kistérségi megbízotti hálózatot. Az ország mind a 150 statisztikai kistérségébe kineveztek egy, a legtöbb esetben sem területfejlesztési szakembernek, sem a helyi szervezetek tevékenységébe bekapcsolódó aktivistának nem tekinthető valakit, akinek a fő feladata a központ és a kistérség közötti információáramlás biztosítása volt. A helyi szervezetek ezen intézkedést nagy csalódással vették tudomásul, hiszen ők saját irodáik és munkatársaik megerősítésére számítottak és nem egy új, tőlük idegen, sok esetben még általuk támogatandó szereplő belépésére.

2000-ben a kistérségi szerveződések közösségi vonalát erősítő intézkedések is történtek. A SAPARD előcsatlakozási alap forrásainak felhasználására való felkészülés folyamatá-

¹⁷ A Központi Statisztikai Hivatal a tervezés és a statisztikai adatgyűjtés számára határolt le vonzáskörzet-típusú, 30-60 ezer fős körzeteket. Az első időszakban ezek száma 150 volt, majd, ahogyan nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a forráselosztás területi bázisai is, helyi nyomásra a számuk 168-ra növekedett.

¹⁸ 1998-ban bár már közel 260, egymással átfedésben lévő, eltérő nagyságú és kompetenciájú kistérségi fejlesztő szervezet létezett, ezek 2/3-a a területfejlesztési törvényhez illeszkedő önkormányzati társulásként határozta meg magát. Az 1996-ban és azután alakult szervezetek között már csupán 8% a társadalmi szervezetek aránya. Ekkor 16 olyan kistérségről tudunk, ahol egymás mellett ugyanarra a térségre többféle jogi státuszú szervezet is létezett. (G.Fekete 2001)

ban az egész vidéki társadalmat átfogó tervezés indult. Ennek egyik szegmenseként a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztérium frissen megalakult Vidékfejlesztési Programok Főosztálya kezdeményezésére és támogatásával több mint 200 kistérségi vidékfejlesztő csoport jött létre és kezdett bele saját, a tervek szerint a SAPARD programhoz kapcsolódó vidékfejlesztési stratégiai és operatív programjának kidolgozásába.

2.4. Erősödő állami kontroll és egységesítés (2002-2010)

A területi irányítási rendszerben egyre tarthatatlanabbá vált az atomizáltság, de a sok szálon elindult, egymással átfedésben lévő, az egész országot le nem fedő kistérségi szerveződések sem jelenthettek megoldást. A közigazgatás logikájából adódóan az egész országot lefedő, egymással át nem fedő, hasonló nagyságrendű, országosan 150-180-nál

nem több térségi formációra volt szükség.¹⁹ A tervezési, statisztikaiadat-gyűjtési céllal létrehozott körzetek és az egyre inkább ezekhez igazodó területfejlesztési önkormányzati társulások kapóra jöttek. A közigazgatásireform-gondolatok egyik hangsúlyos részévé váltak a kistérségek. Szakmai és döntéshozói körökben megfogalmazódott, hogy olyan kistérségi szervezetre van szükség, mely egy személyben gazdája a térségi hatósági ügyek intézésének, a különféle közszolgáltatások térségi koordinációban való ellátásának és a területfejlesztésnek.²⁰ Az önkormányzatok számára az Alkotmány és az Önkormányzati Törvény által juttatott erős autonómia, s a fenti törvények megváltoztatásához szükséges 2/3-os parlamenti többség adott politikai helyzetben való elérhetlensége miatt ez a kistérségi intézmény csak a települési önkormányzatok önkéntes társulásával és bizonyos jogaik és hatásköreik önkéntes átengedésével volt létrehozható.²¹ A Kormányzat annyit tehetett,

¹⁹ Megjegyzendő, hogy a XIII. század végétől 1984-ig Magyarországon létezett hasonló területi szint, amit járásnak neveztek.

²⁰ A gondolat megszületésében jelentős szerepe volt a francia modellnek, ahol a társulásoknak és a helyi kezdeményezések állami struktúrába való beépítésének nagy hagyományai vannak, a helyi önkormányzatok akár tucatnyi társulásban is részt vesznek. A különböző céltársulási formák után a 90-as évek elejére érett meg a helyzet a komplex fejlesztési feladatokat kistérségi szinten felvállaló, önkormányzati jogkörökkel rendelkező társulások megszervezésére. Ebben a kitüntetett társulási formában az önkormányzatok feladatokat és kompetenciákat adnak át egy tőlük intézményileg teljesen elkülönülő szervezetnek. Beleértve ebbe az adókievétel jogát is. A társulások a saját adóbevétel bázisán látnak el intézményműködtetői és területfejlesztési feladatokat. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a programozás és a minden irányban egyeztetett, ezáltal egyben finanszírozhatóvá tett programokban szereplő projektek effektív megvalósítása. Megjegyzendő, hogy a francia modellben is a helyi szereplők három alapvető konfliktusról beszélnek. Ezek: a választott tisztségviselők és a professzionalista, ill. önkéntes fejlesztők közötti ellentétek az adminisztratív területi egységek és a funkcionális területek lehatárolásának különbözőségei a gazdasági és a civil szféra bevonásának elégtelensége a helyi fejlesztési folyamatokba és az ehhez kapcsolódó döntés-előkészítés

²¹ Magyarországon a helyi önkormányzatok 2012-ig Nyugat-Európában sehol sem tapasztalt mértékű autonómiával rendelkeztek. A lakosok számára nyújtandó közszolgáltatások biztosításából és a hatalom helyi gyakorlásából adódó feladatok zöme őket terhelte. A megyei önkormányzatok kompetenciájába főként a települések erejét meghaladó, körzeti feladatokat ellátó a intézmények működtetése, bizonyos megyei hatókörű hatósági feladatok ellátása, valamint a területfejlesztéssel összefüggésben a megyei területrendezési terv elkészíttetése és elfogadása, a megyei területfejlesztési koncepció véleményezése, a megyei területi információs rendszer felállítása és működtetése tartozott. A helyi önkormányzatok kompetenciája csakis azok önkéntes átadása esetén volt csökkenthető. 2013. január 1-vel új közigazgatási szint jelent meg. A járási hivatalok a települési önkormányzatoktól vontak el hatásköröket és feladatokat. Ezzel a települések közötti együttműködésekben az önkormányzatok érdekeltisége csökkent.

hogy pályázati rendszer keretében ösztönözte a települési önkormányzatokat ilyen többcélú kistérségi társulások létrehozására.²² Az első körben 72 többcélú kistérségi társulás jött létre.

Majd 2004-ben megjelent a Törvény a többcélú kistérségi önkormányzati társulások létrehozásáról²³ és 2005 elején már 123 többcélú társulás létezett. A jogszabály szerint ezek átvették a korábbi társulásoktól a területfejlesztési funkciókat. 2004 más szempontból is emlékezetes marad a kistérségi fejlesztés történetében. Megszületett a Területfejlesztési Törvény második módosítása. Ez alapvetően érintette a kistérségeket. Előírta, hogy a NUTS IV-es, majd LAU I-es szintté előlépett statisztikai kistérségenként Kistérségi Fejlesztési Tanácsokat kell alakítani. A Tanács kompetenciájába tartozott a kistérség területfejlesztési koncepciójának, programjának kidolgozása, azok megvalósításának ellenőrzése, a kistérség területéről beadott pályázatokról vélemény kialakítása, véleménynyilvánítás a megyei és regionális programokról, források gyűjtése, a kistérség területfejlesztési szereplői közötti együttműködések koordinálása, szakmai munkaszervezet működtetése. Tagjai a települési önkormányzatok vezetői, tanácskozási joggal vesznek részt munkájában a gazdasági kamarák, a megyei területfejlesztési tanács, a munkaadói és a munkavállalói szervezetek, az iparosok és kereskedők országos szakmai érdekvédelmi szervezetei, a civil szervezetek, a megyei közigazgatási hivatal, az államkincstár képviselői.

Az önkormányzati tagságú kistérségi fejlesztő szervezetek sorsa ezzel a két 2004-es intézkedéssel úgy látszott, hosszú távra meghatározottat. Sikertelen az egész országra egy-

esés, szabályozott rendszert kialakítani. A döntéshozói jogkörrel rendelkező Fejlesztési Tanácsok munkaszervezeteinek létrehozását sem bízta a kormányzat a véletlenre vagy a helyiekre. Pontosán meghatározott, a közigazgatás részét képező, a városi polgármesteri hivatalokhoz rendelt kistérségi hivatalok irányába mutató előírásokhoz kötötték a működés támogatását. Ezen a vonalon végbe ment tehát – erős központi ráhatással – az intézményesülés, létrejöttek a nemzeti területpolitika helyi, a közigazgatási rendszerbe beágyazott lábai.

Eközben a vidékfejlesztési tárca tovább élte a *vidékfejlesztési menedzserek hálózatát*. Az 1999-ben elkészült 210 db kistérségi fejlesztési program uniós csatlakozás utáni helyzetre való aktualizálása adott pénzügyileg is támogatható munkát 190 helyi menedzsernek. A számukra biztosított, bérük és működési költségeik töredékét kitevő, de biztos támogatással sikerült őket megtartani és ezáltal a vidéki térségekben a helyi fejlesztéshez emberi erőforrásokat biztosítani. A központi döntéshozóknak azonban szemet szűrt a helyi munkacsoportokhoz kapcsolódó hálózat egyenetlensége és immár itt is követelményként jelent meg a statisztikai körzetekhez való igazodás. A támogatáshoz való hozzáférés reményében ezek a korrekciók meg is történtek, közben azonban a támogatás megszűnt.

A kormányzati szintről támogatott kistérségi fejlesztő kapacitások a támogatások egyszerűsödésével átláthatóbbá, de ugyanakkor uniformizálttá is váltak. Végbement egy átrendeződés, minek végén a települések közötti együttműködések közül csak a statisztikai kistérségi önkormányzati társulások maradtak lábon. Az önkormányzati domi-

²² A 6/2004 (IV.15.) Kormányrendelet alapján meghirdetett pályázatban a kistérségi célok megvalósításához nyújtott 80-120 millió Ft elérésének feltétele volt, hogy legalább 3 évre vállalják az együttműködést, kizárólag egy közös munkaszervezetet hoznak létre, a területfejlesztési feladatokat a statisztikai kistérség minden településére ellátják.

²³ 2004.évi CVII. Törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról

nancia erősödése a helyi gazdaságfejlesztésre is kihatott, tovább erősödött az infrastruktúrafejlesztés súlya a foglalkoztatást, a megélhetés feltételeinek javítását közvetlenül segítő projektekkel szemben.

Az Európai Unióhoz csatlakozván, a Strukturális Alapok támogatásaihoz való hozzáférés erős helyi/kistérségi kapacitásokat igényelt. Ezek elvben az önkormányzatnál szélesebb szakmai háttérrel és szervező erővel, valamint közösségi beágyazottságot követeltek. A rendszerváltást követően felfutott, majd visszaesett non-profit szektor (Kuti 2008) segítségére is szükség volt. A LEADER program egyenesen megkövetelte a helyi partnerséget és a döntéshozó testületben a nem önkormányzati szereplők többségét. (Kovach 2000) Mindez várhatóan az önkormányzati dominancia oldásához vezethetett. Ugyancsak várható volt, hogy a körön kívül maradt csoportok is várhatóan előbb-utóbb aktivizálódnak. A kérdés csupán az volt, hogy ezt a folyamatot mennyire gátolják majd az egyébként elkerülhetetlen további közigazgatási reformlépések és a kormányzat érezhető bizalmatlansága a civil szférával szemben. Az utóbbi hatására a települések közötti együttműködésekben a széles közösségi összefogáson alapuló szervezetekkel szemben az önkormányzati alapítású non profit gazdasági társaságok (Bocz 2009) szerepe nőtt meg.

A települések közötti együttműködés szervezeti palettája egyszínűbbé, erősen a pályázati rendszerektől függővé vált. Erre a folyamatra a koronát a többcélú önkormányzati társulások 2007-ben kialakított, más együttműködési formákat diszkrimináló rendszere tette fel.²⁴ 2010-re a több települést átfogó együttműködésekben gyakorlatilag nem ma-

radt a többcélú önkormányzati társulásokon és az azok által alapított vagy kontrollált szervezeteken kívüli szereplő. Ez két következménnyel járt: (1) az együttműködések bürokratizálódtak, hivatali kereteken belül maradtak, (2) megmaradt az erős települési fókusz, valós térségi kezdeményezésekre alig, inkább az egyes települések kezdeményezéseinek kapcsolódás nélküli egymás mellé rendelésére került sor. Harmadik, az előző kettőt meghatározó sajátosságként említhetjük, hogy a települési közösségek térségi együttműködéseinek formálódásában továbbra is pályázati kiírások, az általuk közvetített központi elgondolások játszották a legnagyobb szerepet.

2.5. A központosítás további mélyülése

A 2010-es kormányváltás az élet sok területén gyökeres változásokat hozott Magyarországon. A folyamatok egyik legmarkánsabb vonása a centralizáció. 2013. január 1-vel új fejezet indult a területi közigazgatásban. A járási hivatalok a települési önkormányzatoktól és a továbbiakban már nem támogatott és megszüntetett többcélú kistérségi társulásoktól vettek át hatásköröket és feladatokat. A kistelepüléseken alapfokú oktatás állami, ill. sok helyen egyházi, de mindenképp a helyi önkormányzattól különböző hatáskörbe került. A települések közötti együttműködések szervezésében korábban egyeduralkodóvá vált, már eleve igazgatási szemléletű társulások kormányzati támogatása megszűnt, ezzel sok helyen fel is bomlottak. Néhány megmaradt az önkéntes társuláson alapuló önkormányzati együttműködések közül, ezek még futó pro-

²⁴ Az Országgyűlés 2007. szeptember 10-én fogadta el a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény módosítását. Ennek eredményeként - Budapest kivételével, ahol a Fővárosi Önkormányzat látja el e feladatokat - mind a 173 kistérségben létrejött a kistérség összes települését magába foglaló többcélú kistérségi társulás. Ezzel hosszabb távon egységesen szabályozható és támogatható rendszer alakult ki a települési önkormányzatok ösztönzött de önkéntes részvételével.

jektjeik megvalósítása érdekében projekt-szervezetté alakultak.

Az előzőekben vázolt folyamatok eredményeként mára a vidéki települési közösségek közötti együttműködések formája letisztult, jellemzően csak a LEADER program helyi akciócsoportjai sorolhatók ebbe a körbe. A szinte a kezdetektől fennmaradt, civil szervezetként működő együttműködések száma alig egy tucatra tehető.

A települési közösségek közötti együttműködésben a LEADER szervezetek csak részben képviselnek folytonosságot. A 2007-ben megalakult 96 LEADER szervezetből is csak kb. 1/5-ük létezett már korábban, és ezzel együtt kb. 80%-ukban volt valamilyen előzménye a közösségi együttműködésen alapuló helyi fejlesztésnek. A fennmaradó 20%-ban azonban ilyen előzmények nem voltak, egyértelműen a 2007-től megnyíló vidékfejlesztési támogatások hívták őket életre. (Kis and Szekeres 2010)

3. A vidéki települési közösségek közötti együttműködések jellemzőinek változása és a jövő lehetőségei forgatókönyvei

A települési közösségek közötti együttműködések különböző korszakokban jellemző intézményesült formáinak jellemzői közül csupán a szervezeti forma, a földrajzi terület, a méret és a fő tevékenységek összehasonlítását végezzük el, de már ebből is érzékelhető az állam befolyásának és az ebből fakadó következmények érvényesülése.

3.1. Az együttműködések formai jellemzői

Az együttműködések mérete a települések és a népesség száma szerint is egyre erősebb koncentrációt mutat. A kezdetben, spontán kezdeményezésre létrejött társulások több mint $\frac{3}{4}$ -e 20 településnél kevesebbet fogott össze, majd a kistérségi társulások jellemző-

1.táblázat

A települések közötti együttműködés szervezeti változásainak áttekintése

szempont	1995	1999	2001	2008	2011
domináns együttműködési forma	spontán szerveződések	területfejlesztési társulások	vidékfejlesztési programozási térségek	többcélú önkormányzati társulások	LEADER csoportok
szervezetek száma	134	184	210	175	96
méret / átlagos népességszám (ezer fő)	46	34	28	47	40
méret / települések átlagos száma	10-20	15-25	10-20	20-25	30
adminisztratív körzethez képest(%)					
kisebb		37	50	0	0
egyenlő		18	40	100	20
nagyobb		45	10	0	80
város tagja %		70	40	100	40
szervezeti forma %					
nem jogi forma	29	0	80	0	0
önkormányzati társulás	39	66	0	100	0
társadalmi szervezet	32	34	20	0	100

forrás: saját szerkesztés

en 15-25, a LEADER HACS-ok 30 települést tömörítenek. Az átlagos népességszám kezdetben 46 ezer, majd 34 ezer fő, a LEADER csoportokban ismét 40 ezer fő körüli²⁵.

Az együttműködés földrajzi kerete idővel szinte teljes mértékben az adminisztratív körzetekhez igazodott. Az első szervezetek földrajzilag homogén vagy funkcionális térségekben alakultak meg. A 2002 előtti önkormányzati társulásoknak is csak 18%-a felelt meg teljes egészében a statisztikai körzetbesorolásnak, 37%-uk annál kisebb földrajzi területet fogott át. A többcélú társulások már egy az egyben az adminisztratív körzetekhez igazodtak. A LEADER csoportoknak pedig már csak szintén 20%-uk működési területe egyezik meg a statisztikai körzettel, ám 40%-uk két, további 40%-uk pedig három vagy annál több körzetet fed le.

A szervezeti forma szerinti besorolás nem csupán adminisztratív jelentőséggel bír. A szervezeti keretek a helyi fejlesztésben vállalt feladatokra és a fejlesztés során alkalmazott módszerekre és kihatnak. A társadalmi szervezatként működők általában szélesebb társadalmi partnerséget működtetnek, míg az önkormányzati társulások között gyakrabban a tevékenységükben beszűkültebb, formálisnak tekinthető együttműködések. Ugyanakkor ez utóbbi formában erősebb a kormányzattal való együttműködésre való hajlandóság. A kizárólag önkormányzati tagokból álló társulásokkal szemben a LEADER szervezetek egyes tagsággal bírnak és társadalmi szervezatként működnek. A települési önkormányzatok mellett a vállalkozói és a

civil tagok jelenléte azonban sokszor megterkélte, alkalmanként a program által adott korlát²⁶ miatt az elnökségből kimaradó polgármesterek más színekben való megjelenését szolgálja. Az egy szervezetben tömörült tagok száma még úgy is számottevő, hogy az utóbbi években sokan lemorzsolódtak. Egy települést átlagosan három tag képvisel a szervezetben, ami szervezetenként több száz tagot is jelenthet. (Kassai 2012)

3.2. Az együttműködések tartalmának változásai

Az együttműködés témáiban²⁷ a települési és térségi infrastruktúra fejlesztése, a települések fejlesztésének koordinálása és a térségi turisztikai fejlesztések minden korszakban hangsúlyosak voltak. Ezek mellett az 1994-2001 közötti időszakban szembetűnő a tervezés és az érdekképviselet szerepének változása. 1996 után részint a Területfejlesztési Törvénynek, részint az annak nyomán elérhetővé vált támogatásoknak köszönhetően a tervezés a rangsorban az élre került és ebben az időszakban az előzőhöz képest megfordult a tervezési és beruházási projektek aránya²⁸. Mindez összefügg azzal, hogy a korábbi "vállalkozó önkormányzat" koncepcióval szemben a "vállalkozásbarát önkormányzat" koncepció erősödött fel. Ennek megfelelően került az előtérbe a vállalkozásokat vonzó, erősítő infrastruktúrafejlesztés és a települést, a térséget kiejánló marketing és PR tevékenység. 2000-re a tervezés szerepe ismét lecsökkent, hogy az uniós csatlakozással majd ismét felerősödjön.

²⁵ Földrajzi területük alapján még nagyobb népességszámot is várhatnánk, de az adott földrajzi terület 10 ezer fősnél népesebb városai nem tartozhatnak a LEADER együttműködéshez.

²⁶ Az akciócsoportok összetételének meg kell felelnie a 1698/2005/EK tanácsi rendelet 62. cikkének (b) pontjában lefektetett követelményeknek.

²⁷ A kistérségi munkában megjelenő feladatok súlyára vonatkozóan 1994-ben, 1997/98-ban és 2000/2001-ben végeztünk felmérést.

²⁸ A legelső időszakban a közös projektek 77%-a volt beruházási jellegű, majd ez 33%-ra csökkent.

2.táblázat

A kistérségi fejlesztő tevékenységek hangsúlyainak változásai 1994 és 2001 között

1994 (99 db-os minta)	1997/98 (110 db-os minta)	2000/2001 (118 db-os minta)
Térségi, települési infrastruktúrafejlesztés	Tervezés	Területfejlesztés koordinálása
Területfejlesztés koordinálása	Területfejlesztés koordinálása	Térségi turisztikai programok megvalósítása
Térségi turisztikai programok megvalósítása	Érdekképviselő	Térségi, települési infrastruktúrafejlesztés
Vállalkozásélénkítés, gazdaságfejlesztés	Térségi infrastruktúrafejlesztés	Tervezés
Érdekképviselő	Marketing és PR tevékenység	Térségi információs rendszer kiépítése és működtetése
Tervezés	Térségi turisztikai programok megvalósítása	Természet- és környezetvédelem
Természet- és környezetvédelem	Térségi információs rendszer kiépítése és működtetése	Vállalkozásélénkítés, gazdaságfejlesztés
Foglalkoztatási programok közös szervezése	Vállalkozásélénkítés, gazdaságfejlesztés	Képzés
Térségi információs rendszer kiépítése és működtetése	Természet- és környezetvédelem	Marketing és PR tevékenység
Marketing és PR tevékenység	Önkormányzatok szakmai segítése	Település-felújítás
Hagyományőrzés	Foglalkoztatási programok közös szervezése	Foglalkoztatási programok közös szervezése
Nemzetközi kapcsolatok építése	Hagyományőrzés	Közösségfejlesztés
Önkormányzatok szakmai segítése	Közösségfejlesztés	Ifjúsági programok
Önkormányzati feladatok közös ellátása	Önkormányzati feladatok közös ellátása	Hagyományőrzés
Szociális programok megvalósítása	Szociális programok megvalósítása	Szociális programok megvalósítása
Közösségfejlesztés	Nemzetközi kapcsolatok építése	Önkormányzatok szakmai segítése

Forrás: saját szerkesztés

2007 után a többcélú önkormányzati társulások tevékenysége eltolódott a közös önkormányzati feladatok (orvos ügyelet, iskola, közművelődés, belső ellenőrzés) és az ezekkel összefüggő települési fejlesztési projektek közös szervezése irányába. A pusztán önkormányzati

tagság és a központi fejlesztési források megszerzése mint legfontosabb cél létezése nem tette sem szükségessé, sem kívántta a térségi közösségek fejlesztését, a nem önkormányzati kapcsolatok építését, de a területfejlesztés intézményrendszerének további változásával²⁹

²⁹ A megyei, majd regionális fejlesztési tanácsokból a kistérségi képviselő folyamatosan háttérbe szorult.

az érdekképviselőt is elveszítette korábbi jelentőségét.

A LEADER együttműködések legfőbb tartalma – értelemszerűen – a vidékfejlesztés. Ezen belül kiemelt szerepet kap az infrastruktúra közös fejlesztése, a természetvédelem közös szervezése, a gazdasági kooperációk kialakítása és a társadalmi fejlesztések koordinálása.

Napjaink jellemző együttműködésen alapuló projektjei a szociális gazdaság fejlesztéséhez, a helyi termékek termeléséhez és értékesítéséhez, a turizmus fellendítéséhez és különböző, a térségben élőket a közös célok elérésére képessé tévő képzések szervezéséhez kapcsolódnak. Ezek a témák az európai uniós programokból egyértelműen következnek. Az együttműködés lényegét mutatja az a felmérési eredmény, mely azt mutatja, hogy a HACs-ok mit tartanak a legfontosabb feladataiknak.

A közfoglalkoztatás jelentős (helyenként a legjelentősebb) önkormányzati feladattá válása tovább szűkítette a települések közötti együttműködések. A kezdetben megjelenő kistérségi programok is inkább csak az adminisztrációt végezték kistérségi szinten, majd

a mára dominánssá vált helyi tevékenységek az együttműködések ellenében hatnak, az atomizáltságot erősítik.

3.3. Az együttműködés módszereinek változásai

A spontán együttműködések idején a szereplők ösztönösen, önkéntesekre és más feladatra alkalmazottak pluszmunkájára alapozottan kezdtek tervezni és szervezni a több települési közösséget érintő tevékenységeket. Idővel, a témához kapcsolódó hazai kutatásoknak és a kibontakozó szakképzésnek is köszönhetően kialakult a professzionális menedzsment. A települési közösségek és azok vezetői hamarosan a térségi szervezőkre bízta az együttműködések szervezését.

A helyi szakemberek nem maradtak sokáig magukra. A térségi együttműködések központi politikai irányítása központi szakmai irányítást is magával hozott, illetve a szakmai irányítás megalapozta az időnként a helyi szakembereket is cserélgető politikai irányítást. A tervezésben a helyi szereplők központi módszertanokat követtek, a működés finanszírozásán keresztül központi irányelvek

3.táblázat

A HACs-ok feladatai az általuk meghatározott fontossági sorrendben

Sorszám	Feladat megnevezése	Átlagos pontérték
1	Támogatási források nyújtása, odaítélése	2,2
2	A helyi gazdaság élénkítése információk áramoltatásán keresztül	2,9
3	Térségi kapcsolatok erősítése, partnerségépítés a térségi szereplők körében (a helyi szereplők összehozása)	3,3
4	A helyi szereplők ösztönzése közös projektek, multiszektorális tevékenységek létrehozására, szinergikus hatás kiváltása	3,9
5	A helyi szereplő kapacitásépítése	5,1
6	Konzultáció, véleménycsere biztosítása	5,3
7	Fenntartható fejlődés koncepciójának elterjesztése és gyakorlatba való átültetésének előmozdítása	5,4
8	A jó gyakorlatok megosztása és elterjesztése	5,6
9	Hálózatépítés más térségekben működő akciócsoportokkal	6,9

Forrás: Kiss and Szekeres 2010

határozták meg a menedzsment feladatait. (Jellemzően a magyar HACS-ok EU-s szinten a legrosszabba értékelték a helyi döntéshozás és irányítás (a szubszidiartás) érvényesülését saját munkájukban. (Kis and Szekeres 2010) A leginkább közösséginek szánt LEADER szervezetek túlbürokratizálttá váltak, elszakadtak a helyi közösségektől.

A fejlesztői munkában – a jellemző tevékenységekkel összhangban – a társadalmi / közösségi tevékenység jóval lemaradt a „kemény” fejlesztések, az infrastrukturális beruházások menedzselése mögött. A fenti elvárásokhoz igazodó helyi fejlesztésben mindaddig ez nem jelentett tömeges problémát, míg felülről diktált követelménnyé nem lépett elő a partnerség fejlesztése, illetve maguk meg nem tapasztalták, hogy a továbblépés legfőbb akadálya a települések közötti együttműködési készségek hiánya.

Kassai Zsuzsa PhD dolgozatában (2012) a vidékfejlesztési partnerségek tényezőit és a jelenlegi kedvezőtlen magyar helyzet okait vizsgálta. Kutatásai során úgy találta, hogy a LEADER HACS-ok a csoporton belüli az alacsony együttműködési készséget azzal magyarázzák, hogy:

- a) A közösségi összefogás tradíciói hiányoznak a térségben, a partnerek többsége nem is ismerte egymást a HACS felállítása előtt, és azóta még nem alakult ki közöttük az együttműködéshez szükséges bizalom.
- b) A tagok közötti konfliktusok nem teszik lehetővé az összefogást. Egy szűk mag kisajátította a saját céljaira a HACS-ot, a többi partner ezért nem látja értelmét a velük való kooperálásnak.
- c) A tagok elveszítették a belső motivációjukat az összefogásra a működésüket ellehetetlenítő jogszabályok, bürokratikus akadályok miatt. Úgy érzik, hiába fektetnek be a partnerségbe pénzt, időt és energiát, nem kapnak cserébe ellenszolgáltatást. (Kassai 2012)

Ugyancsak az együttműködési deficitre

utal, hogy egy más felmérésben a HACS-ok által lefedett térség fejlődését akadályozó tényezők sorrendjében a tőkehiányt és a támogatások hiányát követően rögtön az együttműködési készségek hiányát jelölték meg. Csak ezt követi a az ismeretek hiánya, vagy a jogszabályok korlátok. (Kis and Szekeres 2010)

A vidéki térségekben a települések közötti együttműködések mára talpon maradt egyetlen formáját, a LEADER közösségek sérülékenységét mutatja, hogy a HACS-ok $\frac{3}{4}$ -ében úgy látják, hogy forrás nélkül a HACS biztosan megszűnne, mivel működését nem tudná más forrásból finanszírozni. és csak egy olyan volt, amely biztosan fennmaradna, mert a működéshez szükséges pénzüsszeget más forrásokból is biztosítani tudná. (Kis and Szekeres 2010)

3.4. Az együttműködések jövőbeni alakulásának lehetséges forgatókönyvei

Az együttműködések alakító helyi és központi tényezők modellje (1.ábra) alapján a jövő forgatókönyveit a következő kérdésekre adott válaszok változó kimenetei formálják:

- (1) A helyi szereplők érzik-e, belátják-e az együttműködés szükségességét, felismerik-e a közös cselekvés stratégiai területeit és találják-e a közös ügyszeghez karizmatikus vezetőt? (2) Feléled-e a civil, a központi és a helyi kormányzattól független szféra és képessé válik-e a társadalmi tőkét hasznosítva önálló stratégiákat megfogalmazni és megvalósítani és hozzájárulni ahhoz, hogy legyen helyben az elhatározások végig viteléhez elegendő szellemi, anyagi, társadalmi tőkeforrás? Amit jelentős mértékben befolyásol az is, hogy (3) a kormányzat milyen belső irányítási modellt követ és folytatódik-e a helyi önkormányzatok hatásköreinek csökkentése, az „államosítás”, ill. hogyan viszonyul az állam a civil szektorhoz, leküzdi-e a jelenlegi bizalmatlanságot? (4) A kormányzat hogyan alakítja viszonyát

az Európai Unióhoz és ezáltal a globalizációs (kifelé orientált) és az endogén (befelé orientált) helyi fejlesztési alapstratégiák közül melyiket támogatja?

Az államszocializmusból öröklött paternalizmus és az erőforrások hiányával indokolt centralizáció következtében a települési közösségek közötti együttműködések alakulásában Magyarországon – a rendszer-váltás ellenére – a központi kormányzati akarat játszik meghatározó szerepet. Ezen belül is két változó az, melynek értékei mentén a jövő forgatókönyvei kirajzolhatók. Az egyik a centralizálttól a decentralizált felé mozgó „kormányzási mód”, a másik az endogéntól a globalizált világban való teljes feloldódásig, a gazdasági bezárkózástól a teljes nyitottságig terjedő „preferált fejlődési modell”.

fejlődési modell	globalizációs	A	D
	endogén	B	C
		centralizált	decentralizált
		kormányzás	

3. ábra: A települések közötti együttműködések forgatókönyvei a központi kormányzati akarat változása szerint

forrás: saját szerkesztés

A két tengely mentén négy lehetséges forgatókönyv adódik.

„A” / „Kiszorító” forgatókönyv szerint: Továbbra is csak központi fejlesztési programokhoz kötött, az állam által közvetlenül irányított települések közötti együttműködési formákkal találkozhatunk. Ezek céljait és feladatait a központi, a gazdasági nyitást és az unión belüli alkalmazkodást erősítő programok vezérlik. Működésük uniformi-

zált és bürokratikus, következőképp kevésbé innovatív. A centralizált irányítás és az általa fenntartott paternalizmus a térségek önállóságát csökkentik, az erős helyi közösségeket nem föltétlenül igénylik. A központ által preferált közösségek kiemelkedhetnek, a kevésbé kedveltek lemaradnak. A lemaradók számára a versenylőnybe kerülőkkel való együttműködés jelenthet esélyt a felzárkózásra, de abban az utóbbiak nem érdekeltek, legfeljebb központi nyomásra készek kapcsolataikat a perifériák felé építeni. A települési közösségek közötti együttműködések vertikális (város és vidéke, centrum és periféria) rendszerben, alá-fölrendeltségi viszonyt létrehozva és konzerválva alakulnak ki. A centralizáció azonban a versenykényszer érzékelésével együtt a helyi szereplőkből ellenállást is kiválthat. A számukra előnyösnek tartott településközi kapcsolatok építésére – a 90-es évek elejét jellemző állapothoz visszatérve – elindulhat egy újabb spontán, végsősoron a decentralizáció erősítését követelő szerveződési folyamat.

„B” / „Hamis LEADER” forgatókönyv szerint: Az erős központi irányítás az endogén fejlődést priorizálja, az általa irányított településközi együttműködéseknek rendeli alá. A helyi erőforrások maximális hasznosítása érdekében az erős, az ország teljes területét lefedő csoportokban együttműködő helyi közösségekre szüksége van. A befelé, az európai integrációtól és az abból adódó fejlesztési forrásoktól elforduló központi politika azonban a települési közösségek közötti együttműködések jelenlegi fő motivációs alapját, a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférést, alapjaiban ingathatja meg, gyengítve ezzel az együttműködések. Erős motiváció lehet viszont az adminisztratív kényszer. A nemzeti és nemzetközi források bevonásával megerősített helyi közösségek azonban nem sokáig tűrik a centralizált irányítást, más forgatókönyvre térhetnek át.

„C” / „LEADER” forgatókönyv szerint: A

települési közösségek maguk is az endogén fejlődés mellett teszik le a voksukat, kialakítják saját stratégiájukat. Vélhetően hamarosan felismerik, hogy a belső erőforrásokra alapozott fejlődés feltételei települési méretekben nem biztosítottak és maguk eldöntik, hogy mely más települési közösségekkel kívánnak együttműködni. A központi kormányzat magát az együttműködést ösztönzi, de nem szabja meg annak földrajzi területét és részletes szabályait. A települések közötti együttműködés horizontális rendszerben, partnerségi alapon, a kormányzattal együttműködve, de általa nem uralva történik.

„D” / „Versenyorientált CLLD” forgatókönyv szerint: A települési közösségek maguk is versenyképességük növelésén dolgoznak, ehhez keresik a lehetséges partnereket. A verseny meg akadályozhatja, vagy meg is mérgezhetheti a települések közötti együttműködéseket, felértékeli a vertikális kapcsolatokat. Előtérbe kerülhetnek a város és vidéke típusú, a tágabb térbe való integrálódást elősegítő együttműködések.

A politikai irányok eddig tapasztalt forgandósága miatt egyik forgatókönyv valószínűsége sem nagyobb a másiknál, bár most talán a „B” változathoz állunk közelebb. Az idő eldönti, hogy melyik, illetve melyek milyen sorrendben érvényesülnek.

Irodalom

- Barca F., Mccann P. & Rodriguez-Pose A. (2012)** The Case for Regional Development Intervention : Place-Based Versus Place-Neutral Approaches, *Journal of Regional Science*, 52, 1, pp. 134-152.
- Berényi I. (1997)** A szociálgeográfia értelmezése. Egyetemi jegyzet ELTE Budapest
- Bocz J. (2009)** A nonprofit szektor strukturális átalakulása Magyarországon – A magyar nonprofit szektor az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig, Ph.D. értekezés Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai és Társadalompolitikai Intézet, Budapest
- Bóhm A. (1988)** A helyi közösségek szerveződési esélyei. In *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat*. A „Lenini örökség” és korunk. Ideológiai, politikai tanulmányok 1988. (szerk. Csefkó Ferenc - Szirtes Gábor) MTA Regionális Kutatások Központja – MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága, Pécs 106-114.
- Brugger, E.A. (1986)** Endogenous development. A concept between utopia and reality. In *Self-reliant development in Europe*. (eds: Bassand et all) Gower Publishing Company, London
- Buller, H. and Hoggart, K. (eds.) (2001)** Agricultural Transformation, Food and Environment. Aldershot: Ashgate, VIII 191 p
- Burton, J. (1990)** Conflict: Human Needs Theory. St. Martins Press, New York, 358 p.
- Castells, M. – Henderson, J. (1987)** Techno-economic restructuring. Socio-political processes and spatial transformation: a global perspective. In: Henderson, J. –Castells, M. (eds): Global restructuring and territorial development. SACE Publications, Bristol.
- Cook, P. (1990)** *Back to the future: Modernity, postmodernity and locality*. Unwin Hyman, London
- Enyedi Gy. (1997)** Településpolitika a “fejlett” szocializmusban. Egyenlőtlenségek és regionális fejlesztés. *História* 19:9-10, 33-36.
- A megyei, majd regionális fejlesztési tanácsokból a kistérségi képviselőlet folyamatosan háttérbe szorult. Post-modern values and rural peripheries. In: Understanding and Shaping Regions: Spatial, Social and Economic Futures: Annual Conference of Regional Studies Association. Leuven, Belgium, 2009.04.06-2009.04.08.
- G Fekete É. (2007)** Innovations in Micro-regional and Local Development. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 4: (2) pp. 57-68.
- G.Fekete É. (2001)** Együtt! – De hogyan?”

- Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. MTA RKK, Pécs-Miskolc, 194 p.
- Galtung, J. at all (eds.) (1980)** Self-Reliance: A New Development Strategy. L'Ouverture, London
- Gibbs, D.C.: *European Environmental Policy: The implications for local economic development.* 1998.
- Gilchrist, A. (2000)** Community Work in the U.K. Manuscript
- Green, G.P. - Flora, J.L. - Flora C.B.- Schmidt, F.E. (1993)** From the Grassroots. Results of a National Study of Rural Self-Development Projects. Agriculture and Rural Economy Division, Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Staff Report No. AGE9325 Washington DC
- Horváth M. T. (2002)** Helyi közszolgáltatások szervezése. Dialóg Campus, Pécs-Budapest
- Kassai Zs. (2012)** A LEADER program mint helyi partnerség kérdései Magyarországon. PhD értekezés, SZIE Gödöllő
- Kis K. and Szekeresné Köteles R. (2010)** A helyi akciócsoportok szerepe a versenyképes és fenntartható vidékfejlesztés megvalósításában Tér és Társadalom 24. 3. 119-135.
- Kovács, I. (2000)** LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, 40 (2) 181-189.
- Kuti É. (2008)** A magyarországi civil társadalom és a nonprofit szektor helyzete, uniós kapcsolatai, fejlődési irányai. Szakértői anyag a Gazdasági és Szociális Tanács részére. Kézirat
- Lister, S. (2000)** Power in partnership? An analysis of an NGO's relationship with its partners, *Journal of International Development*, 12(2), 227-239.
- Myrdal, G. (1956):** Development and Underdevelopment. World Bank, Kairo
- OECD (2010)** *Regional Development Policies in OECD Countries*, OECD.
- Oksa, J. (1991)** New Activities in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, Vol. XXXI. (1) 9-16.
- Pálné Kovács I. (2008)** Helyi kormányzás Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (2007)** What Kind of Local and Regional Development and for Whom? *Regional Studies*, Vol. 41.9, 1253-1269
- Pius XI. (1931)** Quadragesimo Anno Encyclical
- Polanyi, K. (2001)** *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* Boston
- Ray, C. (1994)** Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis* 38 (1) 3 – 20.
- Shortall, S. and Shucksmith, M. (2001)** Rural development in practice: issues arising in Scotland and Northern Ireland. *Community Development Journal*, 36. (2) 122-133.
- Stöhr, W.B. (1988)** On the theory and practice of local development in Europe. IIR-Discussion 37. Wien.
- Temesi I. (2000)** Local Government in Hungary. In: *Decentralization: Experiments and Reforms. Local Governments in Central and Eastern Europe*. Vol.1. (ed: Horvath M. T.) Open Society Institute, Budapest, 355-405.
- ÚMVP Monitoring Bizottság (2010)** Jelentés Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program végrehajtásának 2009. évi előrehaladásáról Budapest, 2010. november
- Vági Gábor (1982):** *Versengés a fejlesztési forrásokért.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Varga A. Tamás (1991)** - Vercseg Ilona: *Település, közösség, fejlesztés. Tapasztalataink a helyi társadalmi-kulturális fejlesztésről.* Országos Közművelődési Központ, Budapest.
- Varga E. (2010):** A LEADER Program hazai gyakorlatáról. *Gazdálkodás*, 54. evf. 6. sz. 609-619. pp. Woods, M. (2010) *Rural*. Routledge, London

Magyarország intelligens szakosodási irányai vidékfejlesztési szemszögből

Dr. Dinya László

Miután 2014 novemberében a magyar kormány elfogadta az EU-metodika alapján elkészült Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégiát (S3), amely egyik alapfeltétele az EU-s innovációs források lehívhatóságának, felmerül a jogos kérdés, hogyan tovább? Az EU-metodika (EDP) ugyanis nemcsak a tervezésre, de a megvalósításra is érvényes, amelyben központi szerepet kell kapnia az ún. „quadruple helix”, azaz a „négyes spirál” elvének. Ami nem más, mint az érdekelt négy szféra (az üzleti, a civil, a közsféra és a K+F szféra) szereplőinek hosszú távú, folyamatos együttműködése a helyileg differenciált, innovatív fejlesztések kidolgozásában és megvalósításában. Ez több oknál fogva is jelentős kihívást jelent számunkra: egyrészt ez a szemlélet nálunk idáig még csak igen kevésbé volt érzékelhető, másrészt nem a széleskörű kooperációs hajlamainkról vagyunk ismertek, harmadrészt pedig soha nem látott mértékű innovációs forrásról van szó, amelyet valódi növekedési lendületet megalapozó módon kellene felhasználnunk. Mivel a megyénként differenciált S3-prioritások meghatározása volt a tervezés kiindulópontja, ezt kellene követnie a hasonlóképpen differenciált meg-

valósításnak is – azaz a vidékfejlesztési vonatkozásoktól mindezt elszakítani nemcsak ésszerűtlen, de nagy hiba is lenne. Ehhez viszont át kell látni az egész folyamatot, a kapcsolódási pontokat és szereplőket, nem beszélve a vidékfejlesztési kihívások és az S3-prioritások harmonizálásáról. A következőkben erre teszünk egy kísérletet.

Versenyképesség, innovációk és intelligens szakosodás

Az utóbbi negyedszázadban a nemzetgazdaságok versenyképességének elemzésével foglalkozó szakértők körében fogalomként váltak az IMD (Institute for Management Development – Lausanne / Svájc) versenyképességi évkönyvei (1989 óta jelennek meg). Már az IMD is elérkezettnek látta az időt (S. Gardelli, 2014), hogy ha receptúrát adni nem is vállalkoznak, de az eddigi tapasztalatok alapján tizenkét pontban megfogalmazzák a nemzetgazdasági szintű versenyképesség „arany szabályait”. Mondanivalónk szempontjából fontos kiindulópont lehet ezek listáját átfutni: (1. ábra, (S. Gardelli, 2014 nyomán))

Ha megvizsgáljuk ezeket a megfontolásokat azt látjuk, hogy a nemzetgazdasági versenyképességhez vezető ajánlott út két legfontosabb jellemzője a következő:

- a szűkebben vett gazdasági és gazdaságpolitikai tényezők mellett legalább ekkora súllyal szerepel a *közigazgatás, a közszolgáltatások, az értékrend, az infrastrukturális feltételek* fejlettsége és fejlesztése,

- és kiemelt szerepet kapnak az innovációk, mégpedig túl a tudás-intenzív tevékenységeken azok *helyi gazdasági, társadalmi, hálózati és nem üzleti (non-business)* vonatkozásban egyaránt.

Ami a *hálózati vonatkozásokat* illeti fontos felismernünk, hogy nemcsak a globalizálódó gazdaság és társadalom, de a hálózati gazdaság és hálózati társadalom korában is élünk és mindkét jelenséget alaposan meg kellene értenünk, hogy az előnyeit minél nagyobb mértékben hasznunkra fordítsuk, hátrányai-

kat pedig minimalizáljuk, kikerüljük. A hálózatokról egyre többet tudunk már és egyre izgalmasabb elgondolni, hogy létrejöttük, működésük törvényszerűségeit hogyan tudnánk felhasználni a globalizációval járó társadalmi- gazdasági feszültségek tompítására.

Például ha megértjük, hogy a *globalizáció és a hálózatosodás egyazon folyamat két arca*, két egymást kölcsönösen feltételező és erősítő jelenségről van szó. Az eddigi ismereteink szerint csak elméletben létező véletlenszerű struktúrájú rendszerekkel szemben a komplex rendszerek (mint a globalizáció és még számtalan természeti – gazdasági – társadalmi rendszer) mögött önszerveződő, komplex hálózatok állnak. (Barabási A. L., 2006) A komplex hálózat a véletlenszerű és a totálisan rendezett (centralizált) hálózat közötti átmenet, és stabilitását (robosztusságát) az ún. *gyenge, horizontális kapcsolatoknak* köszönheti. Egy hálózat kapcsolatai lehetnek erősek és/ vagy gyengék. Gyenge kapcsolatból sokkal

I.	Alakíts ki egy stabil, kiszámítható jogi és adminisztratív környezetet.
II.	Biztosítsd az adminisztráció gyorsaságát, átláthatóságát és felelősségre vonhatóságát.
III.	Tartsd be a költségvetési, fiskális és adóssági fegyelmet.
IV.	Diverzifikáld a gazdaságot ágazati és földrajzi tekintetben egyaránt.
V.	Beruházz a hagyományos és korszerű infrastruktúrába és a tevékenységek hálózatos kapcsolódásainak fejlesztésébe.
VI.	Támogasd a kis- középvállalkozásokat a hazai fejlesztésű technológiák és az export terén.
VII.	Egyensúlyozva a rámenősség és az attraktív tudás-intenzív tevékenységek között biztosítsd a külkereskedelmi többletet.
VIII.	Őrizd meg a nemzetgazdaság ipari hagyományait és a „Made in...” márkák presztizsét.
IX.	Fókuszálj a duális képzésre (szakképzés és felsőoktatás) a fiatalok munkanélküliség csökkentése és a foglalkoztathatóság növelése érdekében.
X.	Ösztönözd a tudás- és vállalkozói kultúrát.
XI.	Biztosítsd a társadalmi konszenzust a szakpolitikák és a felfelé irányuló mobilitás terén.
XII.	Érzékeltesd a versenysikerek kézzelfogható jeleit az emberekkel (javuló infrastruktúra, egészségügy, oktatás, életszínvonal, stb.) mint a közös erőfeszítések eredményeit.

1. ábra

A nemzetgazdasági versenyképesség arany szabályai (saját szerkesztés)

több van, mint erősből, ennek oka a költségekben van: egy gyenge kapcsolat létesítése és fenntartása olcsóbb a hálózat számára, mint egy erős kapcsolaté. Ha pedig egy gyenge kapcsolat felbomlik valamiféle zavar miatt, annak visszaállítása nagyságrendekkel egyszerűbb, mint egy erős kapcsolaté, ráadásul a számbeli fölény miatt a stabilitást sem veszélyezteti. A legkülönbözőbb hálózatokban a gyenge kapcsolatok a hálózat robusztuságának és stabilitásának igen fontos okai. Egy globalizált gazdaság (társadalom) hatékonysági előnyeinel fogva jóval gyorsabban fejlődhet, mint a nem globalizált, viszont a szélsőségesen globalizált gazdaság (társadalom) sokkal sérülékenyebb, mint a sokszínű, gyenge kapcsolatokkal (lokális integrációkkal) felépülő.

Egyértelműnek tűnik, hogy a *globalizáció legfőbb haszonélvezői* az iparilag fejlett országok, a tőkeerős vállalatok. Mindenekelőtt pedig a transznacionális társaságok, a rugalmasan alkalmazkodni képes kis- és középvállalatok, a kutatás – fejlesztés - innováció (K+F+I) terén élén járók, a nemzetközi pénzvilág hatalmasságai és a magasan képzett munkaerő („tudásmunkások”). (2010) Ebből következően a hátrányait elszenvedők mindazok, akik nem tartoznak ezekbe a kategóriákba. Miután bizonyos előnyök kiaknázási lehetősége méretfüggő, másoké nem, az előnyök – hátrányok mérlegét országonként megvonva azt látjuk, hogy Magyarország egy közbelső kategóriába sorolható: tőkeerő, nemzetközi súly, transznacionális társaságok szempontjából hátrányos helyzetűek vagyunk, magasan képzett munkaerő, ipari fejlettség, esetleg K+F+I terén inkább előnyös a pozíciónk. De ne feledjük: egy diagnózisnak szerves részét képezi a változások felmérése is. Mivel a méretek alapján nincs esélyünk versenyezni, marad az utóbbi néhány tényező, amelyeknél viszont éppen még meglevő előnyeink miatt nagyon figyelniük

kell, mert a változások arra utalnak, hogy ezek könnyen elveszíthetők. Gondoljunk csak a gazdaság ágazati és/vagy térbeli struktúrájának kedvezőtlen (korszerűtlen) irányú változásait előidéző gazdaságpolitikára, a képzett munkaerő tömeges kivándorlására, a szakképzés különböző szintjeinek gyengülésére, a K+F+I rendszer csökkenő hatékonyságú működésére.

A globalizált világban *növekvő gyorsasággal terjedő innovációk* sokféle előnyös hatása (emelkedő életszínvonal és átlagos életkor, növekvő népességszám, stb.) számos kihívást is eredményez, amelyről egyre élénkebb a vita, de a megfelelő válaszok még váratnak magukra. Például a korszerű technológiák előretörése és a foglalkoztatás csökkenése (munkanélküliség, vagy a rész munkaidős munkahelyek számának növekedése) között szoros összefüggés látható. Már csak a világ dolgozóinak negyede rendelkezik „stabil munkaügyi kapcsolattal” a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO, 2014 - 2015) szerint, a többiek ideiglenes vagy rövid távú határozott idejű alapon, feketén, illetve rendszeres fizetéssel nem járó családi munkahelyeken dolgoznak. Magyarországon alig több mint feleannyit keresnek a rész munkaidőben foglalkoztatottak, mint a teljes állásban dolgozók. (Oresztész, F. 2015)

A termelésben és szolgáltatásokban megjelenő technológiák (robotizálás, automatizálás, informatizálás) az adott tevékenységek termelékenységét, hatékonyságát növelve egyidejűleg nagyon sok *hagyományos munkahelyet váltanak ki* (szüntetnek meg), jóllehet újakat is teremtenek. Ez utóbbi kétségtelen, ám az új munkahelyek száma jóval alacsonyabb, mint a megszűnőké, alapvetően eltérő (magasabb szintű) kompetenciákat is igényelnek és a komplex feladatok automatizálása valószínűleg meg, azaz egymáshoz kapcsolódó több munkakör alakul át radikálisan, vagy szűnik meg. *Két társadalmi réteg ebből a szempontból kifejezetten fenyegetett*: az alacsonyabb kvalifikációval és kevésbé konvertálható tudással

rendelkezők, illetve az újonnan munkába állni kívánó fiatal korosztályok. Az egyes ágazatok felől vizsgálva ezt a folyamatot azt látni, hogy a tőke-intenzív ágazatokban viszonylag védettek a munkahelyek, míg a munka-intenzív ágazatokban foglalkoztattak munkahelye erősen fenyegetett. (ILO, 2015) Az OECD kimutatása szerint (ILO, 2015) az utóbbi évtizedben az OECD tagországokban az új munkahelyek közel felét fiatal, innovatív cégek teremtették. Összességében a társadalmi rétegek, földrajzi térségek és az országok között folyamatosan növekvő az egyenlőtlenség, amelynek kezelésére *innovatív állami beavatkozások* kellenének.

Az élők munkát kiváltó (foglalkoztatást csökkentő) innovációk értelemszerűen a termelékenység (és a hozzáadott érték) növelését célozzák. Ebben Magyarország nem áll túl fényesen (ILO, 2015), egy 17 európai országot felölelő listán utolsó előtti. (2. ábra)

Mint arra a The International Economy folyóirat által végzett szakértői megkérdezés rámutatott (2014) az innovációtól való félelem téves, helyette inkább *a orosz gazdaságpolitikától kellene félni*. Nem az a probléma, hogy az innovációk révén egyre több terméket és szolgáltatást egyre kevesebb élők munkával tudunk előállítani, hiszen ezzel a társadalom csak egyre gazdagabb lesz.

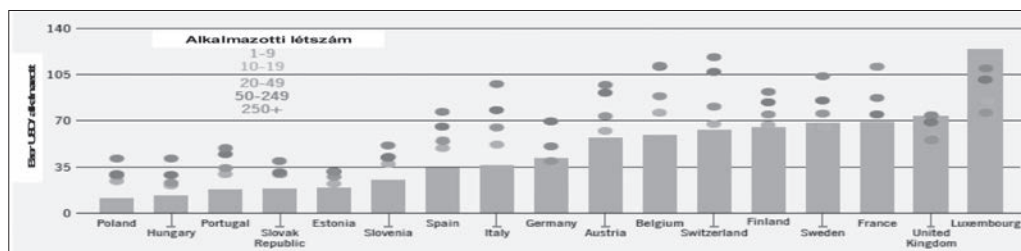
A probléma abban rejlik, hogy csak egyes csoportok élvezik bizonyos innovációk elő-

nyeit más csoportok hátrányára – azaz az *innovációk előnyei nem terülnek szét a társadalomban, amíg ezt a játékszabályok lehetővé teszik*. És addig ezek a játékszabályok érvényesülnek, amíg az innovatív gazdaságpolitikai megoldások bevezetését (vagyis a gazdaságpolitikát globális, makro- és helyi szinten egyaránt) az előnyök torz elosztásában érdekelt csoportok határozzák meg. Ezt az erősödő *globális jelenséget* hívják „*haveri kapitalizmusnak*” (crony capitalism), amelynek társadalmi és gazdasági hatékonyságot csökkentő, illetve társadalmi feszültségeket növelő következményei globálisan is egyre nyilvánvalóbban érzékelhetők. Mindez megfontolást érdemlő szempont az *innovációs források elosztása, felhasználása kapcsán is*.

A Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3) főbb jellemzői és prioritásai

A Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3 stratégia) az EU által meghatározott *metodika* alapján készült el, és a kormány 2014. november 14-én fogadta el. (1640/2014. Korm. határozat, 2014) Volt szerencsém moderátorként több megyében közreműködni a megyei S3-prioritások kialakításában és ennek tapasztalatai, meg természetesen a komplett S3-stratégia ismeretében fogalmazom meg a vidékfejlesztést is érintő szempontokat.

Az S3-stratégia *víziója az intelligens szakosodás*, amely az Európai Unió egy új típusú, a

2. ábra

A termelékenység (Forrás: ILO, 2015)

kutatás-fejlesztési és innovációs folyamatok célzottabb támogatását lehetővé tevő, ezáltal a *térségek tudásalapú gazdasági fejlődését* segítő, a *helyi lehetőségeket és igényeket jobban figyelembe vevő* megközelítésén alapul. A folyamat célja, hogy az egyes tagországok és régiók 2020-ig tovább dinamizálják innovációs rendszereiket, hogy azok jelentős mértékben hozzájárulhassanak saját gazdaságuk, valamint az unió versenyképességének növekedéséhez, és fenntartható tudásgazdasággá alakulásához. Magyarország víziója ennek kapcsán az, hogy a térgazdasági és tértársadalmi adottságaihoz illeszkedően, figyelemmel a külső meghatározottságokra, rendszerbe szervezze és dinamizálja az EDP („*entrepreneurial discovery process*”, azaz *vállalkozói felfedezési*) folyamatokat annak érdekében, hogy az EU célkitűzései, a társadalmi közösségek igényei, valamint a gazdaság dinamikája alapján a strukturális átalakulás érdekében tett beavatkozások a legkedvezőbb eredményt hozzák. A nemzeti S3 stratégia további átfogó rendeltetése, hogy az érintettek – a közigazgatás, a tudomány, a gazdaság és a civil társadalom – *közösen tudják menedzselni* a technológia és a piacok gyorsan változó világában a lehetőségekhez való alkalmazkodást.

Mint minden stratégiánál, itt a *diagnózis az első lépés*, ami ez esetben a magyarországi *megyék tipizálását* jelentette. Annak érdekében, hogy a hazai régiók, megyék, térségek megfelelően pozicionálják saját magukat az S3 stratégiában, reális helyzetelemzésen és kompetencia térképen alapuló jövőképet, megvalósítható célkitűzéseket válasszanak, el kell helyezniük magukat az innovációs térkép megfelelő szegmensében.

Ez az Európai Bizottság által az S3 stratégiák kidolgozását támogató módszertani segédanyagban (RIS3 Guide) javasolt és az OECD által 2011-ben megalkotott regionális innovációs tipológiai módszer alapján történt. A megyék

tipizálása az első lépése specifikus fejlesztési, szakosodási stratégiák kidolgozásának, ennek alapján eredményesebben lehet meghatározni a *helyileg differenciált fejlesztési teendőket*. A módszer lényege, hogy az Európa 2020 program célkitűzéseire utaló három fő ismérv (intelligens növekedési tengely, fenntartható növekedési tengely, befogadó növekedési tengely) alapján kerülnek elhelyezésre egy háromdimenziós térben az egyes megyék. A három ismérv határozza meg a tér egyes tengelyeit, melyeken az *1. táblázat* szerinti értékeket vehetik fel a régiók. A térben történő pozicionálás után a RIS3 Guide az alábbi kiindulási alap stratégia típusokat határozza meg:

- Meglévő előnyökre építő stratégia (lehet tudomány- vagy technológiavezérelt, esetleg a kettő keveréke)
- Társadalmi-gazdasági átalakulást segítő stratégia (meglévő irányok átalakítása, esetleg újak megfogalmazása)
- Felzárkózási stratégia (a tudás alapú képességek irányába orientálás)

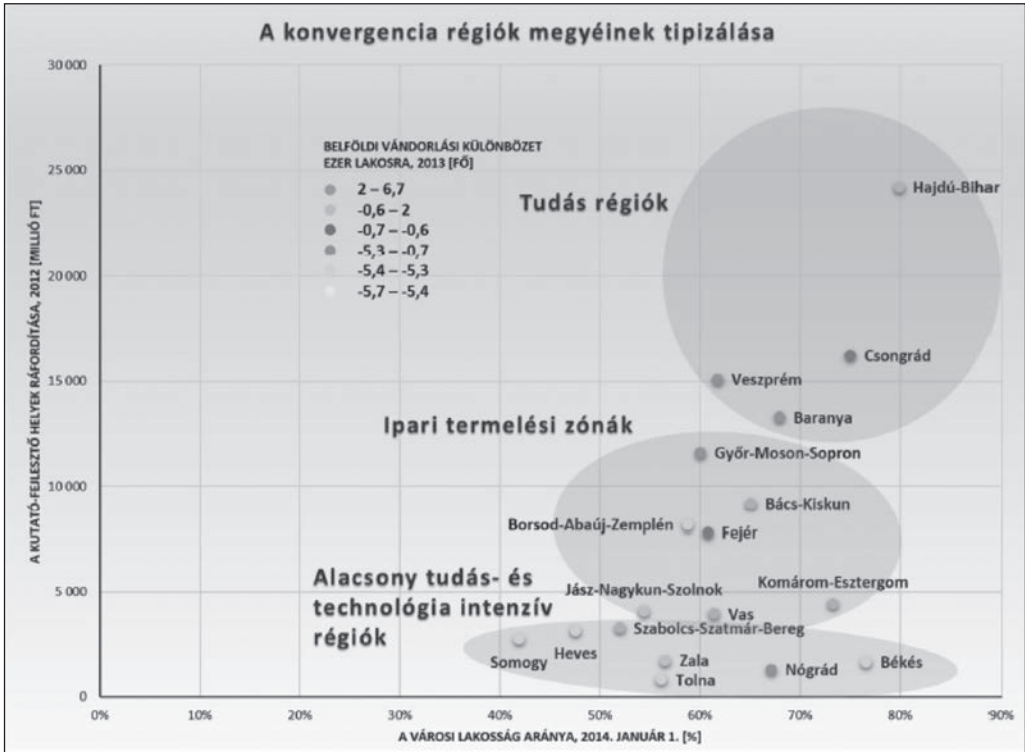
1. táblázat

Az Európa 2020 program célkitűzései, mint a megyék pozicionálására szolgáló tengelyek

Dimenzió	Értékek
1. Fenntartható növekedés	<ul style="list-style-type: none"> • Vidéki • Vidéki, közel városias • Városias • Városi - tengerparti
2. Intelligens növekedés	<ul style="list-style-type: none"> • Alacsony tudás és technológia intenzitású • Ipari termelési zóna • Tudás intenzív terület
3. Befogadó növekedés	<ul style="list-style-type: none"> • Csökkenő lakosság • Növekvő lakosság

A RIS3 Guide módszertanából kiindulva a magyarországi megyék elhelyezhetők ebben az innovációs térben. (3. ábra) A megyéknek az így kialakított innovációs térben való elhelyezkedése alapján három térségtípus határozható meg Magyarországon:

- Tudásrégiók
- Ipari termelési zónák

A konvergencia régiók megyéinek tipizálása (Budapest és Pest megye értelemszerűen a „Tudásrégió” kategóriába esnek)

- Alacsony tudás- és technológia-intenzitású régiók.

A tipizálás célja tehát az, hogy a lehetséges megyei jövőképek és célkitűzések reális szempontok szerinti meghatározását segítse. A megyék tipizálása alapján három típusú, földrajzilag nem egybefüggő zóna, térség határozható meg Magyarországon: a tudásrégiók, az ipari termelési zónák, és az alacsony tudás- és technologiaintenzitású régiók.

A három térségtípus az innovációs alapismérvek tekintetében markánsan különbözik egymástól, ezért egy általános jövőkép megfogalmazása helyett szükséges és indokolt a három térségtípus számára differenciált jövőkép kialakítása. A három jövőképet a 2. táblázat foglalja össze.

A jövőképek megvalósulásához mindhárom

térségtípusban szükséges a jelenlegi gazdasági szerkezetek evolutív átalakulása, megfelelő szakosodási irányok mentén. Ehhez a helyi érintettek együttműködése, támogató hozzáállása elengedhetetlen. Az EDP-nek kulcsszerepe van az érintett szereplők folyamatos és széleskörű bevonásában, továbbá abban, hogy az érintettek azonosuljanak a célkitűzésekkel. Ugyancsak mindhárom jövőkép tekintetében releváns, hogy a négy kulcsszereplő (üzleti szféra, a kutatási és oktatási intézmények, a közigazgatás, a civil szervezetek és állampolgárok, összefoglalóan „quadruple helix”) helyi szinten tudatosan keresse és aknázza ki az együttműködési lehetőségeket. Így a tartalommal megtöltött, felelős szereplőkkel működő helyi innovációs ökoszisztémák hozzá tudnak járulni a jövőképek megvalósításához.

2. táblázat

A Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia által felvázolt jövőképek az egyes térségtípusok szerint

Tudás régiók	Hazánk tudásrégiói a szakosodási irányokban kijelölt területeken a makrotérség és Európa meghatározó szereplőivé válnak, a tudáscentrumok megerősítésével és a vállalkozói szféra bevonásával olyan versenyelőnyökre tesznek szert, amelyek a nemzetközi élmezőnybe emelik a választott szakosodási irányokban előállított tudást és termékeket. Az intelligens növekedés hazai szinten továbbgyűrűző hatása a többi régió felemelkedését is magával hozza.
Ipari termelési zónák	Az ipari termelési zónákban a szakosodási irányokban kijelölt területen működő K+F+I tevékenység következtében a régiók be tudnak kapcsolódni az innovációs láncba, nagy hozzáadott értékű termékek fejlesztése révén sikeres beszállítókká válnak, elsősorban a KKV szektor megerősödésével. A fenntartható növekedési pályára állással a régióknak lehetőségük nyílik arra, hogy saját tudásközpontokat hozhassanak létre a szakosodási irányaik mentén, ezáltal tudásrégióvá váljanak.
Alacsony tudás- és technológia-intenzitású régiók	Az alacsony tudás- és technológia-intenzitású régiókban a szakosodási irányokban megjelölt területeken innovatív megoldásokkal (ún. követő innovációval) és korszerű fejlesztésekkel a tradicionális ágazatok megújulnak, élénkebb K+F+I tevékenységet hoznak létre. A régiókban a befogadó növekedés következményeként a régió élhetőbbé válik, munkahelyek jönnek létre és megszűnik az elvándorlás.

3. táblázat

A térségtípusokhoz igazodó helyi víziók

Rendszerszemléletű kutatás	A kutatásokban megvalósuló rendszerszemléletű megközelítésekre helyezi a hangsúlyt. A tudományágak határterületein, a rokon tudományok által elért vezető kutatási eredmények felhasználásának segítségével a kutatási területet megújítva olyan új tudományos eredményeket valósít meg, amelyekből közvetlenül, vagy amelyekre alapozva a gazdaság vagy társadalom számára jelentős alkalmazásokra nyílik lehetőség.
Intelligens gyártás	A termékfejlesztést helyezi középpontba. Az innovációs értékláncban technológiai megújulással képes saját termékek előállítására, vagy már létező termék továbbfejlesztésére, amely versenyelőnyt jelent, elsősorban intelligens technológiák és/vagy korszerű anyagok segítségével.
Fenntartható társadalom	Társadalmi kihívásokra ad innovatív választ. A követő innováció eszközeivel hozza helyzetbe az ágazatokat, a legújabb kutatási eredmények hasznosításával, modern technológiák, eszközök és anyagok használatával, társadalmi innovációval téve élhetővé a környezetet, növelve a régió megtartóerejét.

4. táblázat

A nemzeti S3-prioritások

Szektorális S3-prioritások (6 db)	
Egészséges társadalom és jólét	betegségek megértése, korai diagnózis, fejlett orvosi és műszeres terápiák, klinikai módszerek, gyógyszerkutatás és fejlesztés, innovatív egészségipari és egészségügyi megoldások
Fejlett jármű- és egyéb gépipari technológiák	gépipari KFI, fejlett gyártástechnológiai rendszerek, korszerű anyagok és technológiák (műszaki anyagtudomány, anyagtechnológia, nanotechnológia, mechatronika, elektronika)
Tiszta és megújuló energiák	zöldenergia – megújuló és bioenergia, atomenergia, energiahatékonyság
Fenntartható környezet	természeti erőforrás gazdálkodás, fejlett környezetvédelmi technológiák
Egészséges és helyi élelmiszerek	élelmiszer feldolgozás, helyben termelt és feldolgozott, nagy hozzáadott értékű élelmiszerek
Agrár-innováció	mezőgazdaság, erdő-, vad-, hal és vízgazdálkodás, kertészeti technológiák, agrár-biotechnológia
Horizontális S3-prioritások (2 db)	
IKT (infokommunikációs technológiák) & szolgáltatások	az ágazati prioritásokat segítő infokommunikációs technológiák, további infokommunikációs technológiák, valamint szolgáltatások
Befogadó és fenntartható társadalom, élhető környezet	oktatás és képzés, egészségtudatos nevelés és prevenció, szemléletformálás, vállalkozói kompetenciák segítése, együttműködések kialakítása, hálózatosodás, szervezet- és menedzsmentfejlesztés, társadalmi innováció ²³ , helyi és térségi fejlesztési programokhoz való csatlakozás, területfejlesztés, turisztika

A megyei tipizálásnak megfelelően, a reális jövőkép és célok megvalósítása érdekében a specializációk meghatározása – kétkörös iterációt követően – a három régiótípus mentén szintén hármastagolást mutat. A három szakosodási irány célja az, hogy egy-egy ágazattól, technológiától (szektorális és horizontális prioritásokhoz) függetlenül olyan szakosodásokat fogalmazzon meg, amelyek átívelnek az egyes ágazatokon, technológiákon (ún. „cross innovation”), illetve képesé teszi az

érintett ágazatokat arra, hogy strukturálisan megújuljanak, ezáltal fenntartható növekedési pályára állva versenyképesé tegye a megyét. (3. táblázat)

Az ún. kétkörös EDP folyamat eredményeként a „*quadruple helix*” mentén szerveződött megyei munkacsoportok résztvevői azonosították azokat az ágazatokat, technológiákat és kutatási irányokat, amelyek mentén alakítják a kutatási-fejlesztési és innovációs stratégiájukat, specializációjukat. Az EDP fo-

lyamat révén kijelölt specializációs irányok meghatározása érdekében 6+2 (*hat szektorális és két horizontális*) nemzeti kutatási prioritás, illetve korlátozott számú helyi specializációs ágazat/technológia született meg az intelligens szakosodás mentén megvalósuló jövő-kép és célok elérése érdekében. (4. táblázat)

A gazdasági átalakulás mibenlétét az egyes térségtípusokban más-más szakosodási stratégia mentén fogalmazták meg az EDP folyamat résztvevői. Másmilyen adottságokkal rendelkezik, másmilyen kihívásokkal küzd a három térségtípus. Itt is meg kell azonban jegyezni, hogy egy-egy térségtípus egy-egy területén alkalmazandó megfelelő válaszok gyakran más térségre jellemzőbb szakosodási irány alkalmazásával érnek célt (például egyes megyékben a megyeszékhely és a vidéki területek közötti különbségek). Emiatt kihangsúlyozandó, hogy az egyes szakosodási irányok – ha eltérő mértékben is – de relevanciával bírnak minden térségtípusban (amely jelentősége az innovációs folyamatok továbbgyűrűző hatásaiban is megvan). (1. melléklet)

Az EDP folyamat résztvevői kiemelten hangsúlyozták, hogy a nemzeti prioritások által érintett ágazatok mindegyikében, illetve annak érdekében kell, hogy érvényesüljenek a horizontális prioritások. Ily módon az állampolgárok számára. befogadó és fenntartható társadalmi modell valósulhat meg. A legújabb innováció-modell tendenciáknak megfelelő, ún. „*quintuple helix*” alapvetéseinek való megfelelést is ezen prioritásokhoz tartozó célrendszerben kívánja megvalósítani a nemzeti intelligens szakosodás. A quintuple helix modell ugyanis hozzájárul az ökológiai hatékonyság, a tudás és az innováció eredményes együttállásához is, ezzel megteremtve a gazdaság, a társadalom és a természeti környezet közötti szinergiát.

Az intelligens szakosodásban kijelölt innovációs prioritások alapvetően nemzeti szinten

értelmezhetőek, azonban a tervezési folyamat során mindvégig kiemelt jelentősége volt annak, hogy mindezt a megyei specializációs irányok kellően megalapozzák. A megyei specializációk felmérésének célja tehát elsődlegesen az volt, hogy a helyi szereplők bevonásával (EDP) láthatóvá váljanak azok az ágazatok és technológiák, amelyek mögött megvan a kritikus tömeg/potenciál. Ezek a megyei specializációs javaslatok alapozták meg és alakították ki a nemzeti prioritásokat.

A nemzeti S3 stratégia 2014-2020 közötti megvalósításához rendkívül jelentős EU-forrás áll rendelkezésre annak köszönhetően, hogy a 2014-2020 (+2 év) közötti időszak operatív programjainak (GINOP, VEKOP, EFOP, VP, MAHOP) címzetten K+F+I jellegű forrásait – mintegy 700 milliárd Ft (2.234 milliárd EUR) nagyságrendben – a nemzeti S3-prioritások megvalósításához csatornázzuk be. Itt a támogatási intenzitás döntően 85 – 95%. És ehhez társul még kb. évi 70 milliárd Ft értékű hazai K+F+I forrás (Kutatási és Technológiai Innovációs Alap, KTIA), *összesen tehát mintegy 1200 milliárd Ft nagyságú keretről van szó.*

Potenciális lehetőségek az innovatív vidékfejlesztés számára az S3 stratégiában

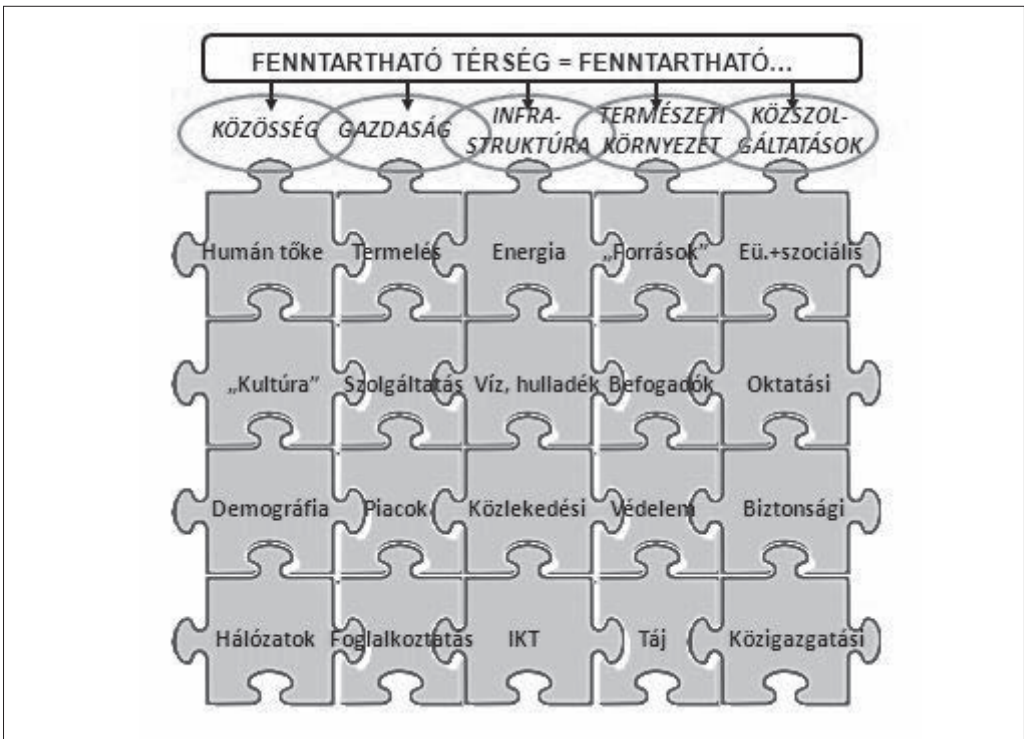
A fenntartható térségek megvalósítása terén számos hasonló, de részben eltérő koncepció létezik, attól függően, hogy mennyire komplex a megközelítés, illetve hogy mire helyezik a hangsúlyokat. Az általunk korábban javasolt, és a megyei területfejlesztési koncepciók kialakításában már jól vizsgázott metódus abból indul ki, hogy egy fenntartható térség megvalósítása alapesetben olyan komplex rendszer szisztematikus fejlesztését igényli, amelynek öt pillére összesen húsz célterületet foglal magába. (3. ábra) (*Dinya L., 2012, 2015*)

Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk a fejlesztési pillérek és az azokon belüli

részterületeket illetően (ez megtalálható a hivatkozott publikációkban) érdemes ennek a logikának a mentén végigfutni a vidékfejlesztéshez kifejezetten és címzetten kapcsolódó (kapcsolható), tervezett S3 szakpolitikai intézkedések listáján. (2. melléklet) A táblázatban külön oszlopban tüntettük fel azokat a pilléreket, amelyek térségenként differenciált fejlesztése számára lehetőségeket kínál a nemzeti S3 stratégia – abban az esetben, ha annak megvalósítása nemcsak a tervezés (és az EU-jóváhagyás) időszakában, hanem a 2020-ig hátralevő megvalósítási időszakban is követi az EU által javasolt EDP-módszert. A 2. mellékletben a nemzeti S3 stratégiának csak azok a tematikus célkitűzéseit, illetve szakpolitikai intézkedéseit szerepeltetem, amelyek közvetlen vidékfejlesztési lehetőségeket kínálnak.

A fenntartható térségek megvalósításához a helyi (megyei, térségi) adottságok függvényében (induló helyzet, belső erőforrások, várható változások, S3-prioritások, stb.) mind az öt fejlesztési pillérhez (fenntartó közösség, fenntartható gazdaság, fenntartható infrastruktúra, közszolgáltatások, fenntartható természeti környezet) helyileg (megyénként, térségenként) rendelkezhető hozzá innovatív fejlesztéseket segítő, lehetővé tevő források. Látható, hogy valamennyi fenntarthatósági pillér érintett a tematikus célkitűzések valamelyikénél (vagy többnél is). De az optimális megoldáshoz az EDP-eljárás szellemében differenciáltan működő pályázati rendszer szükséges.

Mindez nem lehetetlen, ha figyelembe vesszük a legújabb kutatások eredményeit is (például Sípósné Sinóros-Szabó L., 2015), amelyek

A fenntartható kistérség modellje (Forrás: Dinya L., 2015)

3. ábra

arra utalnak, hogy az EU-támogatásokból finanszírozott projektek hatékonyságának hazai megítélése eddig legalábbis nem egyértelmű: egyrészt eltérő a projektek sikerességének értelmezése megvalósítói, illetve megbízói szemszögből, másrészt a megvalósítás hatékonysága mindig relatív. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a hatékonyság megítélését lehetővé tevő célrendszerben legalább *három eltérő szint épül egymásra*.

EU-szinten a források célja az S3 víziónál már említett térségek tudásalapú gazdasági fejlődését segítő, a helyi lehetőségeket és igényeket differenciáltan figyelembe vevő megvalósítás. *A nemzeti szinten* kialakított pályázati rendszert elvileg ennek a célnak a szolgálatába kellene állítani. Ez azonban azt igényelné, hogy a *pályázatok kiírása, azok minősítésének rendszere, majd a finanszírozás, az adminisztráció, végül a monitoring rendszere is konzisztens módon az eredeti EU-célokat szolgálja*. Ezekon a pontokon azonban jó eséllyel (nemcsak nálunk, de minden tagországban) a komplex rendszerbe „beszivároghatnak” olyan prioritások, technikai és gyakorlati megoldások, amelyek a források felhasználását alaposan eltérítetik a kívánatos optimumtól. És *harmadik szinten megjelennek a projekteket megvalósító szervezetek is*, amelyek számára az EU-célok nem különösebben relevánsak – ők abban érdekeltek, hogy a megbízási szerződésekben vállaltaknak hibátlanul eleget téve zárják le a nyertes pályázatot és költsék el a rendelkezésükre álló keretet. Ha ez a három szint konzisztens módon illeszkedne, akkor nem az lenne a tapasztalat EU-s és hazai szinten egyaránt, hogy a konvergencia támogatására felhasznált hatalmas források ellenére nem csökken érdemben (sőt inkább növekvő) a leszakadó térségek és társadalmi rétegek meg a jobb helyzetűek közötti szakadék.

Továbbá nem győzőm hangsúlyozni (ahogy azt minden lehetséges alkalommal teszem), hogy alapos szemléletváltásra van

szükség az innovációkról alkotott eddigi fogalmaink (és gyakorlatunk) terén is – éppen a vidék (térség) fejlesztés szempontjai miatt. Például a döntéshozók szintjén (is) meg kellene barátkoznunk a high-tech mellett a „low-tech” *innovációkkal*, ami az élőmunka igényes, nem feltétlenül a legmagasabb technikai színvonalú, de adott térségben mégis az előrelépés lehetőségét hordozó, újszerű megoldások bevezetését jelenti. Vagy ennél maradván, szakítani kellene a „best practice” (legjobb gyakorlat) másolásával, és inkább a helyi adottságokhoz illeszkedő „good practices” (jó gyakorlatok) kialakítását kellene ösztönözni – egyszerűen azért, mert ami egy adott helyszínen a legjobb gyakorlat az eltérő körülmények között esetleg működésképtelen is lehet. És tudomásul kellene vennünk, hogy a műszaki – technikai („hard”) jellegű innovációk (új termék, új technológia) önmagukban semmit sem érnek, ha nem párosulnak *egyidejűleg szervezési és/vagy piaci („soft”) jellegű innovációkkal*. Mindezt pedig *össze kell(ene) hangolni a nem kifejezetten üzleti jellegű* (általam non-business-nek, azaz nem üzleti jellegűnek) nevezett innovációkkal, mint például a társadalmi innovációk (közösségformálás, értékrend átalakítása), a fenntarthatósági innovációk (öko-innovációk), és főként a közszféra (közszolgáltatások) innovatív megújítása. Magyarán: a rendelkezésre álló innovációs források egy részéből áldozni kell(ene) nem is keveset a jó gyakorlatok, a „low-tech” és a „soft” innovációk, valamint a non-business innovációk támogatására is – ami pontosan illeszkedne az *S3-alapelvek mentén megvalósítható innovatív vidékfejlesztés feladataihoz*.

Mindezeket kifejezetten azért hangsúlyozom, mert meggyőződésem, hogy a 2014-2020 (+2 év) közötti időszakot követően már nem lesz több ilyen lehetőségünk, hogy ekkorra (hazai viszonylatban rendkívül jelentős nagyságú) külső forrással támogassuk meg

az egyes térségek innovatív kitérésési lehetőségeit, ezért fontos hogy ebből a forrásból a lehető legtöbbet kihozzuk. A Talleyrand-nak tulajdonított ismert mondással zárva: ezt a lehetőséget elmulasztani „több mint bűn – ez hiba lenne”.

Felhasznált források

Barabási Albert-László (2006): A hálózatok tudománya - a társadalomtól a webig (Magyar Tudomány, 2006/11. sz., p. 1298-1305)

Dinya László (2012): Fenntarthatóság alulnézetben – a fenntartható kistérség modellje („A Falu”, ISSN 02737-4323, XXVII. évf. 1. sz., 29-40. p.)

Dinya László (2015): Fenntartható térségfejlesztés és területfejlesztési stratégiák („A Falu”, ISSN 02737-4323, XXX. évf. 1. sz., 5-19. p.)

Fokasz Oresztész (2015): Beindult az elszegényedés ördögi köre. <http://mno.hu/gazdasag/beindult-az-elszegenyedes-ordogi-kore-1286937>

ILO (2014): World of Work Report 2014 - Developing with jobs. International Labour Office. - Geneva: ILO, 2014

ILO (2015): World employment and social outlook 2015 - The changing nature of jobs. International Labour Office. – Geneva: ILO, 2015

Nemzeti Kutatási és Innovációs Hivatal (2014): Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (www.gov.hu)

Oxfam (2015): Having it all and wanting more (Oxfam Issue Briefing, January 2015, 1-17)

Siposné Sinóros-Szabó Laura (2015): Módszertan kidolgozása az Európai Unió támogatásával megvalósuló projektek menedzsmentjének hatásnövelésére (PhD-értekezés, Debreceni Egyetem, „Kerpely Kálmán” doktori iskola, kézirat, 1-100. p.)

Stéphane Garelli (2014): The fundamentals and history of competitiveness (in: IMD World Competitiveness Yearbook – 2014)

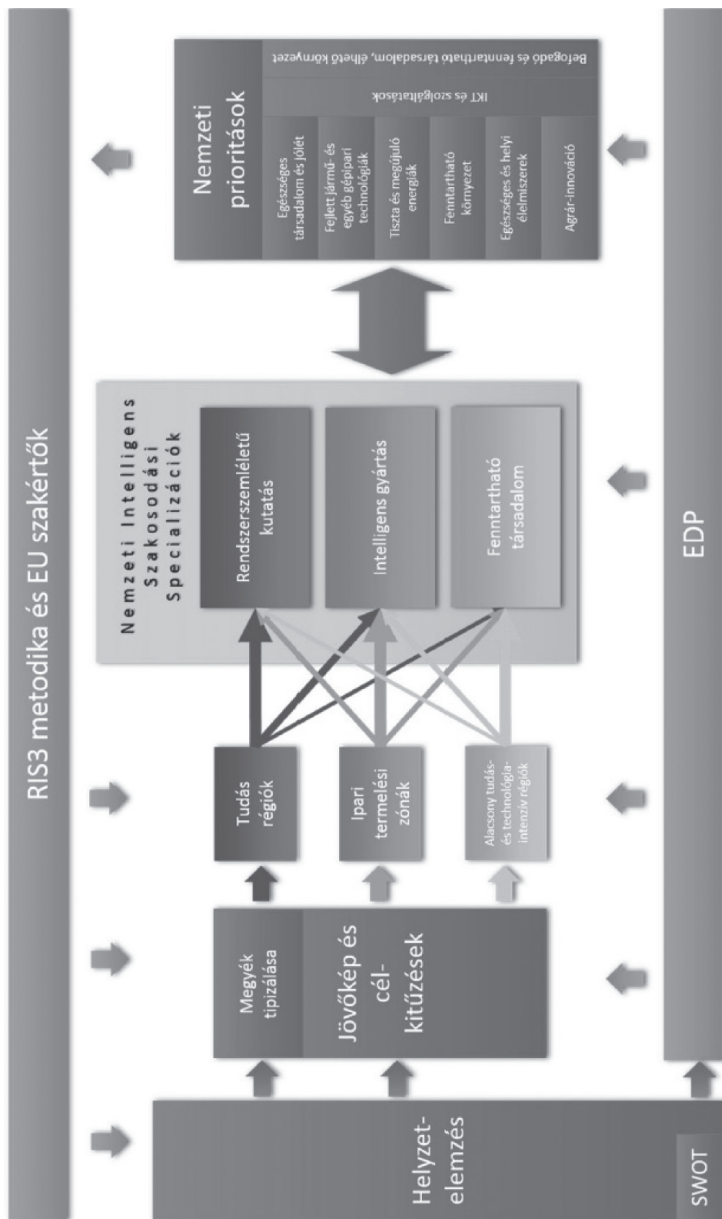
--- (2010): A globalizáció következményei (<http://www.econom.hu/a-globalizacio-kovetkezmenyei/>)

--- (2014). Does Innovation Lead to Prosperity for All? The International Economy, Spring 2014, 15-27.

--- (2014). 1640/2014. (XI. 14.) Korm. határozat a Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3) elfogadásáról (<http://www.magyarokozlony.hu/>)

1. melléklet
A megyetípusok – szakosodási specializációk – nemzeti prioritások kapcsolata (Forrás: Nemzeti S3 stratégia, 2014)

2. melléklet
Vidékfejlesztéshez direktíván kapcsolódó S3 szakpolitikai eszközök (saját szerkesztés a Nemzeti S3 Stratégián – 2014 nyomán)

Tematikus célkitűzés	Vidékfejlesztést direktíván érintő S3-stratégiai szakpolitikai intézkedések	Fejlesztési pillér	Finanszírozó alap	Operatív program
A kutatás, a technológiai fejlesztés és az innováció erősítése	A vállalkozások K+I beruházásainak előmozdítása, valamint a vállalkozások, a kutatási és fejlesztési központok és a felsőoktatási ágazat közötti kapcsolatok és szinergiák létrehozása. Beruházások a termék- és szolgáltatásfejlesztésbe, technológiaadatába, társadalmi innovációba, öko-innovációba és közszolgálati alkalmazásokba. Beruházások a keresletélénkítés, hálózatépítés, klaszterek és az intelligens specializáció általi nyílt innováció terén.	Gazdaság Közösség Természeti környezet Közszolgáltatások	ERFA, KTIÁ	GINOP, VEKOP
Infrastrukturális beruházások a társadalmi együttműködés erősítése érdekében	A térségi szolgáltató felsőoktatási és kutató intézmények támogatása, a felsőoktatás és munkaerő-piac kapcsolatának és információáramlásának, a tudás és technológia transzfer szolgáltatóinak javítása (különösen az intelligens szakosodás terén).	Közösség Infrastruktúra Közszolgáltatások	ERFA, KTIÁ	EFOP
A K+F aktivitás és adaptáció, illetve az innovációs teljesítmény növelése az agrárgazdasági vállalkozásokban	A mezőgazdasági termelés energiafelhasználási hatékonyságának javítása. A vidéki lakosság helyben tartása a mezőgazdasági kiegészítő tevékenység erősítésével. Fiatal gazdálkodók célzott segítése a gazdálkodói generációváltás érdekében. Erdői haszonvételek bővítése és értéknövelése, az erdőgazdálkodás bio-gazdaságban betöltött szerepének erősítése. Az erdői közjóléti és turisztikai potenciáljának erősítése.	Gazdaság Közösség Természeti környezet	EMVA, KTIÁ	VP
Együttműködések erősítése az agrárgazdaság szereplői, a kutatás, az innováció, és az élélmiszerlánc egyes szereplői között	Élelmiszer-feldolgozó kkv-k versenyképességét célzó fejlesztések (magasabb hozzáadott értékű termékstruktúra) biztosítása. Új részvétel támogatása Uniós és nemzeti minőségi rendszerekben és önkéntes mezőgazdasági terméktanúsítási rendszerekben. Rövid ellátási láncok fejlesztése. A környezetbarát technológiák alkalmazásának növelése, a környezettudatos gazdálkodás fejlesztése. Ökológiai gazdálkodás fenntartása és fejlesztése.	Gazdaság Közösség Természeti környezet Közszolgáltatások	EMVA, KTIÁ	VP

Tematikus célkitűzés	Vidékfejlesztést direktben érintő S3-stratégiai szakpolitikai intézkedések	Fejlesztési pillér	Finanszírozó alap	Operatív program
Agrár-innováció	<p>Termelői és szolgáltatói oldal szakmai felkészültségének javítása, szakmai továbbképzési rendszer megújítása.</p> <p>A klímaváltozáshoz alkalmazkodó, vízvisszatartáson alapuló vízgazdálkodás fejlesztése.</p> <p>A talajok termékenységének megőrzése, degradációs folyamatok megelőzése, mérséklése, és talajkímélő gazdálkodás ösztönzése.</p> <p>Öksterítű növényvédőszer és tápanyag használat ösztönzése.</p> <p>Környezetbarát technológiák fejlesztése, ökoinnováció ösztönzése.</p> <p>Vidéki vállalkozások indulásának és a működők hatékonyságának növelése, fenntartható működésének elősegítése.</p> <p>Humán erőforrás- és vállalkozáshányos térségekben a belső erőforrásokra építő speciális gazdasági tevékenységek ösztönzése.</p> <p>A vidéki gazdaság szereplői közötti együttműködések erősítése.</p> <p>Tanyás és aprófalvas térségekre jellemző speciális problémák kezelése megvalósítása.</p> <p>Helyi szintű tervező, fejlesztő és aktivizáló kapacitás rendelkezésre állása.</p> <p>A kisméretű, a banki finanszírozásból kiszoruló mezőgazdasági és élelmiszer-feldolgozó, vállalkozások finanszírozásának elősegítése.</p> <p>Az agrárgazdaságban a vertikális és horizontális együttműködések szintjének növelése, termékpálya-rendszerek kialakítása.</p> <p>Fogyasztói tudatosság, környezettudatosság növelése.</p> <p>A kertészeti és állattenyésztési ágazat versenyképességének javítása.</p> <p>A klímaváltozás kedvezőtlen hatásainak mérséklése komplex vízgazdálkodási beavatkozások alkalmazásával.</p> <p>Az agrárgazdaságban a vertikális és horizontális együttműködések szintjének növelése, termékpálya-rendszerek kialakítása.</p>	<p>Gazdaság</p> <p>Közösség</p> <p>Természeti környezet</p> <p>Közszolgáltatások</p>	EMVA, KTIA	VP
Pénzügyi eszközök alkalmazása a társadalmi együttműködés erősítése érdekében, valamint társadalmi innováció és transznacionális együttműködések	<p>A társadalmi együttműködés erősítése érdekében alkalmazott pénzügyi eszközök.</p> <p>A társadalmi innovációt szolgáló műveletek.</p>	<p>Közösség</p> <p>Közszolgáltatások</p>	ESZA, KTIA	EFOP

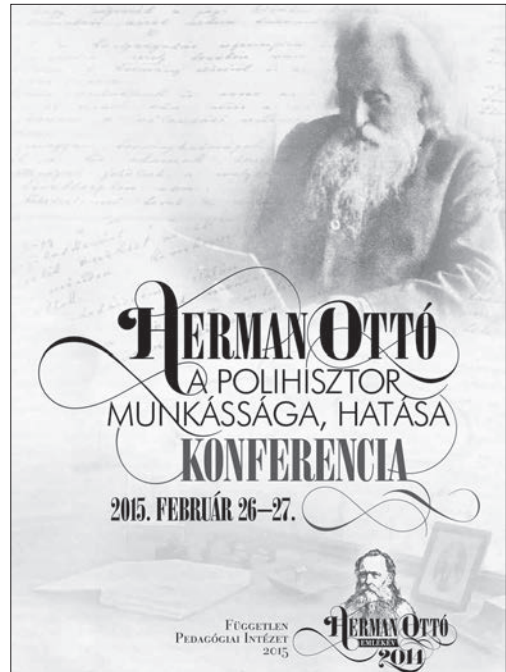
Rácsodálkozások

Csatári Bálint

Könyvismertetés a Herman Ottó polihisztor munkássága, hatása c. , konferencia kötetről
Szerkesztette: Vásárhelyi Tamás, Független Pedagógiai Intézet, Budapest, 2015. p. 230.

Amikor 1972-ben az akkori szegedi József Attila Tudományegyetem új kollégiumát számunkra, biológus, geográfus és fizikus hallgatók számára felavatták, s a jelzett év sajtóságos politikai légkörében azt Szeged egykori országgyűlési képviselőjéről, az utolsó előtti magyar polihisztor, Brassai Sámuel tanítványáról Cnevezték el nem gondoltam, hogy milyen jelentős tett volt ez. Nemcsak azért, mert – bár e kötethez képest nagyon szerény keretek között – de megismerkedhettünk az Ő munkásságával, de azért is, mert lám, a diákokon nevének nem kellett 25 éve megváltoztatni. Herman Ottónak a neve, amit mi jószereivel csak a szeretett kollégiumunk „bogaras” névadó tudósaként ismertünk, a róla szóló újonnan megjelent tanulmánykötetet átolvasva fényesebben cseng, mint valaha. Sőt azóta a Földművelésügyi Minisztérium egyik új összevont háttérintézete is felvette nevét.

Az, hogy a Herman Ottó emlékévet záró, a Parlamentben rendezett konferenciáról megjelent kötetben szám szerint pontosan 30 szerző 230 oldalnyi, kétségtelenül odaadón

és nagy műgonddal megírt munkáját, tanulmányát, vagy az ott elmondott előadásának írásos formába öntött változatát egyenként,

akár röviden is ismertessem, egyenlő lenne a lehetetlennel. Nemcsak e rövid recenzió kereteit feszítené szét, de talán ellentmondana a kötet által ünnepelt Herman Ottó hitvallásának is.

Ezért, a recenzió címében jelzett rácsodálkozásaimat írom le „csak” azokról a gondolatokról, amelyeket a kötetben fellelt remek munkák – méretében és terjedelmében kisebbek és nagyobbak – keltettek bennem az ünnepelttel, Herman Ottóval és az Ő munkásságával kapcsolatosan. Az egészen kiváló szellemiségű és lebilincselően érdekes kötet nyilván minden mélyebben érdeklődő olvasóban más-más gondolatokat ébreszthet, de hogy egy ilyen pártalan életpálya száz esztendő távlatából is ennyire elevenen hathat, az valóban mindennél többet mond.

Kedvenc mondásom volt egyetemi oktatói éveim alatt (sajnos már nem tudom kitől származik), hogy tehetséges ember az, aki többet tud, mint amennyit tanult. A könyv tanulmányai nemcsak ezt igazolják vissza Herman Ottóról, hanem azt, hogy Ő valóban egy zseniális tehetségű tudósember volt. Aki az én „rácsodálkozásaim” alapján talán kevésbé polihisztorságával volt fontos az akkori és akár a mai magyar társadalom számára, mint inkább kielégíthetetlen tudásvágyával, elképesztő munkabíráásával, tudományos érdeklődésének és emberi kíváncsiságának páratlan sokoldalúságával, a tudományos megismerés iránti bámulatos elkötelezettségével, azaz példaadásaival.

A kötetben megjelent tanulmányok alapján élete arra mutat tehát egészen különös példát, hogy hogyan válhat valaki tehetségével, illetve annak a hazája számára való nagyon tudatos hasznosításával – korát messze megelőzve – rendszerszerűen gondolkodó ökológus tudós emberré. Aki persze ebből következően, mint erről több írás is nagyon érzékletesen és remek anekdoták kíséretében szól, kellően különc is volt. Olyan bogaras tudós, aki vállalta például a politika útvesztőit

is, amelyek bejárása során meggyőződéssel harcolhatott a haza teljes függetlenségéért, aki nem vállalt egyetemi tanszéket, akit nem fogadott tagjai sorába a Magyar Tudományos Akadémia.

A tanulmánykötet, akkurátus szerkesztéssel – s lám a kötet szerzői révén száz esztendő múltán is milyen friss, eleven és remek gondolatokat inspirálva – halad végig a valóban feledhetetlennek tűnő tudós, politikus, muzeológus, a tudományszervező, a liberális közéleti értelmiségi Herman Ottó életútján.

Miután az emlékévet és a jubileumi konferenciát röviden taglaló nagyon korrekt írásokat átolvastuk, az első, nagyobb lélegzetű, az életpálya legfontosabb állomásait taglaló tanulmány – szerzője Erdődy Gábor – már számos pontján felkelti az érdeklődést az olvasóban: vajon milyen tudós, milyen politikus, milyen ember lehetett valójában Herman Ottó. Aztán a kötet – a végéig kitartóan, folyamatos érdeklődést, szellemi izgalmat teremtve – válaszol.

A szinte eposzi jelzőként ráragadt „polihisztorsága” három forrásból táplálkozott: a zoológiából, az etnográfából és az antropológiából – állapítja meg Kőváry Zoltán a 31. oldalon. Lebilincselő írásában azt is sorra kifejti mennyire volt Herman érdeklődő és kreatív, milyen alkotói kríziseken mehetett át ez a szenvedélyes tudósember, s mennyire éles vitákban rivalizált kortársaival, sőt a nála fiatalabbakkal. Majd először sorra a három fenti tudományterület jeles képviselőim, s később még sokan mások méltatják munkásságának máig ható eredményeit, azaz elmondják milyen volt a természet- és néprajztudós, a muzeológus, a tudományszervező, de azt is, hogy milyen volt (lehetett) az élete a súlyosbodó nagyothallása miatt, s hogyan halt meg, kik és mi módon vettek részt a temetésén. A faksimilében közölt gyászjelentések és a különböző, akkori tudományos lapokból újraközölt gyászbeszéddek (Hála József, 71-74. oldal) talán mindennél jobban mutatják

hősünk valódi helyét az akkor magyar tudományok közéletben.

S ezek csak a rácsodálkozásaim „eredményekét” önkényesen kiemelt munkák a kötetből, hiszen olvashatunk még ezeken túl arról, hogy milyen volt a kézírása, milyen pazarul rajzolt, milyen tárgyakat gyűjtött, hogyan újtotta, vagy talán inkább alapította meg a magyar ökológia magyar tudományos nyelvét („a magyar tudományos próza Petőffjeként” 35. oldal). Vagy milyen vitriolos lehetett a humora, mennyire remek debattőr volt, milyen legendás történetek maradtak fent róla: bogaras öltözékéről, Jászai Marihoz fűződő gyengéd kapcsolatairól, parlamenti közszerepléseiről, és a többi és a többi. Vagy éppen arról, hogy a mai modern tudományosság mennyire nem kedvez a Hermanhoz hasonló szintetizáló szellemnek, s mennyire jellemző ma már az, amit Vida Gábor akadémikus fejt ki (169. oldal). Az egyre speciálisabb szaktudományok egyre szűkebb területeit egyre mélyebben megismerő és leíró tudósok hovatovább az egészről már szinte semmit nem tudnak, pedig a világ mai kihívásaira csak több tudomány közös eredményeinek az „összeadásával”, szintézisével lehetne csak érdemben válaszolni.

Van még a kötetben több, nagyon mély problémát feltáró és elemző írás a múzeumok fontosságáról, a hagyomány és a nyelv szerepéről, amelyek a mai korunk joggal aggódó értelmiségi alkotóinak igen fontos gondolatit közlik, Herman Ottóra emlékezve, az ünnepelt végtelen haza- és tudományos ügyszeretetéhez is kapcsolódva.

E kötetben is olvastam valahol: lehetséges-e a ma is polihisztornak lenni? A válaszom, hogy aligha. De hogy a világ változásaira nyitott szellemű, élethosszig tanuló és folytonosan megújulni vágyó, anyanyelvét odaadóan művelő, komplex szemléletű, kreatív személyiségekre, alkotó értelmiségekre, a tudatosan, közéleti hatásokat is kiváltani képes magyar tudósokra ma nagyon nagy szükség van (volna), az nem kétséges. A legenda szerint Herman Ottó maga mondta, hogy: „egy Herman Ottóra szükség van, kettő sok volna, három meg már valóságos csapás” (Korsós Zoltán, 47. oldal).

A kötet szerkesztője, a Herman Ottó emlékévkurátora, Vásárhelyi Tamás nagyszerű munkát végzett. Azt, tette, amit a kötetben fellelhető sok száz eredeti Herman idézet közül talán a legjobban tetszett nekem, s az egész könyv mottójául is választható: „Az ember e világot benépesíti eszményeivel s valahányszor a való sérti, ide, eszményeihez menekül, itt békül ismét meg.” (73. oldal)

Tekintettel arra, hogy a könyv az interneten is elérhető, bátran ajánlható minden olyan érdeklődőnek, fiatalnak és idősebbnek, természetkedvelő amatőrnek és professzionális kutatónak, aki eredeti gondolatokat (és példát) kíván meríteni egy eredeti és nagyhatású magyar tudóstól, és bízni szeretne alkotóképességé fejlődésében és eszményei megbékélésben. (http://www.hermanottoemlekeve.hu/Herman_Otto_Konferencia_Kiadvany_2015.pdf)

Az Ós-Dráva fejlesztési lehetőségei

Ligetvári Ferenc

„A XXI. század gazdasági és kulturális versenyét annak a régióknak a népessége fogja megnyerni, amelynek környezete a benne lakókat kreativitásra készíti.” (Tájépítészeti konferencia, Kioto, 1990)

Az elmaradott térségek fejlesztése az állami feladatok között az egyik legfontosabb tevékenység. Felvetődik a kérdés, hogy napjainkban, amikor átlagban másfél ezer migráns vesznek fel listára 24 óránként, vajon mennyivel különb az ő jövőjük a Kárpát-medencében maradvá, mint azoké az ormánsági szegényeké, akik évtizedek óta belső migránsoknak tekintendők. Márpedig a Dunántúl legszegényebb területén élők gondja hosszú ideje megoldásra vár. A térség gazdasági leépülése következtében a munkaképes lakosság utolsó mohikánjai is elvándorolhatnak és a fillérekért új tulajdonba kerülő házak lakói igen nehezen foghatók munkára. Elérkezett a huszonegyedik óra, hogy új feltételek között, új módszerekkel változtassuk át a településeket, s ezzel együtt a tájak arculatát.

Az itt élőkért érzett felelősség minden humánusan gondolkodót arra készítet, hogy keresse a megoldás lehetőségét. Ez azért is fontos mivel az utóbbi időkben a helyi önkéntes kezdeményezések jelei csak nyomokban tapasztalhatók. Ennek figyelembevételével valósul meg egy technikai háttér, amely csak akkor válik hasznossá, ha megfogalmazódik az a társadalmi hatás, amely a korlátozott vegetáló hajlamot átalakítja aktív cselekvéssé.

Feltétlenül fontos lenne eljutni az élhető falu/vidék állapotáig és merni álmodni az éltető vidék megteremtéséről.

Új összetartozás és életöröm érzésig kellene a közösségeket hozzásegíteni. Tapasztalatok szerint az Ormánságban élő cigány és nem cigány lakosság közötti viszony lényegesen eltér az ország más részein (pl. Borsod, Középtisza vidék) tapasztaltaktól. Itt a cigány és a nem cigány lakosság között nem húzódik éles szociális választóvonal. Másik hátrány, hogy az ormánsági lakosságot – egykoron – jellemző egységes felekezeti hovatartozás is megszűnt. A kialakult környezetben van-e lehetőség a megújulásra?

Körbenézve a világban az egyik legjobb megoldásnak az izraeli példa mutatkozik. A világ különböző részeiből, kevésbé képzett zsidó emberek a kibbutzokba kerülnek, ahol a mezőgazdasági munka végzésével megtermelik saját ételmüket, sőt a helybeli képzett munkaerő irányításával ennél lényegesen többet.

A hazai elmaradt térségekben is ez a megoldás tűnik elfogadhatónak, ha a képzetlen munkaerőt „termelő erővé” kívánjuk alakítani. Természetesen nem a klasszikus kibbutzra van szükség, hanem a közösségi munkára

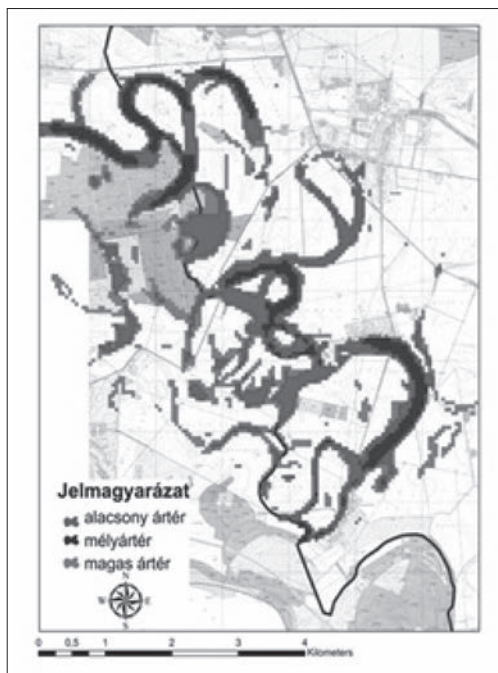
szoktatásra, amely a vízellátásra alapozott mezőgazdasági termelést feltételez a biztonságos élelmiszer-előállítás érdekében.

Környezeti adottságok. Gondolatok a fejlesztéshez.

Baranya megyét említve azonnal a több száz éves Pécsre gondolunk és arra a különleges etnikumra, amely a dél-szláv befolyás, majd a környéken megtelepedő sváb „garnitúra” következtében alakult ki. A gazdagságot képviselő villányiak pedig szinte ellentmondásossá teszik a megyét, az Ormánságban megtelepedő szegénységgel történő összehasonlítás következtében.

Valóban a természeti adottságok okozzák a különbséget? A térség potenciális ereje ennyire eltérő? Az Ormánságban nem lehet olyan állatfajtákat tenyészteni, amelyekből háziilag készültet élelmiszer, s amely esetleg még nemzetközileg elismertté is válhat? (Hogy konkrétumokat említsünk pl. a gyöngytyúk-pástétom, a kecskesajt, valamint az ezekhez kapcsolódó élelmiszeripari tevékenységek segítségül lehetnek.) A körülményeket tekintve most egy üres doboznak ítélnéjük meg az Ormánságot, ezért az igényekhez közelítve a legjobb megoldást választhatjuk. Az adottságokhoz igazodó szerkezetváltásra, fajcserére van szükség. Például a jó tehénsajthoz a speciális takarmány és a megfelelő szarvasmarhafajta szükséges a bólyiak szerint. Jelenleg szinte semmivel sem rendelkezünk a sikeres termeléshez.

Figyelembe véve a táji ökopotenciált azt kell megállapítani, hogy egy adott térségben élők életvitele vagy az igen magas szintű biomassza produkcóra alapozottan valósul meg - ez azt jelenti, hogy a táji adottságok valamennyi itt élőknek elegendő táplálékot adnak -, vagy a fejlett agrotechnika segítségével jön létre. Erre ismét az izraeli példa említhető. Nemzetvédelmi stratégiai szempontok alapján még az abszolút terméketlen Negev-sivatagban is sikeres zöldségtermesztést folytatnak. A szükséges vizet a tel-avivi

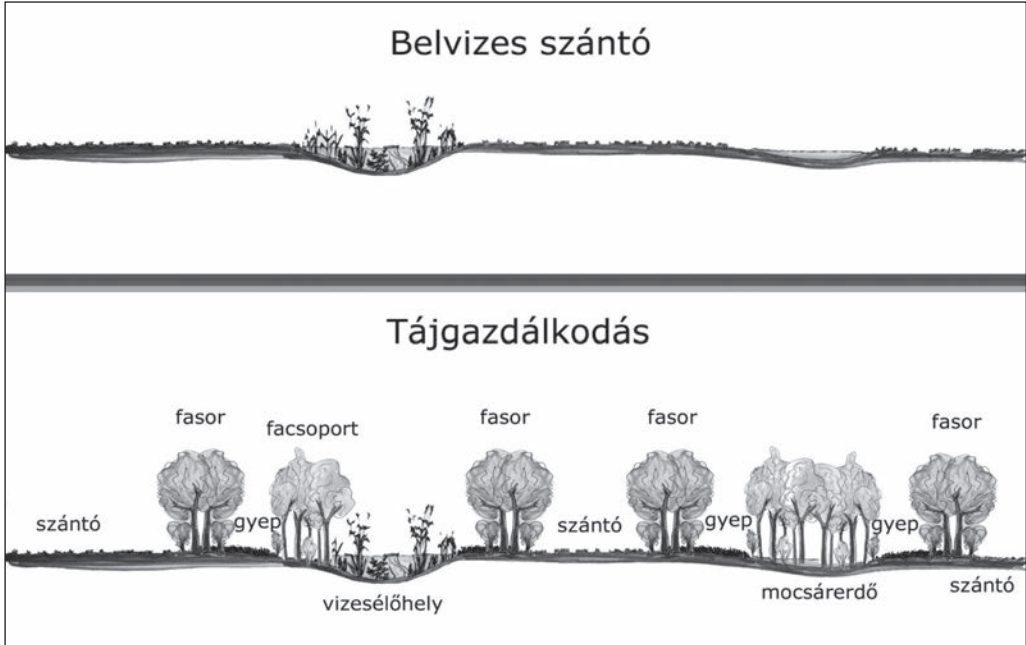

1. ábra
Javaslat a vízrendezés átalakítására Drávafok és Markóc térségében (Aquaprofit, 2009)

szűrt szennyvízre alapozták már a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben. A tározóba összegyűjtött szennyvizet az azok köré telepített csápos kutakon keresztül emelték ki. Analógiaként a mi parti szűrűsű kútjainkat említhetjük.

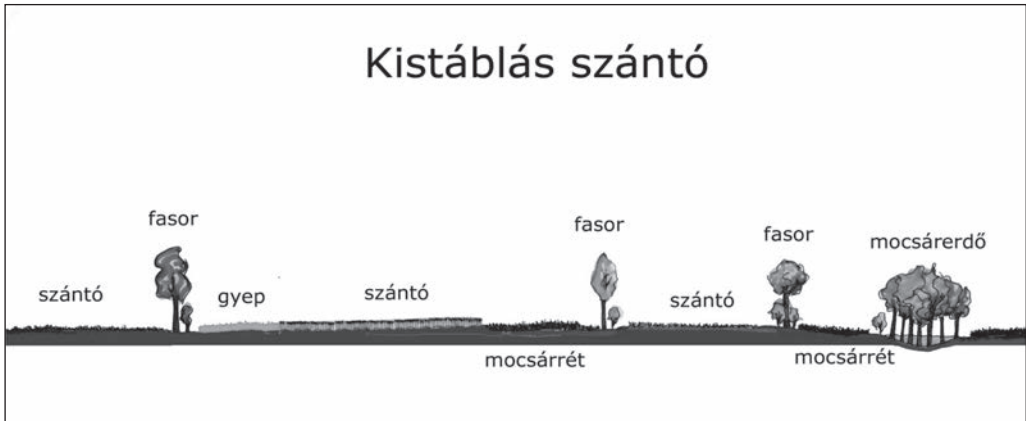
Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy az ökológiai adottságok lényegesen eltérnek, de a termőhelyi potenciál hasonló, vagyis a talajok terméketlenek, és vízpótlás nélkül alig várható egyenletes biomassza növekedés. Itt külön ki kell hangsúlyozni, hogy a talajok termő képességét, a mediterrán környezetben a vízhiány okozza, míg a mi mérsékelt égövünkben a víz megőrzésének elmaradása idézi elő. (1. ábra)

Az Ormánság esetében a víz – korábban – a paraszti gazdálkodás színvonalának megfelelően rendelkezésre állt, részben a Dráva árvizei, részben pedig az észak, északnyugat

2. ábra

A jelenlegi nagytáblás tájhasználat és a javasolt tájszerkezeti átalaktás (Aquaprofit, 2009)

3. ábra

A táji adottságokhoz illeszkedő tájszerkezet kialakítása (Aquaprofit, 2009)

felől befolyó vizek révén. Az Ormánság területén az egyik legfőbb gondot az okozza, hogy olyan területeken is erőltették a szántóföldi művelést, ahol annak nem voltak meg a tájgazdálkodási feltételei.

Az árterek természetes hasznosítása, a

rendszeres vízpótlás esetén a legjelentősebb biomassza termelést képes előállítani valamennyi mérsékelt égövi élőhely típus esetében.

A tájörvő-potenciál ismeretében – kezdetben – a „külső” erőforrások növelése szükséges.

Ez a növényi tápanyagot jelenti, amely lehet a műtrágya és az így előállított takarmányra alapozott rét- (ahonnan a levágott fűből jó minőségű széna állítható elő) és legelőgazdálkodás, de az is vízre és tápanyagra alapozott legyen. Az így kialakított állattenyésztés új arculatot ad a gazdálkodásnak.

A klasszikus üzemszervezés (divatos kifejezéssel élve farm management) innen „már csak” a szaktudást kívánja meg, vagyis mikor történjék a fűkaszálás, silót készítsünk belőle, vagy széna legyen. Hol, miként és milyen hőfokon tároljuk? Mivel keverjük majd az etetéskor? Hol dolgozzuk fel a tej-, vagy a húsárut? Miként csomagoljuk? Kóser legyen, vagy csak tréflinek lesz alkalmas? Közétkeztetésbe kerül-e, a másik véglet, hogy állateledelként hasznosul? Igen, erre mondjuk tréfásan, ez a management, korábban pedig vertikális integrációnak neveztük, azelőtt viszont mindenki igyekezett a legjobb munkát végezni. Nos, erre kellene visszatérni. S most megszólal az „Úr” hangja: „Mindezt a cigányokkal?” (Van olyan település, ahol többségében romák élnek.) Tessék elhinni, hogy Dél-Amerika szegény országaiból érkezett szegény zsidó fiúk képzettsége sem tűnt jobbnak, amikor a Kibbutz Magalban a csepegtető öntözőberendezések gyártását tanulmányoztam húsz hallgatómmal a hátam mögött. Megtévesztő lehet, hogy ők (a dél-amerikaiak) kapták a legegyszerűbb fizikai munkát, és ezért nem pontos a megítélésem, de spanyol nyelvtudás hiányában nem tudtam pontosabban felmérni igazi képességeiket. Az új környezetben maguknak is bizonyítani akartak.

A víz megtartására alapozott tájgazdálkodás sokat jelenthet a helyi lakosság életvitelének javításában. Az ő közös munkájuk, a csoporton belül kialakult szerepük, a meglévő hierarchia fennmaradása stabilitást adhat a közösségnek.

A termelésre szakosodás folyamán törekedni kell az olyan termékféleség előállítására, amelyből rendszeres természetbeni juttatás

lehetséges. Ezt szolgálja kezdetben a szociális szövetkezeti forma, amely a népegészségügyi biztonságot is elősegíti a napi – közös – háromszori étkezések alapján. Később az egyéni igény már más lehetőséget biztosít a szorgalmasabbaknak. S ez az ellátás a szegénysorban élő magyaroknak és az állam által irányítottan itt letelepedő migránsoknak is „kijár”. Az Ormánság új honfoglalása nem könnyű feladat. Viszont optimizmussal felvértezett fiatal agrár-, egészségügyi-, egyházi-, szociális-, stb. szakemberek révén megoldható. Persze, a fiatal végrehajtók mellé tanácsos a bölcsességet bevinni, a háztáji agronómusok közül legalább egyet-egyfelkérni. Ne kelljen mindent előlről kezdeni!

Valóban a termőhelyi potenciál és a társadalmi kapacitás meghatározó a siker érdekében, ugyanakkor törekedni kell a minél sokoldalúbb szolgáltatások (meglepetések) felszínre hozásában. A természet adta lehetőségek közül a tanösvények, az ősi mestersegek, de az újszerű technikák, pl. siklóernyőzés, léghajós versenyek, a vízi modellek bemutatója, és sorolhatnánk még, hogy mi mindenhez jöhet meg a kedv és az akarat. Ausztriában a felhagyott keskeny nyomtávú síneken a pedálhajtású csillék, hajtányok váltak népszerűvé. Egy-egy állomáson az eltérő ízvilág bemutatása ugyancsak vonzó lehet. Különösen, ha mindez a helyi hagyományok felkarolásával egyetemben történik.

A térség integrált fejlesztésének részét képezi az idegenforgalom fejlesztése is. Ennek egyik fő szempontja a tájhoz való illeszkedés. Ugyanakkor megjegyezzük, hogy az itt élők megélhetése szempontjából az idegenforgalom kiegészítő jellegű. Azonban az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy az ő igényüket sem elégíti ki a napi „robot”. A különlegességek iránt ők is fogékonyak és a minél színesebb és magasabb szintű szolgáltatás révén növekszik az önbecsülésük. A területfejlesztés részeként megjelenő kikapcsolódás, a turizmus feladata a tájhoz illő szórakozás és felüdülés feltárása,

Az Ős-Dráva Program

természetesen a megélhetési feltételek kialakítása, elsőbbsége mellett.

Ausztráliában az 1970-es évek elején megszüntették a cukornádermelést. Helyette főleg ananászt termeltek egyéb trópusi gyümölcsfélékkel. Meghagyták a kisvasutat, amely korábban a cukornád leveleket szállította, és a csilléket nyitott vagonokká alakították. A mintafarmon körben járó szerelvényen a magnóra vett szövegnek megfelelően haladt a szerelvény és tudhatta meg a „nagyérdemű” a telepített növények termesztési technológiáját. Ez is egy lehetőség. A közfoglalkoztatottakat segédmunkássá minősítve új vágányok megépítése történhetne. A gombapincék kiásása és építése is az ő közreműködésükkel valósulhatna meg. A termálvízre alapozott haltenyésztéssel a közétkeztetés fehérjeellátása lényegesen javítható. Az előállított termékek az iskolai közétkeztetésben a kórházak és a nagy létszámú közintézmények konyhájára kerülve változatosabb ellátást és piaci biztonságot teremthetne.

Az életforma-változás lehetősége csak a külső biztonság, így például a területre jutó vizek megtartásával, a tájszerkezet átalakításával érhető el. Ezért vált szükségessé az egyre inkább jelentkező aszály elleni küzdelemben a termelést szolgáló vízpótlási-vízhasznosítási rendszer kialakítása, illetve a korábbi vizes élőhelyek rehabilitációja. A környezetnek ilyen formában történő élővé tétele különösen fontos, mert hazánk nem rendelkezik lélegzetelállító hegycsúcsokkal, sem az adrenalin szintet magasra növelő hegyi patakokkal. Mi magunk a csendesebb, a békésebb, a gazdag faunát eredményező vízi világ révén, a klasszikus vadvíz-országot tudjuk a hazai és a külföldi érdeklődőknek nyújtani.

A biztonságos megélhetéshez és az őshonos környezetet közelítő vízi világnak az elvárásaira épülő vízkormányzás alapvető feladatunk.

Az Ős-Dráva Program egy komplex, a természeti, a társadalmi és a gazdasági szférát egyaránt érintő területfejlesztési terv, amely hosszútávon a fenntartható fejlődés feltételeit teremtheti meg hazánk egyik leghátrányosabb térségében, az Ormánságban. A program a tartós megoldásokat eredményező terület- és vidékfejlesztés első hazai mintaprogramjává válhat, és sikere esetén nemzetközi léptékben is modell-értékű lehet.

A program hét pillérből áll: alapja a vízkormányzás átalakítása, ami a táj adottságaihoz igazodó tájgazdálkodás feltétele. Az erre épülő gazdaságfejlesztés egyaránt segíti az alapanyag-termelés fellendítését és a helyi feldolgozás megerősítését. A Dráva-menti turizmus újraszervezését szolgálja a turizmusfejlesztési programcsoport, míg az infrastruktúra- és humánerőforrás-fejlesztési pillérek a fizikai és humán-hátteret adják. A program sikere érdekében fontos a helyiek bevonását szolgáló kommunikációs csatornák megszervezése is. Az ormánsági táj eredeti állapotának helyreállítása a természetvédelmi szempontból fontos holtágak vízellátását, a vizes élőhelyek rehabilitációját is eredményezi.

A fejlesztési terv projektcsoportjai, és azok végrehajtása

- I. Vízrendezés
- II. Tájhasználat-váltás és tájtagolás
- III. Állattenyésztés
- IV. Feldolgozás, gazdaságfejlesztés, megújuló energia
- V. Turizmus
- VI. Humánerőforrás-fejlesztés
- VII. A fenti hat projektcsoport egységes projektmenedzsmentet igényel.

A program összköltségének nagyobbik fele a vízkormányzás megváltoztatása, a vízviszszatartás, valamint az erre épülő tájhasználat-váltás, míg a többi eleme a megváltozott, gazdagabb adottságok miatt már részben önfelfinanszírozóvá válik.

Az egyes projektcsoportok és projektek költségeit a 2007-ben az Interreg-program keretében elkészült „Vízügyi műszaki terv”, a „Tájgazdálkodási terv” és a „Területfejlesztési programterv” határozta meg.

Tervezési alapelvek

Az Ős-Dráva Program minden egyes projektemének kidolgozása meghatározott, és a helyiek által elfogadott alapelvek mentén kell, hogy történjen. Minden, a térség egészében és az egyes mintaterületeken megvalósuló infrastruktúra-tervezés és kivitelezés-beavatkozás ezeknek az alapelveknek kell, hogy megfeleljen. Az alapelvek a következők:

1. A beavatkozások minden esetben a tájszerkezethez (mikrodomborzat, vízrajz) igazodva történjenek, figyelembe véve a helyi társadalmi-gazdasági kapcsolatokat is;
2. A fejlesztések növeljék a megélhetés lehetőségét, segítsenek a „dologtalanság” felszámolásában, és erősítsék a terület népességmegtartó képességét;
3. A projektek erősítsék a táji tagoltságot, a társadalmi, gazdasági és természeti diverzitást;
4. A változtatások csökkentsék a külső erőforrásoktól való függőséget;
5. A fejlesztések erősítsék a térségi kohéziót;
6. A programok állítsák helyre és kapcsolják össze a belső ökológiai és ökonómiai körfolyamatokat;
7. Az egyes projektek – a természeti folyamatok mintájára (szukcesszió) – egymásra épülő és egymást erősítő folyamatokat eredményezzenek;
8. A vízvisszatartás szükségességét minden esetben tartsák szem előtt;
9. Az Ős-Dráva Programhoz kapcsolódó projektek mindig kis léptékűek legyenek;
10. A tájhoz alkalmazkodó gazdálkodási módok fejlődését segítsék elő;

11. A természet- és környezetvédelem a gazdálkodás által valósuljon meg;
12. Az egyes beavatkozások közösségi tervezés eredményeként valósuljanak meg.

A vízellátás és -forgalom műszaki szempontjai

A vízgazdálkodás műszaki fejlesztése jelenleg tervezési fázisban van. A tervezés, az engedélyek beszerzése, az engedélyeztetéshez szükséges előmunkálatok, vizsgálatok, tanulmányok, területhasználatok vizsgálata, területszerzés a pályázaton belül fog megvalósulni, így a műszaki tartalom ezek függvényében a későbbiekben változhat.

A Környezeti és Energiahatékonysági Operatív Program 2015. évre szóló éves fejlesztési keretének megállapításáról szóló 1318/2015. (V. 21.) Korm. határozat 2. mellékletében nevesített kiemelt projektként szerepel a 20. soron a Vízvisszatartás és tájhasználat váltás tervezése az Ős-Dráva Programban projekt. Támogatást igénylőként az Országos Vízügyi Főigazgatóság és a Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság konzorciuma van megnevezve, a projekt támogatása maximum 11.000.000.000,- Ft (tervezésre és megvalósításra). A Dél-dunántúli Vízügyi Igazgatóság ez évben elkészítette az Ős-Dráva Program Aktualizált Területi Vízgazdálkodási Tanulmánytervét (Igazgatóságunk honlapján az alábbi linken letölthető <http://www.ddvizig.hu/hu/letoltesek-4/71b1025a-6ba5-4d2e-9716-8dced15112ef>).

A projekt célja az Ős-Dráva Program vízvisszatartással kapcsolatos infrastruktúrájának megtervezése és megvalósítása.

A tervezési koncepció elvi alapjai

- A területi vízigények kielégítését elsősorban a felszíni vizek visszatartásával, illetve

víztározók építésével és medertározással kell megoldani.

- Az eredményes vízvisszatartás érdekében a medrekben kisebb duzzasztóműveket, és oldalműtárgyakat kell elhelyezni, amelyek segítségével a mély fekvésű területek, a vizes élőhelyek, az erdőterületek vízpótlása eseti jelleggel, szabályozott módon megvalósítható a szabad felszíni vízkészletekből.
- Kiemelt cél az ökológiai hálózatba tartozó holtágak és mellékágak vízellátása és revitalizációja.
- Az eredményes és víztakarékos vízgazdálkodás megteremtése érdekében az egyes vízrendszerek között új vízkormányzási művek és összekötő csatornák építendőek.
- Az aszálykárok enyhítésére, aszálykár-elhárítás eredményes lefolytatása érdekében szivattyús vízkivételi helyek alakítandók ki a Dráva mentén.

A tervezés során elvárt – a korábbi tanulmányokat és véleményeket figyelembe vevő – célok és követelmények:

- A területre hulló csapadék, illetve a területen áthaladó felszíni vizek mind teljesebb körű hasznosítása. A vizek lehetséges mértékű visszatartása tározókban, medrekben, mélyterületeken.
- A terület természetes és természet-közeli állapotú vizes élőhelyein a természeti értékek fennmaradásához, a természeti rendszerek megóvásához, fenntartásához szükséges vízmennyiség (ökológiai vízmennyiség) biztosítása.
- A területen keletkező káros víztöbbletek, belvizek biztonságos elvezetéséhez szükséges állami kezeléssel befogadók megfelelő kiépítése, a belvízáttemelés biztosítása.
- A terület vízrendszereinek „felkészítése” az éghajlatváltozás káros hatásainak mérséklésére.
- A medrek – műszaki alkalmasság esetén – tegyék lehetővé az aszály-elhárítást. Kettős működtetésű csatornák építése.

- A terület vízfolyásai, csatornái – a szabad vízkészletük erejéig – legyenek alkalmasak helyi vízszolgáltatásra (természetvédelmi-, erdészeti-, öntözési-, tározási-, jóléti- stb. célokra).

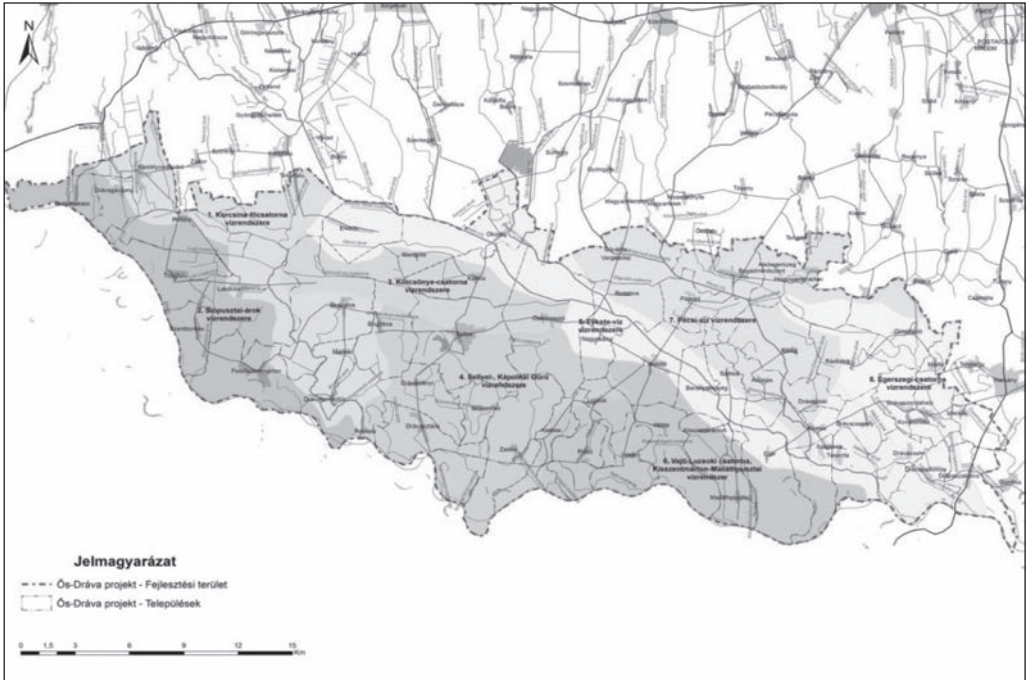
A fentebb ismertetett követelményeket és célokat figyelembe véve, a felmért- és a távlati vízigények, valamint a rendelkezésre álló vízkészletek alapján a térségben az alábbi vízgazdálkodási beavatkozásokat kell megtervezni:

- A belvízvédelmi- és helyi vízkár-elhárítást biztosító medrek és egyéb vízilétesítmények felújítása, építése.
- A nyári aszályos időszak vízpótlását biztosító víztározók, medertározások megvalósítása.
- A rendelkezésre álló felszíni vízkészletek szétesztását, vízátvetését biztosító vízkormányzási rendszerek létesítése. Duzzasztók létesítése, oldalműtárgyak felújítása, létesítése.
- A holtágak, mellékágak és egyéb vízterek vízpótlási lehetőségének megteremtése.
- Szivattyús vízkivételi helyek (öntözőszilipek) felújítása, szivattyúállások létesítése.
- A mélyterületi vízvisszatartási lehetőségek megvalósítása.

A beavatkozások célja egy fenntartható, azaz a vízkészlet megőrzést támogató és a vizek mennyiségi és minőségi védelmét szolgáló, az ökológiai szempontokat figyelembe vevő vízgazdálkodási rendszer megvalósítása.

A projekt helyszíne

A programterület továbbra is Somogy, illetve Baranya megyét érinti (Barcsi, Sellyei, Siklósi és Szigetvári Járások). A program által érintett települések száma 55, ebből 7 Somogy, 48 Baranya megyében található.

4. ábra

Az Ós-Dráva Program tervezési területe

Tervezési terület vízrendszerei

Beavatkozásokat tervezni elsősorban a Magyar Állam tulajdonában és a DDVIZIG vagyonkezelésében javasolt. Figyelembe véve a már jelenleg is gyakori csapadékhiányos időszakok, valamint az éghajlatváltozás várhatóan kedvezőtlen hatásait, indokolt az Ós-Dráva Program célterületein vízviszatarthatás lehetőségének megteremtése.

A vízi infrastruktúra kiépítése jelentős változásokat eredményez a felszíni vizek (pl. vízborítottság, vízjárás, vízhozamok), illetve a felszín alatti vizek (különösen a talajnedveség és a talajvizek) mennyiségi viszonyaiban, ami alapul szolgálhat a táj ökológiai állapotának kedvező irányú változásához is.

A vízviszatarthatás infrastruktúrájának kiépítése növeli a felszíni vizek kiterjedését és a víz-

borítottság időtartamát az időszakosan vízzel borított- és a vízjárta területeken. A vízviszatarthatással kapcsolatos beavatkozások minden esetben a tájszerkezethez (mikrodomborzat, felszíni vízlevezető-hálózat, mélyterületek) igazodva történhetnek, figyelembe véve a helyi társadalmi-gazdasági igényeket is. Az egyes projektek megvalósítását minden esetben meg kell előznie a helyszíni felméréseknek, a tájhasználati javaslatok és az infrastruktúra-építések érdekeltekkel való egyeztetésének. A tervezendő vízrendszer mellett, hogy a víz visszatartását célozza, öntözővíz szolgáltatás lehetőségét is megteremti a mezőgazdaság számára.

A projekt feladatai és elvárt eredményei

A tervezési projekt elvárt eredményei és módszerei

- Az Ós-Dráva Program vízkormányzási

rendszerének megvalósításához szükséges vízjogi engedélyezési tervek és szükség szerint környezetvédelmi tanulmányok, dokumentációk

- Az egyes ütemekre vonatkozó részletes megvalósíthatósági tanulmány és ennek részeként költség-haszon elemzés.

A vízvisszatartás infrastruktúrájának tervezésére alkalmas területeket a hidrológiai, morfológiai, felszínborítottsági, valamint tulajdonosi viszonyok és elképzelések együttes megfelelőse alapján kell meghatározni.

A hidrológiai változások modellezése során kapott eredményeket össze kell vetni a jelenlegi terület-hasznosítással, a tulajdonviszonyokkal és a tulajdonosok hasznosítási elképzeléseivel is. Tekintettel arra, hogy a vízvisszatartás infrastruktúrájának kiépítése növeli a felszíni vizek kiterjedését, az időszakosan vízzel borított terület és a vízjárta terület nagyságát, ezért a tervezést meg kell előznie a helyszíni felméréseknek és egyeztetésének.

A tulajdonviszony-felmérések, illetve a helyszíni egyeztetések nyomán válnak láthatóvá azok a területek, ahol a vízi infrastruktúra hatékonyan telepíthető.

A tervezett beavatkozások általános leírása

A tervezési koncepció egyik legfontosabb eleme – a jelentős Drávai vízkivételen alapuló vízpótlás helyett – a terület saját csapadék- és külvizeivel való gazdálkodás, azaz a „felelős vízkormányzás” megvalósítása. Ennek megfelelően a projekt területén a nyári vízhiányos időszak vízpótlását vagy tározással, vagy a vízrendszerek közötti vízátadással kell megoldani a szabad felszíni vízkészletek felhasználásával. A vízkészleteket bemutató fejezet ismerteti az éves vonatkozásban még

rendelkezésre álló szabad vízkészleteket, azonban a kisvizek szempontjából mértékadó augusztusi hónapban már jelentős vízhiány alakul ki a legtöbb vízrendszeren. Ez alól csak a Fekete víz legalsóbb szelvénye és a Pécsi víz a kivétel. Ennek megfelelően ezen a két vízfolyáson nagyobb méretű duzzasztóműveket és ezzel összekapcsolódó medertározásokat, valamint vízátvezetéseket kell megvalósítani. A Korcsina vízrendszeren pedig – mivel ott szabad vízkészlet nem áll rendelkezésre a nyári időszakban – tározók létesítésével lehet a téli félév vízkészleteit helyben tartani.

A direkt vízpótlások mellett még jelentős eredmény érhető el a felszíni vizek helyben tartásával is. E célból a vízrendszerekben kisebb duzzasztókat, osztóműveket, oldalműtárgyakat kell elhelyezni. A tanulmányban ezeket összefoglaló néven kisműtárgyaknak nevezzük. Ezek segítségével lehet késleltetni a lefolyást, a többlet vizeket a mélyterületekre kivezetni, illetve a területekről elvezetni. Fontos leszögezni, hogy elsődleges cél a víztestek ökológiai állapotának javítása, a vizes élőhelyek vízjárásának természeteshez közeli alakítása. A kisműtárgyak elhelyezését és üzemeltetését úgy kell megtervezni, hogy mind a vízhiányból adódó vízpótlási igényeket, mind a többletvizek levezetését is meg tudja oldani.

A „felelős vízkormányzás” megvalósításának nélkülözhetetlen eleme, a betározott, vagy a duzzasztott vizek eljuttatásának célterületekre. Ennek érdekében szükség lesz a meglévő csatornák egyes szakaszaiban a rendezésére, továbbá új összekötő csatornák építésére. A Körcsönye-csatornát, a Korcsina árapasztó csatornát és a Hegyadó-árok árapasztó csatornáját rendezni kell, hogy ezek kettős működése biztosítható legyen. A vizes élőhelyek ellátására és a vízrendszerek közti kapcsolat megteremtésére új medrek létesítése szükséges. Mivel a projekt kere-

tében elsősorban az ökológiai vízpótlásra szánt vízmennyiség továbbítása a cél, ezért az érintett medrek méretezésénél elsősorban a gravitációs vízátervezés megteremtésének a lehetőségét vizsgáltuk.

A meglévő vizes élőhelyeket, berkeket, mocsarakat, holtágakat felülvizsgáltuk abból a szempontból, hogy a tervezett vízkormányzási rendszerek képesek lesznek-e ellátni őket vízzel. A részletes műszaki javaslatokban szerepelnek a beavatkozásokkal érintett területek. A vízellátás megoldásánál figyelembe vettük a Nemzeti Park által megadott természetvédelmi szempontokat. Nem volt cél a folyamatos vízpótlás és az állandó vízszint tartása. Eseti jelleggel, az élőhelyek változatos vízjárását biztosító, illetve a teljes kiszáradást (aszálykár) megakadályozó vízkormányzás a cél. Azokon a holtágakon, ahol szóba jöhet a többcélú hasznosítás, ott a holtág részleges kotrását is tervbe vettük.

Szorosan kapcsolódik a project céljaihoz a drávai mellékágak revitalizációjának a szükségessége. A tervezési területen hat jelentősebb mellékág található, amelyek természetvédelmi megújítása erősen indokolt.

Az területen szabad felszíni vízkészletek csak korlátozottan állnak a rendelkezésre. A Korcsina-csatorna és a Siópusztai-árok vízrendszere csak a tervezett két tározóból (Potonyi, Teklafalui) kaphat vízpótlást. A Fekete-víz duzzasztott vizét a Körcsönye vízrendszer egy részébe, valamint a Kápolnai-Gürü rendszerébe lehet gravitációsan eljuttatni, a Pécsi-víz duzzasztásával pedig az Egerszegi-csatorna vízrendszere látható el vízzel. Az ismertetett beavatkozásokkal a projekt terület több köztér részterületének vízpótlása nem oldható meg, ezért ezek ellátására vízkivételi helyek kialakítását javasoljuk, elsősorban a Dráva mentén. A vízkivételi helyek úgy lettek kijelölve a tanulmányban, hogy a mértékadó kisvizes időszakban is nagy biztonsággal lehessen vizet vételezni,

és a meglévő csatorna-hálózaton keresztül a területen szétosztani

A műszaki tartalom alapja a 2015. évben elkészített Ős-Dráva Program Aktualizált Területi Vízgazdálkodási Tanulmányterv (egyeztetési anyag) (Pécsi HYDROTERV Bt).

Javasolt konkrét beavatkozások (részletes tervezés során pontosítandók):

Nagyobb duzzasztók:

Pécsi-víz 10+950 km szelv.

Fekete-víz 20+200 km szelv.

Töltés megerősítés: A Fekete-víz jobb parti töltésénél a torkolat közelében körülbelül 3,5 km hosszban a szivárgások megakadályozása érdekében résfalazás.

Víztározók:

Potonyi tározó: 39 ha, 400 000 m³

Teklafalui tározó: 52 ha, 550 000 m³

Tüsképusztai tározók: 113 ha,
1 200 000 m³

Régi Fekete-víz medertározó: 18 ha,
350 000 m³

Új mederszakaszok építése: 14 db csatorna szakasz 16,96 km hosszban

Kotrandó mederszakaszok: 12 db csatorna szakaszon 48,95 km hosszban

Vizes élőhelyek, holtágak vízpótlása:

Kanszki berek

Fenékmocsár

Drávakeresztúri morotva

Lakócsa melletti morotva

Meglévő Sellyei tó bővítése

Felsőszentmártoni holtág

Bresztik tó

Zaláta Ó-Dráva

Fekete tó

Piskói tó

Kovácsvidai tó

Kisműtárgyak építése: 59 db (16 db duzzasztó, 31 db oldalműtárgy, 12 db vízelosztó mű)

Meglevő oldalműtárgyak felújítása, átépítése: A medertározással érintett vízfolyásokon levő oldalműtárgyak megfelelő műszaki állapotba hozása, 62 db (37 db táblás zsilip, 23 db csapóajtós átereszt és 2 db táblás zsilip szivattyúállással).

Mellékágak:

Kisinci mellékág revitalizációja
Adhini mellékág revitalizációja
Piskói mellékág revitalizációja
Mailáthpusztai mellékág revitalizációja
Drávasztárai mellékág revitalizációja
Lajostanyai mellékág revitalizációja

Szivattyúzási pontok:

Illapusztai öntöző zsilip
Mérnökházi öntöző zsilip
Korcsina zsilip
Tótújfalvai zsilip

Beépített szivattyú +naperő telep+napi tározó: Körcsönye 7+800 szelvényében

Monitoring rendszer: Felszíni- és felszín alatti vizek mennyiségi állapotának nyomon követése céljából minden vízátvezetésnél mérőszelvény kialakítása

Vízhozammérő műtárgy:

Korcsina csatorna Teklafalvai tározó alatt
Pécsi-víz Páprád

Az érintett vízfolyások duzzasztott szakaszán a meglévő oldalműtárgyak szükség szerinti átépítése szükséges. Ezek a műtárgyak vagy jelenlegi kialakításuk, vagy a jelenlegi műszaki állapotuk miatt nem látják el a műszaki funkciójukat (vízzáróság hiánya). Az Ős-Dráva Program területen az átépítéssel érintett műtárgyak száma: 37 db táblás zsilip, 23 db csapóajtós átereszt és 2 db táblás zsilip szivattyúállással.

Az oldalműtárgyaknál a vízállások rögzítésére alkalmas mérőszelvényt kell kialakítani, digitális regisztrálóműszer beépítésével. A mérőszelvények, kalibrálás után, alkalmasak lesznek az átfolyó vízhozamok meghatározására.

Vízgazdálkodási létesítmények elérhetőségét biztosító úthálózat fejlesztését a részletes tervezés során vizsgálni szükséges.

A jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint, előreláthatóan az alábbi infrastrukturális beavatkozásokra lesz szükség:

- a parti sávokon stabilizált fenntartó sáv építése a duzzasztó műtárgyak megközeledítésére (depóniákon, töltéseken)
- új árok létesítésekor a vizek átvezetése között alatt, közúti átereszt építése (Teklafalvai tározó)
- elektromos légvezeték építése, a naperőmű telepről visszatáplálás az országos áramhálózatba

Monitoring: a megépülő, illetve felújítandó vízelosztó, vízszállító létesítmények, (oldalműtárgyak, zsilipek, új medrek) vízállásának-vízhozamának folyamatos regisztrálása, mérése. A pillanatnyi vízkészlet pontos ismerete segíti az optimális üzemeltetést, illetve információkat ad a ténylegesen kivett mennyiségekről. A figyelőhálózatot úgy kell kialakítani, hogy lehetőség szerint minden vízkivételi ponton (új oldalműtárgyak, duzzasztók, átkötő csatornák) mérőhelyet kell kialakítani. Az oldalműtárgyak, duzzasztók esetében a költségek csökkentése érdekében a megépülő zsilipnyílások szelvényeiben célszerű a mérőhelyeket kialakítani. Minden mérőhelyen a hagyományos állóvízmerce mellett digitális regisztrálóműszert is be kell tervezni a folyamatos vízállás mérése érdekében. A mérési szelvényekre vízállás/vízhozam összefüggéseket kell készíteni. A kis hozamú (1 m³/s alatt) új csatornák esetében Parshall

csatornát célszerű a mederbe beépíteni a folyamatos monitorozás érdekében.

Tervezés során figyelembe veendő irányelvek.

A csatornák, árkok építése illetve a vízfolyások rekonstrukciója során az alábbi irányelveket kell figyelembe venni:

- A medrek iszaptalanítását a felmérések alapján meghatározott szakaszokon természet-védelmi szempontok figyelembe vételével kell elvégezni. A vízfolyás szempontjából előnyös fás szárú növényzetet részben meg kell hagyni, ezáltal az növeli a vízfolyás esztétikai értékét, valamint annak jó ökológiai állapotát egyaránt.

- A kisvízfolyások természetbe illő rendezésnek irányelveit kell figyelembe venni (őshonos fák telepítése, meghagyása). A műtárgyak tervezéskor a természetes anyagok használatát kell előnyben részesíteni.

Javasolt a tájban őshonos növények telepítése a mederre kifejtett árnyékoló hatás miatt. Ezáltal nyári időszakokban csökken a vízhőmérséklet és a gyomnövény vegetáció.

A célok ismeretében és az eszközök megválasztásában fontos szerep vár a döntéshozókra, a mentorokra, de leginkább a helyi közösségekre. Tudjuk, hogy ez igen alapos, naponta újra gondolt cselekvést igényel mindenkitől. A sok-sok szalagvágás lehetőséget ad a boldog arcokkal történő találkozásra, azonban ez csak akkor valósulhat meg, ha az elhatározáshoz kellő türelem és tettere készség párosul.

Az átgondolt fejlesztések révén az ott élők körbevevő természet megőrzése, az egyensúly fenntartása sikeres életközösségeket hoz létre, amelynek számtalan külföldi példájával találkozhatunk.

A táji adottságokra alapozott termelés hosszú távon szolgálója kell legyen az itt élőknek és az ökológiai vagy más szóval klíma menekülteknek, mert a tőlünk nyugatra lévők korlátozott termőföld potenciálja nem lesz képes a 2100. évre előre jelzett 11 milliárdos emberiség majdani reájuk eső részét eltartani. A Kárpát-mendencén belüli termőhelyi potenciál az akkori technikával kiegészítve is az ökológiai lábnyom veszélyeztetése mellett tudja csak enyhíteni a különleges terhelést.

ÖSSZEFOGLALÓK

VIDÉKI TELEPÜLÉSEK KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉSEK

G. Fekete Éva

Települési közösségként az emberek lakóhely szerinti, a mindennapi szükségletek kielégítésében egymással közösséget vállaló, saját önkormányzattal rendelkező csoportját értelmezzük. A települési közösségek közötti együttműködéseket a vidéki térségekben a vidékiségből fakadó indokok mellett politikai megfontolások is szükségessé teszik, és egyben formálják. Ez utóbbiaknak (a politikai megfontolásoknak) tulajdonítható, hogy a poszt-szocialista Magyarországon a nyugat-európaiától eltérő módon alakultak ki és működnek ezek az együttműködések. Tanulságos áttekinteni a magyarországi települések közötti szerveződések alakulását és erősen kétséges, válaszút előtt álló mai helyzetét. A jövő lehetséges forgatókönyveinek felrajzolását tekinthetjük játéknak, de közben a vidéki együttműködések számos, nem csak Magyarországot érintő problémájára is fény derül.

MAGYARORSZÁG INTELLIGENS SZAKOSODÁSI IRÁNYAI

Dr. Dinya László

A 2014-2020 közötti EU-költségvetés időszakában igen jelentős nagyságrendű források használhatók fel az intelligens szakosodási stratégiák (S3) megvalósításának céljára. Az intelligens szakosodás ésszerű irányainak meghatározása helyileg differenciáltan történik, tehát nem nélkülözhetik a helyben működőképes „jó gyakorlatok” innovatív kialakítását. Ez pedig szakmai és finanszírozási szempontból is egyértelmű kapcsolódást jelent a vidékfejlesztési feladatokhoz. Ezeket a kapcsolódási pontokat tártuk fel a nemrég elfogadott nemzeti S3 stratégia ismeretében.

SUMMARIES

CROSS-COMMUNITY CO-OPERATION IN RURAL AREAS.

G. Fekete Éva

Both rurality-related reasons and political considerations necessitate and shape cross-community co-operation in rural areas. It is because of political considerations that this co-operation in post-socialist Hungary has evolved and operates toward rural regionalism in a fashion that differs from what can be experienced in Western Europe. It is indeed highly instructive to have an overview of the developments in cross-community co-operation in Hungary and of its rather precarious current situation as cross-community co-operation is standing at a crossroads now. To outline possible future scenarios is an enjoyable experiment which also sheds light on a number of difficulties of rural co-operation that are not exclusive to Hungary.

SMART SPECIALIZATION DIRECTIONS OF HUNGARY

Dr. Dinya László

There is a quite considerable volume of funds could be used for the implementation of smart specialization strategies (S3) in the period 2014-2020 of the EU budget. The definition of reasonable directions of smart specialization has to follow a locally differentiated way therefore it is impossible to do without the development of innovative locally operating „best practices”. It means a clear relationship to rural development tasks from professional and financial point of view too. We have explored these interfaces in the light of the recently adopted national S3 strategy.

MAGYAR ÁLLATORVOSOK LAPJA

Magyar Állatorvosok Egyesülete
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

HUNGARIAN AGRICULTURAL RESEARCH

Magyarországi Mezőgazdasági Kutatóintézetek
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

HALÁSZAT

Magyar Halászati és Vízgazdálkodási Egyesület
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

NÖVÉNYTERMEELÉS

Magyar Növénytermelési és Termékfogyasztási Egyesület
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

a falu

Magyar Falvakért Egyesület
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

ÁLLATTENYÉSZTÉS ÉS TAKARMÁNYOZÁS

Magyar Állattenyésztési és Takarmányozási Egyesület
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

GAZDÁLKODÁS

Magyar Gazdálkodási és Termékfogyasztási Egyesület
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

KERTGAZDASÁG HORTICULTURE

Magyar Kertgazdasági és Hortikulterési Egyesület
2016. évi 1. szám

150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik
- 150 oldal, 2016. március 15. napján megjelenik

